

Nəzirməmməd
ZÖHRABLI

A portrait of a young man with dark hair and a serious expression, wearing a dark green military uniform with a star-shaped medal on his chest. He is positioned in front of the Azerbaijani flag, which features a blue upper section, a red lower section, and a white crescent and star in the center. The background has a textured, fabric-like appearance.

İGİD ÖMRÜ

Nəzirməmməd ZÖHRABLI

İGİD ÖMRÜ

Ənd

MƏCBURİ NÜSXƏ

№ _____

F. Köçərli adına
Respublika Uşaq
KİTABXANASI

INV. № 115963

BAKI – 2021

QAF

RXX-35

Az.2021

Seriya AVN:022049

A-049

Layihənin rəhbəri:

Nəzakət Məmmədova*Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət**Nazirliyi Respublika Xatirə Kitabı**Redaksiyasının baş redaktoru*

Rəyçi:

Aydın Quliyev*"Bakı-xəbər" qəzetinin baş redaktoru*

Redaktor:

Əli Rza Xələfli*şair-publisist,**Beynəlxalq Rəsul Rza mükafatı laureatı*

"İgid ömrü" adlanan sənədli-povest Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Respublika Xatirə Kitabı Redaksiyası ilə "Bakı-xəbər" qəzetinin birgə layihəsi əsasında "Şəhidlər ölməz, Vətən bölünməz" seriyasından çap olunub. Kitabda Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, Xocalıda yaşamış Füzuli Salah oğlu Rüstəmovun vətənpərvərlik nidalı həyat, döyüş, qəhrəmanlıq yollarından bəhs edilir.

Kitab Qarabağ diynünün - ermənilərin azərbaycanlılara qarşı yürütdüyü soyqırım siyasətinin və ona qarşı Füzuli Rüstəmovun mübarizə əzminin bir çox spesifik detallarını özündə əks etdirən, gələcək azərbaycanlılar üçün örnək olacaq salnamə xarakterli dəyərli bir nümunədir.

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyinin Xatirə Kitabı Redaksiyası "Bakı-xəbər" qəzeti ilə birgə layihə əsasında "Şəhidlər ölməz, Vətən bölünməz" seriyasından bədii-publisistik kitabların nəşrini davam etdirir. Vətənimizin bütövlüyü, bölünməzliyi, müqəddəs torpaqlarımızın - doğma Qarabağımızın erməni işğalından azad edilməsi uğrunda şəhid olmuş övladlarımızın keçdiyi şərəfli ömür yolunu əks etdirən bu kitablar onların xatirəsini yaşadan, ucaldan ən gözəl abidədir.

Respublika Xatirə Kitabı Redaksiyasında nəşr olunan nəfis tərtibatlı, rəngli şəkillərlə, unudulmaz xatirələrlə süslənmiş bu kitabları tanınmış publisistlərimiz qələmə alırlar.

Ümid edirik ki, "Şəhidlər ölməz, Vətən bölünməz" seriyasından çap etdiyimiz kitablar hər bir məktəblinin, hər bir Azərbaycan gəncinin stolüstü kitabı olacaq. Redaksiyamız bu arzulla, bu ümidlə uzun, çox uzun bir səfərə çıxıb. Bu yol bizi yurdumuzun hər qarışında uyuyan şəhid oğullarımızın böyüyüb boya-başa çatdığı ünvanlara aparır.

Bu seriyadan nəşrə hazırladığımız növbəti kitabımız Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Füzuli Rüstəmovun həyat və döyüş yoluna həsr olunub.

Nəzakət Məmmədova,
Respublika Xatirə Kitabı
Redaksiyasının baş redaktoru

Ön söz

AĞRININ YADDAŞ ÖMRÜ

"İgid ömrü" kitabının adına "əlyazma" dediyimiz hələ qara-quradan təmizlənməmiş kompyuter nüsxəsini vərəqləyirəm.

Kitabın müəllifi Nəzirməmməd Zöhrablıdır. Kifayət qədər ədəbi təcrübəsi və yazdığı, yaratdığı əsərləri ilə dəyərli yazı yolu keçib. Bir neçə kitabı ilə özünü ifadə imkanlarını göstərib.

Mən Nəzirməmmədin yazı taleyində təbiətindən gələn əsas rənglər kimi onun sözə məsuliyyətli yanaşmasının rolunu xüsusi qeyd edərdim. Ölçülü-biçili söz içində mükəmməl fikir ifadə etmək, dəqiq obraz yaratmaq onun əsas yazı üslubudur. Və "İgid ömrü" kitabının ilk əlyazma nüsxəsini vərəqlədikcə bunu aydınca hiss edirəm.

"İgid ömrü" ifadəsi bu gün çox işlənən, bəlkə də qədərindən artıq çözülmən iki ayrı-ayrı sözün birliyində ehtiva olunan mənə ilə bizə (oxucuya) orijinal səs kimi gəlib çatır. Bu da Nəzirməmmədin sözə yanaşmasının, həm də özünəxas yanaşmasının təsdiqi kimi görünür.

Gül ömrü, bülbül ömrü və igid ömrü... Deyəsən, sırada bir doğmalığ var. Əsər odur ki, adı ilə, ayrı-ayrı epizodları ilə, sözə gətirdiyi hadisələrlə oxucunun yaddaşında bir oyanış yaratsın. Oxucu yaddaşına od vursun! Elə ilk səhifələrdən sonra artıq özümü bu odun içində gördüm. Deyəsən, hansısa bir dastanı Nəzirməmmədin "İgid ömrü" kitabı ilə birgə oxuyurdum...

...Dastan qəhrəmanı idealının sorağı ilə səfərə çıxır. İnadlıdır yolunda, inamlıdır idealına çatacağına... keçilməzlikləri arxada qoyur. Qarşısına çıxan şər qüvvələrlə döyüşür. İnadına və inamına güvənən gücü ilə məqsədinə sipər olanları yenir.

Tale onu gözünü ovlayan, ruhunu tovlayan sınaq obrazı ilə üz-üzə gətirir. Dastan qəhrəmanı qayğıdan xali olur, günü xoş keçir. Amma bir gün ona qadağan olunmuş bahar bağına girir. Güllər açılib gəl-gəl deyir, bülbül nəğmələri ilə gülləri oxşayır. Bir budaqda oxuyan bülbül nəğməsini yanıqlı-yanıqlı ötür. Və nəğməsinin sonunda özünü qabaq tərəfdə qaramıx kolunun içindən boy verən qızılgülün təzəcə açılmış qönçəsinə çırpır. Bayaq ha... demə nə oldu, qönçəyə qovuşmaq üçün can atan bülbül qaramıxın neştər kimi tikanına sancılır. Dastan qəhrəmanı qaramıxa sancılmış bülbülün yan üstə düşmüş cəsədinə çatanda onun dimdiyindən qan süzürdü. Gör tale onu nə ilə qarşılaşdırır, necə sınağa çəkir: Öz idealına yetmək üçün bülbül özünü ölümə necə verdi.

Dastan qəhrəmanının yatmış duyğuları dilə gəldi. Səssiz harayla onu məramına doğru səslədi. Onun duyğuları artıq özündən öndə gedirdi. Qətiyyətlə ənənəvi bir yazı yazmaq niyyətində deyiləm. Əgər ənənəvi yolun icrasını əsas götürsəm, onda bu kitabın hansı layihə ilə ərsəyə gəldiyini, Birinci Qarabağ savaşının faciə miqyasını, "Xatirə kitabı" redaksiyasının "Bakı xəbər" qəzeti ilə birgə eməlinin dəyərindən də danışım. Xocalıda yaşamış Füzuli Salah oğlu Rüstəmovun tale yoluna işıq tutan müəllifin kimliyi haqqında söhbət açım... buna lüzum görmürəm. Çünki bu faktların hamısını oxucu elə kitabın ilk səhifələ-

rindəcə görəcək. Bircə onu deyirəm ki, şərəfli əməl bütün zamanlarda təqdir olunur, çünki bütün zamanlar üçün dəyərlidir. Və "İgid ömrü" kitabının yazılmasını da müasirlərimizin - əlbəttə, qədərbilən müasirlərimizin çətin zaman arasında cəfəkeşlik xidmətinin bəhrəsi kimi görürəm.

Axı dedim ki, belə kitablar üçün, daha doğrusu məlum mövzuda kitablar üçün ənənəvi dəst-xətti qorumaq fikrində deyiləm. Birinci səbəb də odur ki, məlum mövzuda yazılan kitabların stereotiplərini Nəzirməmməd özü də qəbul etməyib. Bəs Nəzirməmmədin yanaşmasına hansı adı vermək olar? Müşahidələrimin nəticəsi...bu canlı roman üslubudur. Artıq son dövrlərdə nəsrimizdə özünü göstərən postmodern forma axtarırları ilə təzahür edən yanaşmadır. Bu yanaşmada zaman şərtidir; müəllif bizdən uzaq tarixlə bir qərinə bundan əvvəlki zamanı məntiqi ilə bağlayır. Və bu günümüzü bir qərinə bundan əvvəlki dövrə aparır. Şah İsmayılın gecəni yata bilməməsi epizodu ilə artıq özünü dərk edən, bu dünyaya gəlmək üçün ona ayrılmış tale missiyasının mahiyyətini anlayan Füzuli Rüstəmovun düşüncələri arasında bir bağlılıq var.

Oxucu sanki bədii-sənədli filmə baxır: Xudafərin üstündə düşüncələrə dalmış Şah İsmayıl o taylı-bu taylı Azərbaycanın rəmzi körpünü keçəcəyi anı düşünür. Kadr dəyişir və biz Xocalını görürük: Xocalının bəxtəvər günləri...sanki həyat insanın üzünə gülür. Gözümüzün önündən bir gənc keçir. Bu Xocalı ilə boya-boy dünyaya can atan Füzuli Rüstəmovdur.

Əgər bu kitabı canlı roman, sənədli film kimi görürəmsə, görək bunu da deyim. Oxucu sarsıntısının göz qabarını: Xocalının bir hissəsi - bərbad Pırşağı sanatoriyası...

Müəllif o qədər sərrast, dəqiq yanaşma ilə sözü başlığa gətirir ki, oxucuda həqiqi film təəssüratı yaradır: Füzuli əsl Xocalını axı görmüşdü. İndi o əsl Xocalının bərbad... viranəyə dönmüş xanımın mənzərəsi ilə necə barışa bilirdi.

Kadrlar sürətlə dəyişir... Müəllifin qeyd etdiyi kimi "Xocalı gecəsi hamı canının hayında olanda, o, dördüncü, beşinci, bəlkə də altı-yeddinci dəfə ürəyindən çıxara bilmədiyi Xocalıya tərəf - həm də ümitsiz, çar-naçar yollara səpələnmiş xocalıların harayına qayıdır, köməksiz həmyerlilərinə bələdçilik edir və öz əbədiyyətini elə bu gecənin zülmətinə yaxınlaşdırırmış". Bircə cümlənin özü içərisinə yığdığı enerji ilə canlı romanın təəssüratını təmin edir.

Müəllif ayrı-ayrı düşüncə elementlərini cümləyə çevirərək oxucuya bütöv kadrlar təqdim edir: Füzulinin dilindən "xəstəxanada qalmıram, ermənilər gecə kəndə hücum edər", yaxud, Milli Qəhrəman Füzuli Rüstəmovun, Fiqurə xanımın "qaldıq ata-anasız ana babamın himayəsində" adı ilə səslənən cümlələrini başlığa gətirir. Bununla da filmə baxışın mahiyyətini - başqa sözlə, marağını təmin edir. Ailənin Xocalıda cəmlənməsi, Xocalının bu ailənin ruhunda doğma yurd obrazı, burada özünü dərk məqamına çatmış Füzuli Rüstəmovun cəsurluğu hələ kinin, qəzəbin, qərəzin döyüşə çevrilmədiyi vaxtlarda bizə yağdı niyyəti ilə fürsət gözləyən ermənilərin diqqətini cəlb edir. Müəllif qəhrəmanını kadr-kadr böyüdür, şəkil-şəkil ərəsəyə yetirir. Hissiz, duyğu-duyğu ona can verir. Əlbəttə, bu boy artımı ilə onun bitib-tükənməyən Vətən sevgisini əsas götürür. Çünki müəllif Füzulini anadangəlmə qəhrəman kimi qavrayır. Söz yox, əsərin canlılığını təmin edən cəhətlərdən biri də Füzulinin son anlarını gözlə-

ri ilə görmüş şahidlərin - doğmaların təəssüratlarıdır. Bu yöndə onun xalası Səkinəni danışdırması yerinə düşür. Biz Səkinə obrazının timsalında ana obrazını qavraya bilirik. Ümumiyyətlə bu kitabda görünən kadrların əsas obrazları kimi gözümüzün önündən keçənləri asanlıqla unuda bilmirik. Çünki müəllif özü də onların həsrət dağlarını birəl-birəl gəzə bilir. Onların ağrı-acılarını öz varlığına yığır. Müsahibələr o qədər canlı, o qədər təsiredicidir ki, biz istəsək də, istəməsək də yaddaşımızda özünə yer eləyir.

Əsərin ikinci bölümü Xocalı mənzərəsini əhatə edir. Xocalının həmin günlərini görmək üçün Nəzirməmmədın qələmi kifayət qədər təsvir imkanlarına malikdir. Və bunu oxumaq bəs edir. Xocalıda genosidi törədənlərin qeyri-insani əməlləri Xocalı uğrunda vuruşanların, dövrün şahidlərinin dili ilə ifşa olunur.

Xocalı dəhlizi, faciənin qanlı günləri. Füzulinin sınımayan iradəsi, düşmən önündəki mətinliyi... azərbaycanlı xarakterinin ən qabarıq cizgiləri kimi yazıya gətirilir.

Müəllif yeri gəldikcə nəslin tarixinə ekskurs edir. Füzulinin babası Kərim kişinin obrazı xatırlanır. Onun tərərli bir insan olmağı, bir kəlmə sözü ilə qan bağlamaq gücü təsadüfi xatırlanmır. Bununla müəllif Füzulinin təbiətindəki qəhrəmanlığın genetik yaddaşına işıq salır.

Müəllif Xocalı ilə Füzuli obrazını əsər boyu birləşdirir. Hadisələrin qana-qırğına doğru yolunu Xocalının qara günləri ilə müşayiət edir.

Füzuli evin tək oğlu idi. Müdafiəni təşkil edənlər, Xocalı iradəsini qorumağa çalışanlar əvvəllər Füzuliyə qıymırmışlar, ancaq Füzuli döyüş yolunu özünün mənəvi, daxili tələbə-

tı kimi seçmişdi. Müəllif bu seçimi sərrast, aydın epizodlarla əlaqələndirə bilir.

Əsərin qan donduran, ürək dağlayan səhnələri az deyil, müəllif bu səhnələrdən birini elə belə bir başlıqla təqdim edir: "Qar-sazağın içində kəsilən sonuncu ümid..." Nəyisə açmağa, hadisənin məkanını təfərrüatı ilə verməyə lüzum qalmır. Çünki başlığın özündə məkan da var, zaman da var, ən başlıcası faciənin real səhnəsi var. Müəllif canlı romanın oxucu ilə ünsiyyətini səriştəli müsahibələri ilə təmin edir. Müsahibələr o qədər həyatı və təəssüratlıdır ki, biz özümüzü də həmin məqamların iştirakçısı kimi görürük.

"İgid ömrü" əsərinin çox maraqlı bir vəziyyəti də var. Bu, təzadların kəskinliyi ilə sözə gətirilməsidir; Füzulinin etibarından, onun sözübütövlüyündən söz açılır və birdən-birə düşmənin əclafı, şərəfsizlik səhnəsi göstərilir.

Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı barışmaz düşmən münasibəti son əsrin fonunda faktlarla yada salınır. Bəli, ermənilərin belə bir əməli olub. Müəllif faktı sərlövhəyə gətirir: "Həmin Kətikdə ötən əsrin əvvəllərində qadınları süngüyə keçirib Qarqar çayına tökmüşdülər". Bu faktı yada salandan sonra müəllif məramına uyğun sanki öz filminin titrinə - ekranına başqa bir tarixi serialdan istinad gətirir - "Diriliş Ərtoğrul" serialından: "Torpaq suyla qarışanda palçıq, qanla qarışanda Vətən olur!".

Ümumiyyətlə bu tarixi aforizmin mahiyyətinə varmaqla müəllif əsərdə Vətən anlayışının müqəddəslik fenomenini yaradır. Əlbəttə, faciəni qaçılmaz edən başqa səbəbləri də yaddan çıxarmır. Məsələn, 52 zabiti erməni olan 366-cı alayı. İndiyə qədər cəzasız qalan dəhşətli müharibə cinayəti tö-

rətmiş bu alayın əməlləri bütün çılpəqlığı ilə çözüür. Müəllif artıq qeyd etdiyimiz kimi əsərini təzadlar üzərində qurur. Xocalının dinc sakinləri Qurban bayramına hazırlaşır. Ancaq onlar bilmirlər ki, tale bu dinc insanlar üçün necə bir qurbanlıq meydanı hazırlayıb...

Füzuli belə bir mühitin oğlu idi. Və bu yolu özünün təbii təbiəti ilə seçmişdi. Müəllif o qədər həssas yanaşma ilə qəhrəmanın hisslərini, həyəcanlarını yazıya gətirir ki, nəticədə biz onun hökmü ilə tam razılaşıırıq: "Füzuli qürur idi, vicdan idi, namus idi..." göründüyü kimi müəllif qürurlu idi, vicdanlı idi, namuslu idi demir. Bu əxlaqi kateqoriyaları birbaşa obraza çevirir. Və bu fonda gələcək nəsillər üçün örnək olacaq qəhrəmanın aydınlığı ilə göstərə bilir. Naxçıvanik, Qara qaya adlı yerlərdə baş verənlər min il keçsə də gərək bizim yaddaşımızdan silinməsin. "İgid ömrü" əsəri məhz bunu deyir. Körpələrin ağzına ağac yarpaqları salınmaqla qapadılması, yaralıların dişlərini bir-birinə sıxıb ağrını öz içlərində boğmaları... bütün bunları necə unutmaq olar. Ona görə Füzuliyə Milli Qəhrəman adı halaldır ki, o, son ana qədər döyüş əzmini qorumuşdu. Çünki faciənin baş qəhrəmanı idi. Bəli, bu müəllif qənaətində belədir. Əlbəttə, tarixdən, tarixi hadisədən gələn qənaətində... Çünki Füzuli Rüstəmov Vətəninin taleyini öz taleyi kimi yaşayırdı. Qarabağın, Xocalının ağrısını öz canında hiss edirdi. Əsərdəki obrazlardan biri - Adilənin dediyi kimi elə bil onun yuxusu yox idi. Daha bu qədər ağrını canında daşıyan insanın yuxusu haradan olsun?! Bu yerdə müəllif müasirimiz olan tanınmış şairə Nəzakət Məmmədovanın "Şəhid zirvəsi" şeirindən bir bənd epigraf gətirir:

*Vətən çırpınırdı ağrı içində,
Qıvrıla-qıvrıla qalmışdı yollar.
Qeyrət qılıncını çəkib gedirdi
Vətəni anataək sevən oğullar!*

Və bu da təsadüfi deyil. Müəllif əsərini pandemiya qadaları ilə müşayiət olunan ərəfədə yazıb. Sanki Vətəni sevən oğulların inamına güvənlə öz iradəsini səfərbər edib. Canlı müsahibələr, xatirələr, müəllif düşüncələri bir-birini əvəz edir. Və biz bütün əsər boyu (əvvəldə dediyimiz kimi sanki sənədli filmin görüntüləri ilə) Füzulinin əzəmətli obrazını görməkdəyik. Bir də belə bir müşahidəni də qeyd etməmək olmaz. Müəllifin təqdimatında Füzuli o qədər möhtəşəm, bəsilməz görünür ki, ermənilər onu özlərinin şəxsi düşməni kimi dərk edirlər. Çünki "Füzuli əsl oğuluydu oğul!". Əsərdə Axısxa türklərinin acı taleyi son dərəcə sərrast mənzərələrlə təsvir olunur. Əsər boyu çoxlu adlar diqqətimizdən keçir. Nazim, Sərvər, Eldar, Cabbar, İman, Kərim, Şahmar, Şahin, Cəmşid, Zamin, Fərhad, Xaqani, Balaca Aygün, Tofiq Aslanov, Cavid Əliyev, Qatır Məmməd - Yaqub Rzayev, Famil Hüseynov, Arzu Usubova, döyüşçü Aqil Quliyev, Kərəm Quliyev, Zeynal, Həsən, Zahir, Xocalılı Əli, Süsən Cəfərova... eləcə də, mənfur düşmən obrazları Robet Köçəryan, Zori Balayan... onların hər biri öz təbiəti ilə görünür. Bir tərəfi humanizmi, vətəninə sevgisi, digər tərəf qəddarlığı, qəsbkarlığı, işğalçılığı ilə yadda qalır.

"Qarabağın döyünən ürəyi - Xocalı"... belə bir başlıq diqqətimizi çəkir. Burada o vaxt Xocalının prokuroru olmuş Atakişi Atakişiyevin Füzuli Rüstəmov haqqında təəssüratlarını da

oxuyuruq. O da Füzulini yaxşı tanıyırdı. Əsərin dəyərini, tarixi əhəmiyyətini göstərən faktlardan biri də Atakişi Atakişiyevin vurduğu teleqramların diqqətə çəkilməsidir. Atakişi müəllimin yanğı ilə danışdıqları - Füzuli Rüstəmovun obrazını göz-lərimiz önündə canlandıran xatirələri bizi birəl-birəl xocalılı günlərə qaytarır.

Müəllif Xocalını təkcə Qarabağ ərazisi kimi yox, strateji məntəqə kimi yox, həm də tarixi abidələr kimi diqqətə çəkir. Xocalı qəhrəmanlarının mübarizəsində əsas məqsəd, məram kimi bu amili vacib hesab edir. Füzulinin və digər Xocalı qəhrəmanlarının bitkinliyi, bütövlüyü onların geri dönməzliyi ilə təsdiqlənir. Sanki onların həyatı kamikadze həyatıdır. 25-lərin taleyi xatırlanır. Müdafiəçilər əslində ad-ları ilə yox, elə bu rəqəmdə ifadə olunmuş mahiyyətlə idarə olunurlar. Sanki onların hər biri Xocalının özüdür, Füzuli Rüstəmovun özüdür. Müəllif yeri gəldikcə poetik örnəklər-dən də bəhrələnir. Musa Yaqubun bir şeirini oxucu ovqatına uyğun təqdim edir:

*Nə biləndər, nə halyam,
Olum, ölüm sualyam.
Açılmış ulduz falyam
Yozanı varsa, mən kiməm?*

Nəzirməmməd Qarabağ mövzusunda yazan müəlliflərin ən xoşbəxtlərindən biridir. Çünki əsərinin sonuna doğru ya-zılarında artıq İkinci Qarabağ müharibəsində qələbəni, Şuşa zəfərini tərənnüm edir. Hətta qəhrəmanlarından birini topçu Vüsalla müqayisə edir - Zamini. Bunu da adi, sıradan bir fakt kimi yox, iki müharibənin varislik əlaqəsi kimi qavrayırıq.

Bu günün qəhrəmanları dünənki qəhrəmanların davamıdır, onların övladlarıdır, onların ruh daşıyıcılarıdır.

Kitabın 3-cü bölümü "Füzuli doğmaların xatirələrində" adlanır. Əvəzin, Tofiqənin... digərlərinin təəssüatları ilə ha-disələrin bağlılığı qorunur. Sanki zamanı qaytarıb dövrümü-zə gətirir, tarixi təzədən canlandırır. Bir sözlə, düşüncələrin-də zaman maşınıni idarə edir. Bu fonda onun belə bir ifadə-sini görə qeyd edək: "Qızıl kitaba yazdın adını, Füzuli!.." əgər Rəfik Özdək sayacağı desək, bu, türkün qızıl kitabıdır. Füzulinin adını yaşadacaq kitabı. Əsərin obrazlarından biri Rəşad Baxşəliyevin dediyi kimi bizim qəhrəmanlarımızda "güc və qorxmazlıq vəhdətdəydi".

Müəllif qənaətini əslində əsər boyu davam etdirib. O, Füzulinin qəhrəmanlığını xilaskarlıq missiyası kimi görür və belə də təqdim edir.

Əgər belə demək mümkünsə, müəllif sonsuz iztirablar, böyük faciəni yaşamış insanlarla görüşlərinin həyəcanları al-tında yazdığı əsərini "qəhrəman Füzuliyə son sözlüm" düşün-cələri ilə bitirir: "Hamımız ayrı-ayrı qəhrəmanlarımız haq-qında müəyyən təbəddüatlardan xəbərdarıq. Ancaq onların igidlikləri də daxil həyat fəlsəfəsini bu qədər dərinədən izlə-mək, başa düşmək imkanına malik deyilik. Çünki bu detalla-rın hər birinin Füzulinin həyatını çözdüyümüz qədər araşdır-maya ehtiyac var. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Füzuli Sa-lah oğlu Rüstəmov haqqında bu araşdırma-kitabı Böyük Ya-radanın izni ilə ərəsəyə gətirməyimdən çox məmnunam. Bu nəci bəməlli iş - "Şəhidlər ölməz, Vətən bölünməz" seriya-sından növbəti, sənədlə povestini yazılmasına dəvət olundu-ğum üçün layihənin rəhbəri, Xatirə kitabı redaksiyasının baş

redaktoru, tanınmış şairə Nəzakət xanım Məmmədovaya təşəkkür edirəm". Bu adı etiraf deyil, yazıçı iztirablarının sözə gələn səsidir...

...Və müəllif igidliklə şəhidliyin vəhdətində dayanır. Bu, artıq zirvədir. Zaman-zaman hər kəsi çağırən zirvə. Bu zirvəni Vətənin özü, səsi də Vətənin səsi kimi anlamaq daha düzgün olardı.

...Və son titrlər oxunur... Işıq yanır. Bu işıq ruhumuzdan bütün qaranlıqları qovur. Biz bu işıqda Qarabağı bütün aydınlığı ilə görürük.

...Nəzirməmməd Zöhrablı və onun "İgid ömrü" kitabı...

Bağrına qaramıx tikanı sancılmış bülbülü necə unutmaq olar.

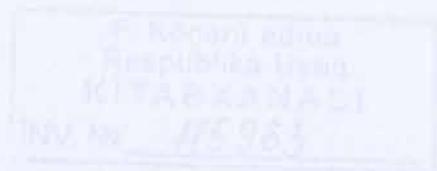
Bu bir yaddaş kitabıdır.

Yaddaş həyatımızın dəyəridir. Yaddaşın yoxdursa, özün də yoxsan...

*Əli Rza XƏLƏFLİ,
Şair-publisist, "Kredo" qəzetinin baş redaktoru,
Beynəlxalq Rəsul Rza mükafatı laureatı*

I Bölüm

Ruhunu ehtiramla andığımız Füzuli

Əbədiyyətə doğru yol gedən Füzuli barişmazlığı

"Şah İsmayıl gecəni yata bilmir. Çadırda şölələnən şama və şamın ətrafında dolanıb özünü onunla birgə yandırır məhv edən pərvanələrə fikir verir. Əsgərlərini bu pərvanələrlə müqayisə edərək xanımına söyləyir ki, onlar da sabah bu canlılar kimi öləcəklərini, ailələrini başsız qoya biləcəklərini anlaya-anlaya döyüşə girəcəklər. Səbəbsə birdi: onları bu döyüşə aparan məsləkləri, əqidələri".

*Fərman Kərimzadə.
"Çaldıran döyüşü"*

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 fevral 1997-ci il tarixli 553 sayılı fərmanı ilə Rüstəmov Füzuli Salah oğluna ölümündən sonra Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmişdir.

Xocalıların dərin ehtiramla yad etdiyi Füzuli Rüstəmov haqqında aldığım ilkin və yeganə məlumat bu fərman oldu. Və qəhrəmanımızla tanışlıq yoluna çıxdım.

...Xocalıları axtarırdım. Azərbaycanın bu yurd yeri uğrunda böyük igidliklər göstərmiş, Xocalı faciəsinin o müdhiş gecəsinin şəhidi, qurbanı, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Füzuli Salah oğlu Rüstəmovun çərçivələrə sığmayacaq igidlik nümunələri ilə zəngin həyat yolunu "sapa" düzmək üçün... İlkin soraqla-

rı Bakının Pırşığı qəsəbəsindən gəldi xocalıların. Dedilər burda orta məktəbləri də var. 2 saylı tam orta məktəbin direktoru isə Füzulinin doğmaca və yeganə bacısı, eləcə də bu dünyada özündən sonra yaşayan yeganə qanı bir, canı bir doğması Fiqurə Salah qızı Rüstəmovadı. Deməli, qəhrəmanımın ən əziz adamından başlamaq fürsəti yaranıb. Onun xarakterinin uşaqlıq, gənclik çağlarından açılmasında Fiqurə xanım ən dəyərli, ən gərəklili nümünə, mənimçün həm də canlı tarixdi. Qarşıda... qarşıda dostlarla, döyüşçülərlə, Xocalı qətliamından Füzulinin yardımıyla qurtulanlarla, daha kimlərlə görüşlərimiz olacaq... Çalışacağam ki, bu bütöv şəxsiyyətli vətənpərvər oğulun qocaman tarixdə örnək ola biləcək xarakterini sizlərin gözləri önündə tam mənasilə canlandıram, əziz oxucular! Bəs Füzuli Rüstəmov kimdir?

...Füzulinin həyat yolu paralel olaraq bütün soydaşlarımızın ürəyində qubar bağlanmış Xocalı harayının ayrılmaz bir parçasıdır. Füzulinin Vətən sevgisi heç bir ekvivalentlik tanımayan örnəkdi. Füzulinin ölümü saysız-hesabsız xocalıların ölümdən qurtuluşudu. Füzulinin qeyrəti azərbaycançılığın əbədi yaşayacağı yolda heç vədə solmayacaq məşəldi. Füzuliyə etibarlılıq dastanlara sığmayacaq həqiqətdi. Füzulinin ruhusa Xocalı göylərində sərgərdandı...

Kitabı başdan-başa oxuyanda bu yuxarı abzasda qeyd etdiklərimi bircə-bircə analiz etmək imkanı yaradacam sizlərə. Həyatda daha çox reallığın tərəfdarı olduğumdan, yazılarımda da çalışmışam mümkün qədər mübaligədən istifadə etməyim. Bu dəfəki qəhrəmanım - Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Füzuli Rüstəmov da dünyamızda özünün cızdığı təkrarsız portret cizgiləri ilə mübaligəyə ehtiyac yeri qoymayıb.

Xocalının bir hissəsi - bərbad Pırşığı sanatoriyası

...Yollara çıxıram. Xocalıların sığındığı Pırşığı sanatoriyası-nadı yönüm. Xəzər dənizinin sahil sularının yüz addımlığında yerləşən, təmiz havası və suyuna görə zamanında böyük sağlamlıq mərkəzi kimi tanınan bu kurort mərkəzinin uçuq-sökük tikililərinə pənah gətiriblər xocalılar. İndi bu uçuq-sökük binaların görkəmlərinin yanında onların bəzilərinin özlərinə tikdiyi evlər də var. Sanatoriyanın həyətini uşaqlıqdan öyrüş yerlərində gördüyümüz, bəzilərinin tikanına görə "qındırğa", bəzilərinin güllünə görə oxşadıb qarışdıraraq "qılıncgülü" adlandırdığı yabanı güllər basıb. Xocalıların uşaqları bu yabanı bitkilərin arasından boy verən xırda otlaqlı çəmənlikdə qoyun-keçi otarırlar. Yarı kəndi, yarı dağıdılmış şəhəri xatırladır bu yerlər. Zamanında asfalt döşənmiş yollar bərbad, çala-çuxurlu duruma düşüb. Buralar Xocalının o sonuncu günlərini - işıqsız, köməksiz qalmış vəziyyətini özündə yaşadan bir məkana bənzəyir. Amma təbii ki, təhlükəsiz...

Xocalı məktəbinə yetişirəm. Bir kənd məktəbini xatırladır. Nisbətən yeni tikilidi. Sonradan biləcəm ki, məktəb Fiqurə xanımın təşəbbüsü ilə inşa olunub. Pırşığın başqa istiqamətini-sə böyük villalar bəzəyir. Yəqin dəniz sahili olduğuna görə keçmişdə bağ yerləri kimi tanınan ərəzilərdə ucaldılıb bu villalar. Artıq buralara yayda sərinliyi ilə seçilən bağlar demək olmaz. Hündür hasarlarla əhatə olunan çoxmərtəbəli evlər, obyektlər buraların statusuna çoxdan "əl gəzdirib". Bunları sadəcə yeri gəldi yazdım. Bunların bizim mövzumuza o qədər də əhəmiyyəti yoxdu...

...Məktəbə daxil olub Fiqurə xanımı soruşuram. Qabaqcadan telefon açdığımdan gəlişimdən xəbərdardılar. Məni direktorun otağına aparırlar.

...Bu da qəhrəmanımızın dünyamızda qoyub getdiyi "aman-zaman" bacısı. Füzuli şəhid olanda Fiqurə xanımın vur-tut on doqquz yaşı varmış. On doqquz yaşlı bir qız uşağının bu boyda dəhşəti təkbaşına yaşaması... Vətən, torpaq, ev-eşik, yeganə arxa-dayağı olan Füzuli kimi qardaşın və ölüm-itiminin sayı bu günədək də tam dəqiqləşdirilməyən xocalılı həmyerlilərinin, həmvətənlərinin qətləmə...dünənədək qonşuluğunda, kəndində yaşayanların meyitlərinin televiziya ekranlarından göstərilən dəhşətli səhnələri - təhqir edilmiş meyitlər, divan tutulan qocalar, körpələr... bunları təfərrüatı ilə yaza bilməyəcəyəm. Bunları onun və Füzulinin dostları olmuş həmkəndlilərinin öz dilərindən eşidəcəyik.

Bu yolu ancaq seçilmişlər gedir...

Füzulinin köksünə sığmayacaq Vətən sevgisi, eyni zamanda torpaqlarımızı addım-addım qəsb edən ermənilərə bu qədər nifrəti hardan qaynaqlanırdı görün?! Onun şəcərəsinin yaşadığı coğrafi məkana diqqət edin. Ata babaları Azərbaycanın qərb hissəsində yerləşmiş, əzəli yurd yerlərimiz olan Dərələyəz mahalında yaşamışlar. Sonra buradan Naxçıvana köç etməyə məcbur olublar. Nəslin bir hissəsi Naxçıvanda yaşamağa davam edib. Qardaşlardan biri isə ölkəmizin digər böyük bir mahalına - Qarabağa üz tutub. İndiki Tərtər bölgəsinin Hüsənli kəndində yaşayıb. Onun bu kənddə doğulub ərşəyə çatmış qızını Naxçıvanda qardaşının oğlu çox sevdiyindən qaçıraraq onunla ailə qurub. Amma bu qardaşoğlu Naxçıvanda qərar tutmayaraq gə-

lib əmisinin - qayınatasının məskunlaşdığı məmləkətində yaşayıb. Bütün bu gəlişmələr sanki Füzulini addım-addım ermənilərlə döyüşə, Xocalının müdafiəsinə və nəhayət Xocalı qətlia-
mının qurbanlarından olmağa sürükləyib. Füzuli, şəcərəsinin əhatə etdiyi böyük bir coğrafiyanın müdafiəçisi olmaqla elə bu torpağın qəhrəmanı kimi özünə tariximizdə əbədi yer də edə bilib. Buna Allahın qismətini deyək, Füzulinin taleyimi deyək, bilmirəm. Bircə onu görürəm ki, Füzulini ağuşuna alan bütün yollar onun qəhrəmanlıq salnaməsinin bu xüsusda sonuclanmasını mütləq zərurətə çevirmiş. Füzuli barışmazlığı ilə əbədiyyətini haqq edirmiş, qazanırmış. Taleyi ona ayrı bir yol saxlamayıbmış ki, Xocalı gecəsi hamı canının hayında olanda, o, dördüncü, beşinci, bəlkə də altı-yeddinci dəfə ürəyindən çıxara bilmədiyi Xocalıya tərəf - həm də ümitsiz, çar-naçar yollara səpələnmiş xocalıların harayına qayıdır, köməksiz həmyerlilərinə bələdçilik edir və öz əbədiyyətini elə bu gecənin zülmətində yaxınlaşdırırmış. Hava işıqlaşanda vurublar Füzulini. Bəlkə də ona görə ki, Füzuli daha işığa çıxmamalı imiş. Onun işığı yanıb-yanıb sozalıbmış. Füzuli işığını Vətəni yolunda bir şam kimi əridib qurtarıbmış. İyirmi altı yaşında bundan artıq işığı hardan alaydı Füzuli?! Bu qədər Vətən sevgisini, bu qədər namus-qeyrət hissini öz kiçik vücudunda daşıya bilmək onsuz da hər kəsə nəşib ola bilməzdi. Bu yolu ancaq seçilmişlər - Allahın sevimli bəndələri gedə bilər. Füzuli belə bəndələrdən idi. Şahidləri - onu yaxından tanıyanları dinlədikcə bu qənaətə özünüz gələcəksiniz. Füzuli xocalıların, mənse Füzulinin tanıtımında sizin bələdçinizəm, əziz oxucular! Füzuli özünü qurban verirmiş. Şüurlu şəkildə. Əqidəsi, məsləki, Vətəni, xalqı, namus-qeyrəti yolunda. Böyük yazığımız Fərman Kərimzadənin Şah İsmayılın əsgərləri haqqında yazdığı kimi...

Füzuli: "Xəstəxanada qalmıram, ermənilər gecə kəndə hücum edər"

Fiqurə xanımı dinləyirəm. İllərin, özündən ağır daşdığı yüklərin taleyində buraxdığı silinməz izlər ömrünün orta yaşlarına gəlib çatmış bu qadının sifət cizgilərinə həkk olunub. Bir qədər mətinləşdirib də onu. Həmsöhbət olarkən düşünürsən ki, o özünü yeganə təmsilçisi olduğu ata ocağının davamçısı saymaqla özəl həyatı ilə bərabər, həm də bu yükü ömrünün sonuna qədər çəkmək amacının çətinliklərini yaşayır. Amma xalqımızın təbii ki, qədirbilən qisminin sayəsində Fiqurə xanım heç də tək-tənha deyil. Təki bu kəsimin sayında indikindən də artıq azalma getməsin... Gedərsə, bu artıq bizim bir millət kimi süqutumuzu yaxınlaşdırar. Ona görə də bu "itkilər"dən dolayı hamılıqla narahat olmalıyıq. Füzuli haqqında - Xocalı üçün hər şey etmiş, sonucda Xocalı və xocalılardan ötrü canından keçmiş qəhrəmanın bərəsində bir saat vaxt ayıraraq danışmağa belə laqeyd yanaşmaları görəndə mənim yaşadığım dəhşəti Allah heç birinizə nəsis etməsin, əziz oxucular! Onların içərisində Xocalı dəhşətindən məhz Füzulinin sayəsində salamat çıxmış rəsmi və qeyri-rəsmi nə qədər xocalılı var!.. Əfsuslar olsun ki, insan bu qədər soyuqqanlı, bu qədər unutkan, bu qədər biganə də ola bilirmiş! Yalnız özünü və kreslosunu düşünənlərlə rastlaşmaq, dəftər-kitaba sığmayacaq "Füzuli miqyaslı bir fakt"a münasibət bildirməkdən qaçıb-yayınmaq...bu "əməlin" adını qoymağı sizlərin ixtiyarına buraxıram...

Figurə Rüstəmov: "Qaldıq ata-anasız, ana babamın himayəsində"

...Figurə xanımı dinləyirəm. Şəhid Milli Qəhrəmanın bacısıdır. Haqqımızı yeyib üstümüzə silah çəkən, torpaqlarımızda

məskən salıb yurdlarımıza göz dikən, "yedikləri qaba tüpürən" ermənilərə qan udduran Füzuli Rüstəmovun dünyamızdakı yadigarını. Əvvəlcə tanışlıq üçün ailələri, ata-anası haqqında bilgiləndirir bizi:

- Mənim atamın ata-anası Naxçıvanda yaşayıb. Soykökü müzə əslən Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalındandır. Ordan Naxçıvana köç ediblər. Atamla anam əmioğlu-əmiqızıdır. Anamın atası Kərim babam isə Naxçıvanda yox, Qarabağda - Tərtərin Hüsənli kəndində məskunlaşıb. Bu kənddə böyüyüb hədd-buluğa çatan anamı başqasına nişanlıyıbmışlar da. Ancaq atam anamı çox sevdiyindən onu elə nişanlı-nişanlı qaçırıb. Atamla anam evlənəndən sonra daha Naxçıvanda bənd almayıb, köçüb gəliblər Kərim babamın yanına, Hüsənli kəndinə. Kərim babamsa bu yerdə çox hörmət-izzət sahibi imiş, kolxoz sədri vəzifəsinə qədər yüksəlibmiş. Kənddə heç kim onun sözündən çıxmaz, bir sözünü iki etməzmiş. Çünki hamı onu ədalətli adam, əsl ağsaqqal kimi tanıyırdı. Atamla anam burada yaşamağa başlayandan sonra əvvəlcə başqa bir qardaşım anadan olub. Sonra sizin indi haqqında məlumat topladığımız Füzuli doğulub. Biz ona bir neçə ad deyirdik: Zamin, Nizami, Füzuli. O isə (dərindən köks ötürür. Sonrakı söhbətlərimizdə bizə bəlli olacaq ki, Füzulinin döyüş yoldaşları, yaşıdları, dostları, hətta komandirləri belə onu rəsmi adı ilə deyil, bu adların hamısı ilə, daha çox Zamin deyər çağırırmışlar - N.Z.) bütün adları doğrulda-dogrulda, qiymətə mindirə-mindirə yaşayırdı. Füzulinin iki yaşı olanda böyük qardaşımız suda boğulub dünyasını dəyişmişdi. Bunu sizə "bir ailənin faciəsi" kimi danışırım. Babamın həyətində bapbalaca bir sulu çala var imiş. Uşaq gedib əlində bıçaq baxır ki, o suda bunun əksi görünür, ona yaxından baxmaq istəyəndə sürüşüb düşür su-

yun içinə, elə orda da boğulur. Bu faciəli hadisə babam Kərim kişiyyə çox pis təsir edib. Babam daha həmin evdə, həmin həyətdə yaşamaq istəməyib. Burdakı evi satıb köçüb gedib Kəlbəcərin Vəng kəndinə. Amma atamla anam biz iki uşaqla qalıblar Tərtərdə. Atam işləmək, pul qazanmaq üçün Rusiyaya gedib-gəlirmiş.

Bu zaman bizim evimizdə daha böyük faciə baş verir. Bir dəfə anamın atası Kəlbəcərdən gəlib Hüsənlidə qızının evinə baş çəkəndən sonra Ağdamda yaşayan başqa bir qızının evinə yollanır. Axşama qayıtmalıymış. Qayıda bilməyib. Anam səhər hövlnak oyanır ki, bəs atamı yuxuda pis görmüşəm, yəqin başında nə isə var, gedirəm ora, yəni Ağdama. Bu niyyətlə yolun kənarında maşın gözləyəndə Xankəndidən gələn, erməni sürücünün idarə etdiyi o vaxtkı "Alabaş" dediyimiz avtobus anamı vurur. Avtobusun buynuzu deyirdik, o çıxıntısı ilişir anamın paltarına, onu xeyli sürüyür. Anamın həm ayağı qırılır, həm də qaraciyəri partlayır. Sən demə babam artıq yoldaymış, gəlirmiş. Babam Ağdamdan qayıdıb bu kəndə çatanda xeyli adamın bir yerə toplaşdığını və "təcili yardım" maşını görür. Cəld hadisə yerinə yaxınlaşanda görür ki, ölüm ayağında olan onun öz qızıdır. Götürüb aparır Tərtərin mərkəzindəki xəstəxanaya. Orda da babamı adlısanlı kişi kimi tanıyırmışlar. Həkim deyir, ay Kərim əmi, bunu burda saxlamağın faydası yoxdu, əlac qalmayıb, qaraciyəri partlayıb, aparın evinizə. Evə gətirən kimi anamız dünyasını dəyişdi. Anam elə bil ki, özünü atasına qurban verdi. Hələ ondan bir neçə ay əvvəl atası xəstələnəndə gedib Kəlbəcərin Vəng kəndində babamın çarpayısının başına fırlanmışdı ki, ilahi, canı canla dəyiş! Orda erməni həkim buna irad tutanda ki, sənin iyirmi beş, atanın əlli yaşı var, anam cavab

vermişdi ki, mən atamsız yaşaya bilmərəm. Bu qəza ilə də elə bil Allah onu öz arzusuna çatdırmışdı, elin deyimi ilə yanaşsaq, "balası atasının qadasını aparmışdı"...

...Bir qədər keçdi, atam gəldi, gördü ailəsi belə bir vəziyyətdə dağılıb. Atam yenidən evlənsəydi belə babamgil bizi ona verməyəcəkdi. Deyirdilər qızımızın (Füzuli ilə Fiqurənin analarının - N.Z.) iyini sizdən alırıq. Nə isə atam yenə qayıtdı Rusiyaya. Bu zaman qardaşım Zamin birinci sinfə gedirdi, mən hələ məktəbli deyildim, üç yaşım vardı. Babam qardaşımı aparıb qoydu Şuşada internat evinə. Məni isə apardı Kəlbəcəyə, öz yanlarına. Sonra məktəb yaşına çatanda məni yenidən götürüb Tərtərin Hüsənlidə kəndində - xalamgildə qoydular ki, burda dərse gedim. Yaxşı xatırlayıram, dedilər anam radio-da Fiqurə adlı bir həkimin olduğunu eşidibmiş, mənə onun adını qoyub və əhd edibmiş ki, mənə də həkimliyi oxutdursun. Babamla nənəm də nəyin bahasına olursa-olsun dünyadan nakam köçmüş anamın o arzusunu doğrultmaq istəmişdilər. Bunu ona görə deyirəm ki, mənim özlərimdən uzaq bir yerdə qalaraq oxumağımı zərurətə çevirən səbəbin nə olduğunu biləsiniz. Bir il xalamgildə, bir il dayıngildə qaldım. Heç də xoş deyildi mənə ata-anasız uşaq kimi onlarda qalmaq, amma babamı görəndə şikayətlənmirdim. Tərslikdən həmin il bizi bir bəla da ağışına aldı. Atam da Rusiyanın Həştərxan şəhərində rəhmətə getdi. Belə ki, o, qışda qarın üstündə yol getdiyi zaman görür bir qadın qışqırır. Sən demə buz qırılıb, qadının uşağı düşübmiş buzun altına. Atam atlanır onu çıxarmağa, özü də orda batıb-boğulur. Əlqərəz, bu dəhşəti də biz körpələr yaşadıq. Onun da meyitini götürüb apardılar Naxçıvanda atasının yanında dəfn elədilər. Qaldıq həm atasız, həm anasız, ana babamın himayəsində.

Ailə bir ocağa Xocalıda cəmləndi...

Bundan sonra Kərim kişi Kəlbəcərdən köçüb gəlir Xocalıya. Füzuli ilə Fiqurənin xocalılı günləri - xocalılı taleyi də beləcə başlayır. Fiqurə bu zaman artıq ikinci sinifdə oxuyurmuş. Qardaşımı da Şuşadan internatdan çıxarıb gətirirlər Xocalıya ki, burda birlikdə məktəbə getsinlər. Nəhayət, bir bacı, bir qardaşdan ibarət bu valideynsiz ailə vahid ocağın başına cəm ola bilir. Nisbətən qayğısız günlər, həm də bir yerdə ola bilmələri onları çox sevindirir. Bu günlərin ömrü nə qədər olacaqdı, dəyərdimi Xocalıda sevinə-sevinə yaşamalarına?! Çətinliklər doğrudanmı bitmiş, arxada qalmışdı?! Hər halda arzularla dolu gələcəyə inam hissi ilə bacı-qardaş Kərim babanın, Tamaşa nənənin, Səkinə xalanın himayəsində füsunkar, barlı-bərəkətli təbiətin qoynunda yerləşən kənddəki həyatlarını yaşamaqda davam edirlər. Kərim kişi nəvələrinin gələcəkdə sərbəst, rahat yaşayışını təmin etmək üçün onlara öz qonşuluğunda həyətyanı torpaq sahəsi də ayırtır:

- Füzuli səkkizinci sinifdə oxuyurdu. Babam öz qonşuluğunda bizim üçün həyət yeri götürdü ki, biz də orda ev tikək. Burada oxuduq, qardaşım 8-ci sinfi bitirdi, bir az sovxozda işlədi, sonra getdi Sovet əsgərliyinə. Moskva ətrafında qulluq elədi. Əsgərlikdən babamın üstünə vaxtaşırı tərifnamələr göndərdilər ki, təşəkkür edirik belə bir uşaq böyütdüyünüzə görə. Mən də gəlib imtahan verdim qəbul üçün. İmtahanın birindən keçə bilmədim, qayıdıb mühasiblik oxudum. Sonradan müəllimlik ixtisası almışam. Qardaşım da əsgərlikdən sonra yenidən başladı sovxozda işləməyə. İşləyə-işləyə həyətinə ağaclar əkdii, ev tikmək üçün bünövrə tökdü. İstəyirdi evini 1988-ci ilədək yekunlaşdırıb ailə qursun. İstəkliyi vardı. Bərdədən qız istəyirdi.

Amma alınmadı. 89-cu ildə babam rəhmətə getdi. Amma hələ 88-ci ildə kəndimizdə çalınan bir toya hücum eləmişdilər ermənilər, o zaman qardaşım da bu toyda olmuşdu. Kəndin cavanları ilə əllərinə ağac, dəyənək götürüb ermənilərin qabağına çıxmışdılar. Bunu ona görə deyirəm ki, hələ səksən səkkizinci ildən qarışıqlığın başladığı - Xocalıda yaşamağın çətinliklərinin, dəhşətlərinin təfərrüatları hamıya aydın olsun. Baxmayaraq ki, biz orda yaşayırdıq, hələ bu dövrdən ara-sıra müəyyən toqquşmalar baş verirdi. Kənddə də silah yox idi. Olan silahları yığmışdılar. Ancaq mənim babamın tir tufəngi, mauzeri, beşaçılanı var idi. Füzuli bu silahları götürüb erməniləri tez-tez qorxudurdu. O vaxt əlinə silah alanı tuturdular. Babam da Füzulinin xasiyyətini bildiyindən, onun dinc dayanmayacağından ehtiyatlanıb aparıb silahlarını hasarın bir küncündə basdırıb gizlətmışdi. Buna baxmayaraq, Füzuli yenə silahları gizləndə tapıb bir neçə dəfə dediyim kimi istifadə eləmişdi. Babam bunu biləndən sonra Ağcabədidə bir dostundan xahiş eləmişdi ki, aparıb silahları evində gizlətsin, yoxsa Füzulini hardasa bu silahlarla tutacaqlar. Silahla davranmağı da uşaqlıqdan öyrənmişdi, tez-tez ova gedirdi, dovşana, kəkliyə atırdı. Babamı ən çox əsəbiləşdirənsə onun hansısa erməninin üstünə silah çəkməyini eşitməyi olmuşdu.

Füzulinin cəsurluğu uşaqlıqdan ermənilərin diqqətini çəkir...

Füzulinin özünü qoçaq-qorxmaz göstərməsi, cəsurluğu hələ uşaqlıq çağlarından ermənilərin diqqətini cəlb edir. Yəqin onlar azərbaycanlıların diribaş cavanlarını, zirək uşaqları nəzarətdə saxlamağı planlaşdırırmışlar. Kim bilir, bəlkə də bu, "yuxa-

ndan" gələn göstəriş və ya gələcəkdə yaşanacaq olaylar zamanı özlərinə dəyə biləcək zərbə nöqtələrini neytrallaşdırmaq, yaxud tamamilə sıradan çıxarıb məhv etmək məqsədilə düşünülmüş. Fiqurənin söylədiyinə görə ermənilərin "diqqətini çəkən" azərbaycanlılardan biri də Füzuli olub. Həm də Füzuli məsələsinə daha "spesifik" yanaşmışlar:

- İnanın ki, Zamin adlı qoçaq bir oğulun ərşəyə gəlidiyi bilinən kimi, hələ ermənilərlə münaqişə başlamamış Əsgəranın Ağacanyan soyadlı milis rəisi meşəbəyimiz Bayram adlı kəndimizə demişdi ki, Kərim kişinin bir nəvəsi əmələ gəlib, onun qarşısını almaq üçün Əsgəranda xüsusi bir qala tikmək lazımdı. Bayram kişi soruşur niyə belə deyirsiniz? Ağacanyan cavab verir ki, o, silahla çox oynayır. Biz o zaman bu sözlərin nə demək olduğunu, Ağacanyanın narahatçılığının arxasında hansı məkrli niyyətlərin dayandığını heç başa da düşməmişdik. Amma bu zaman artıq evlərdən tir tufənglərini də yığmışdılar. Babam da ona görə narahat olub silahlarını Ağcabədiyə göndərdi. Bundan sonra o toya ki, ermənilər Xankəndidən tökülüşüb gəlmişdilər, Füzuli orda ağac parçası ilə ermənilərin neçəsini döymüşdü. Bunu da topuğundan vurub yaralamışdılar. Onunla bərabər başqa yaralananlar da vardı. Yaralananları yığıb apardılar Ağdam xəstəxanasına. Orda yaralarını sarıdılar. O birilər yatıb qalmışdı xəstəxanada. Füzulisə gecəylə qayıdıb gəldi ki, nə danışsınız, mən qalmıram, ermənilər gecə vaxtı kəndimizə hücum edərlər. İndiki kimi xatırlayıram, onun axsaya-axsaya necə gəldiyini...

Bitib-tükənməyən Vətən sevgisi

...Bundan sonra Füzuli babasının silahlarının əldən çıxdığını gördüyündən kustar üsulla əldəqayıрма tufənglər düzəltməyə

başlayır. Bacısının sözlərinə görə, bu vaxtdan etibarən ermənilərin harda bir tikilisini görsə gedib onu dağıdıb gəlirmiş. Bir sözlə, bu insanda vətənpərvərlik hissi, namus, qeyrət təəssübü o dərəcədə güclü və tükənməz olub ki, onu bu yoldan nə həbsxana qorxusu, nə döyüş, nə yaralanmaq, hətta ölüm belə saxlaya bilmirmiş. Qarşıda döyüşçülərin, dostlarının dediklərini oxuyanda bunun əyani sübutunun şahidlərinə çevriləcəksiniz. Hələlikse Fiqurə xanımla söhbətimizə davam edək.

- *Ermənilər sizinlə bərabər Xocalıda yaşamırdılar?*

- Xeyr, Xocalıda erməni yox idi. Ermənilər o ərazidə əvvəlcə ancaq Əsgəranda yaşayırdılar. Sonradan Həsənabad kəndini boşaltdılar, Həsənabada da yığıldılar.

- *Onda Füzuli ermənilərə divan tutmaq üçün başqa yaşayış məskənlərini seçirdi..*

- Əlbəttə. Məsələn, bizdən aralıda "Vosem-şestoy" deyilən yerdə ermənilər bir post qurmuşdular. Füzuli kəndlilərimizlə danışırdı ki, gedib o postu dağıdaq. Bunu onun dostları sizə daha yaxşı danışar. Nə isə. Gedib görürlər ki, bir budka qoyublar, o budkanı dağıdırlar, içində də nə varsa tökürlər çöllərə. Səs-küy düşüb, ermənilər də gəlib, o cümlədən bayaq dediyim rəis Ağacanyan da UAZ-la gəlib. Qardaşım da yaxşı idmançı idi, qaçıq üzrə lap mahir idi. Girib şumluqla qaçıb ki, qoy mənim dalımcı düşsünlər, uşaqları tuta bilməsinlər. UAZ-la onu tuta bilməmişdilər. Uşaqlardan ikisini tutmuşdular. Ondan sonra qardaşım özü təslim olmuşdu. Demişdi dayanmasa, onsuz da tutulan yoldaşları işgəncələrə dözməyib məni satacaqlar. Əlində bıçaq var imiş, onlarsa əli tapançalı. Bununla belə deyiblər əllərini qaldır, səni tutaq. Füzuli bıçağı da atıb onlara söyüşlə demişdi hə, indi gəlin tutun! Yalnız bundan sonra qollarına qandal vurub aparılmışdılar onu. Əsgəranda 7-8 gün o qədər döymüşdülər ki, bəl-

kə yoldaşlarının adını deyə. İnanın Allaha, o biri uşaqların heç birisini satmamışdı. On beş gün Əsgəranda saxlayandan sonra Şuşaya göndərmişdilər. Şuşaya çatan kimi üz-gözü şişmiş, göyərmiş halda şəkil çəkdirmişdi. Demişdi ki, bu şəkli qoyun mənim şəxsi işimin içinə (təəssüf ki, Füzulinin nəinki üz-gözü şişmiş bu yaralı şəkli, bütün şəkilləri Xocalıda qalıb. Ona görə əldə olan, dostu Nazimin tapdığı yeganə şəkildən istifadə etməyə məcbur olublar bütün yazılarda, tədbirlərdə, hətta baş daşında da - N.Z.).

- Şuşada həbsdə yatırdı, yoxsa sadəcə istintaq üçün saxlanırdı?

- Yox. İstintaq müddəti, həbsinə qədər Şuşada üç ay saxladılar. Biz də gedirdik yanına, yemək-filan aparırıdık. Şuşaya da getmək çətinləşmişdi o zamanlar. Bizi rus hərbciləri müşayiət edirdi. Üç aydan sonra gətirdilər Əsgərana, məhkəməyə. Biz də getdik. Hərbi məhkəmə aparırdı işi. Xalamla məni babamın bacısı oğlu apardı Əsgərana. Məhkəmədə ermənilər bir-bir gəlib keçirdi, bir söz soruşanda isə cavab verə bilmirdilər. Biz də sakitcə oturmuşuq. Nə isə, yıgıldılar bizi içəri. Zaminə altı ay iş verdilər. Gedib həbsxanada yatıb qayıtdı. Gələn kimi yenə də başladı ermənilərə qan uddurmağa.

Anadangəlmə qəhrəman

Ürəyi qardaş itkisindən yaralı Fiqurə xanımı dinləməkdə davam edirəm. Uşaqlıqdan atasız-anasız qalmış, büsbütün kimsəsizliyi on doqquz yaşında yaşamış Fiqurə xanım dərinədən köks ötürərək söyləyir ki, Füzuli yaralananda Qurban adlı xocalılı bir oğlan camaata tərəf ağlaya-ağlaya gələrək ermənilərin orda bir nəfəri vurduğunu deyir. Camaatdan kimsə ona cavab olaraq deyir ki, orda bir nəfəri yox, çox adamı vurublar. Fiqurə xanıma tam danışıldığına inansaq, hadisə belə baş verir: deməli, Füzuli görüb ki, qonşularının atası yaralanıb. Cabbar adlı dostu, o, İsrail, başqa kimlərlə birlikdə həmin əraziyə doğru irəliləyirlər. Nə qədər xocalı sakini, o cümlədən dayısı oğlanları Əkbəri, Şükürü də Füzuli çıxarıb mühasirədən. Fiqurə xanımın sözlərində bir inciklik notunu da hiss edirəm bu anda. Onun sözlərinə görə, Füzulinin xilas etdiyi bu adamlardan bəzilərinin indi özlərini daha "uzaqgörən" hesab edərək hətta "ağlı olsaydı ölməzdi" deməkdən belə çəkinməyənləri olub. Tarixin ironiyasına bir fikir verin, əziz oxucular!!! Təəssüf ki, ürəyim bulanmasın deyə, Fiqurə xanım bu insanlardan heç birini mənimlə həmsöhbət olmaq üçün əlaqələndirmək istəmədi. Amma belələrinə nə ad vermək olar?! Bunları düşündükcə əsəbiləşən Fiqurə müəllimə qərribə bir küskün qənaətini bölüşür bizimlə: "Düz deyirlər yəqin. Görünür, ağıllı onlar imiş ki, salamat gəlib çıxa biliblər". Şəhidin Milli Qəhrəmanın yadigarını belə küskün duruma salanlara nə ad verək, sizcə, əziz oxucular, əziz azərbaycanlılar?!

Fiqurə xanımdan onu da öyrənirəm ki, orta məktəb müəllimlərini də bu qan-qadanın içərisindən sağ-salamat çıxarıb Füzuli: "Burda məktəbdə bizimlə işləyən müəllim var, onun ana-

sı - müəllimə də orda olub. Müəllimə deyib ki, ay Füzuli, başın bəlalıdı, çıx get! Zamin cavab verib ki, yox gedə bilmərəm, arvad-uşağı girov aparırlar. Ayrı bir arvad olub Gülarə adında, o, eləcə də neçə nəfər qocalar deyiblər ki, a bala, çıx get də, niyə qayıdırsan təkrar-təkrar?! Amma bütün bu təkidlərə baxmayaraq, Zamin yenə də qayıtmayıb, yollara səpələnmiş xocalılara bələdçilik etmək üçün gedib. Bu minvalla nə qədər uşaq, qoca, qız-gəlin, yaralı keçirib, yaralıların yaralarını sarıyıb. Gedib ki, yenə adamları çıxartsın, bu dəfə yaralanıb. Lap yolun sonuna yaxın yerdəymiş. Ermənilər onu qaralayıbmişlər. Orda güclü atışma da olmayıb (bu Füqurə xanımın dedikləridir. Qarşıda digər xocaların dilindən eşidəcəksiniz ki, insanların çoxunu məhz Qaraqaya deyilən həmin ərəzidə gülləbaran ediblər. Bu çalpaşlıq fikirləri anlamaq mümkündür. Buna səbəb Xocalı qətləmini gecəsində baş verən dəhşətli anların təsiri altında hamının xaotik şəkildə qurtuluşa can atmalarıdır yəqin. Hər halda nizamsız müharibənin yöndəmsiz qaydalarının nəticəsidir ki, Xocalı qətləmindən 28 il ötməsinə baxmayaraq, bax belə çalpaşlıq fikirlər, yanaşmalar bu gün də baş alıb gedir, müharibəni müharibə qaydasında etməməyin acı nəticələrindəndir bu fakt - N.Z.). Amma nəyin bahasına olursa-olsun Füzulini vurub, öldürüb sıradan çıxarmaq istəyirmişlər. Orda da cəmisi beş-altı erməni olub. Əgər bizimkilər özlərini cəmləyib vuruşaymışlar həmin erməniləri məhv edərmişlər. Ancaq panika hamısını qaçmağa vadar eləyib. Avtomatları da qatlayıb gətirib burda satıblar. Füzuligilsə dediyim kimi yaralıları, qocaları, qız-gəlini çıxarmaqla məşğul olublar. Onun ölümdən qurtardığı adamlarla görüşüb danışanda o müdhiş mənzərə sizə tamamilə aydınlaşacaq. Sizə bunları şahidlər danışacaq. O yolda nələr baş verib? Bir UAZ yaxınlaşıb bunlara. İçində də sonradan Ermənistan

prezidenti olmuş Robert Koçaryan. Füzuli deyib ki, gəlin bu UAZ-ın içindəkiləri güllələyək, yoxsa bunlar bizim başımıza bəla olacaqlar. Bir arvad gətirib yaylığını atıb onun ayağının altına ki, vurmasın. Sən demə, maşının içərisi rabitə cihazları ilə dolu imiş. O maşındakılar geriye qayıdıb Əsgərəndəki erməniləri xəbərdar ediblər və nəticədə xeyli azərbaycanlı qətlə yetirilib. Yəni, demək istəyirəm ki, çoxu qorxusundan meşədə güllə atmayıb. Görünür, elə erməni bu ərəziyə çatanda qaraladığı birçə qardaşım olub ki, o ermənilərə atıb, onlar da qayıdıb ona atıblar. Bizimkilər cavab atəşi açmayıblar, ancaq birtəhər canlarını götürüb qaçmağa üstünlük veriblər. Ona görə də beş-altı erməni düşüb camaatı qırıb meşədə...".

Yaralı Füzuli xalasını soraqlayır - anası əvəzi Səkinəni...

- Füzulinin yaralanandan sonrakı son anlarını danışın...

- Hə, Cabbar paltosunu çıxarıb. Qoyublar paltonun arasına. Endiriblər aşağı. Maşın gedib qabağına, gətiriblər Ağdam xəstəxanasına. Yarasından çoxlu qanı daxilə axıbmış. Üstəlik əməliyyat olunmalı imiş. Onda da xəstə çox, yaralı çox, çatdırı bilməyiblər, bax beləcə dünyasını dəyişib (ağlayır). Xəstəxanada kim yaxınlaşmışsa ona, çətinliklə danışsa da, hamısından xalamızı soruşmuş. Bizim ana əvəzi Səkinə xalamızı (bir daha kövrəlir). Bunların dəstəsi kəsə yolu tanıyırmış, ora ilə gəlib, xalam isə qonşularımızla başqa yolnan gəlib. Əminəvəsi, başqa qohumlarla birgə. Bunlar meşə ilə dik yuxarı qalxıblar Ağdamın Gülablı kəndinin üstündəki Kətik kəndinin yaxınlığına, burda da çox qorxulu yol idi, amma birtəhər Kətik kəndindən enib gəlib çıxıblar Ağdam ərəzilərinə. O yolda o qədər adam şəhid olub ki (yenidən kövrəlir). Amma mənim qardaşım gil gecə sa-

at 12-1 radələrində Xocalıdan çıxıblar, ikibir-üçbir qabaqda postları yoxlaya-yoxlaya, geri qayıdıb vəziyyəti təhlil edə-edə camaatı kəsə yolla götürüb çatdırıblar. Füzuli hələ bir neçə gün əvvəl də Ağdama gedib qayıtmışdı. Hətta burda dişi ağrıyıb, dişini də çəkdiribmiş. Əlində çamadan qayıdanda erməniyə çuğulluq (bu sözləri eşidəndə vaxtilə yazdığım "Çuğul" hekayəmin prototipləri yadıma düşdü. Sən demə çuğul müharibə şəraitində də, güllə qabağında da, düşmən qabağında da, namus-qeyrət tapdalananda da - hər bir yerdə elə çuğul imiş. Zamanında bu faktı bilsəydim öz hekayəmə çuğulların "beynəlmilləliyi-ni" də əlavə edərdim - N.Z.) edənlər xəbərleyib onu satıblar, ermənilər də ona atəş açmışdılar. Qayıdıb gələndə babamın qohumu Əşrəf dayıya deyib ki, getdim-gəldim, ancaq ermənilər duyuq düşüb atəş açdılar mənə, az qala düşmüşdüm tələyə. İndi yolu dəyişməliyəm. Əşrəf dayı deyir, madam belədisə daha getmə. Füzuli deyir nə danışırsız, mən buranın bələdçisiyəm, getməyə bilmərəm. Təzədən ayrı yolla gedib-gəlməyə başlayıb. Ona görə bu yolu da tanıdığından qabaqda gedib yoxlayıb qayıdırmış ki, görsün ermənilər hardasa post qurublarını.

- Pay-piyada...

- Bəli, pay-piyada. Xocalı qətliamından bir neçə gün əvvəl, Xocalının daha duruş gətirə bilməyəcəyi, mühasirəyə salındığı bilinən günlərdə xalama deyib ki, gedəndə pəyədə (tövlə - N.Z.) saxladıqları mal-qaranı, qoyunu qabaqlarına salıb aparsınlar ki, birdən yollar minalanmış olsa heyvanlar düşsün minaya, bilsinlər. Əgər yol təmizdisə və ya heyvanın ayağı dəydikcə təmizlənersə, sonra qayıdıb gəlib arvad-uşağı da həmin cıdırıla kəndin ayaq tərəfindən çıxarıb aparaq. Özünün də, qonşusunun da çoxlu mal-qarası var idi pəyədə. Ancaq xalam bunu məsləhət bilməyib. Deyib sən ki, bu camaata, Qarabağa bu qədər

köməkliyin dəyib, mal-qaranın arxasınca gedib minaya düşərsən, deyərlər ki, Füzuli mal-qaranı satmağa aparırmış. Nə vaxt camaat çıxacaq, biz də durub gedəcəyik. O da xalamı eşidib...

Partladılan aeroport, qaçqınlara peşkəş olunan Mehdikənd ferması

- Neçə yaşı vardı bu zaman Füzulinin?

- 26 yaşı vardı. İnanın, elə bir gecə olmazdı ki, o gedib bir erməninin evini dağıtmasın. Başlarına oyun açdı ermənilərin. Mehdikənddə ferma var idi. Gediblər həmin fermaya. Görüblər fermanın müdiri işçiləri yığıb başına, tövlənin bir tərəfində onlarla nədənsə danışırdı. Bunları məhv edib fermadakı 200 baş malı qabaqlarına qatıb götürmüşdilər. Bizim də heç nədən xəbərimiz yoxdu. Malı götürüb doldurublar babamgilin pəyəsinə, qonşunun pəyəsinə, özünün yarıtikili evinin altına. Səhər durmuşuq ki, bir mal mələşməsi var, dəhşət, gedib baxmışıq. Xalamı oyadıb ki, Xankəndidən qovulub fin evlərində yaşayan qaçqınlar acından qırılır, durun bu inəkləri sağın, südünü aparıb verək o qaçqınlara, onların balalarına. İndi fikir bizi götürüb ki, bu qədər mal-qaranı neyləyəcəyik? Füzuli dedi: "qatar boş vaqonlarla gəlir, bunları dolduraq içinə, göndərək Ağdama". Doldurub göndəriblər də sağmal heyvanları. Südü sağdırıb götürüb əlində aparıb, fin evlərindəki qaçqınlara verib. Sonra gəlib malın içərisindəki cavan cöngələrdən, düyələrdən kəsib, otlərini aparıb əlində paylayıb o camaata. Onun sabahısı o fermada ölənlərin, mal-qaranın hayıfını çıxmaq üçün ermənilər Polyaniçkonun (Azərbaycan SSR Mərkəzi Komitəsinin ikinci katibi, Moskvanın Qarabağda xüsusi nümayəndəsi Polyaniçkodan söhbət gedir - N.Z.) sürücüsünün başını kəsdilər. Artıq yol bağlı idi. Ancaq

Polyaniçkonun sürücüsü gedib-gəlirdi o yolu. Onu, xalasını, bir də bir ayrı xocalılı oğlanı öldürdülər. Sürücünü Ağdama çatdır-salar da, xilas etmək mümkün olmamışdı.

- *Xocalı aeroportunu partlatmasını necə xatırlayırsız?*

- Hadisənin iştirakçısı İman adlı dostu var, sizi onunla əlaqə-ləndirərəm, o daha yaxşı, şahid kimi danışar sizə. Bu bir dəfə yazılır, hər saat yazılmır ki, qoy dəqiq və ətraflı olsun (qarşıda bu partlayışın təfərrüatlarını canlı şahid və iştirakçısı olmuş İmanla söhbətimizdə dəqiq biləcəksiniz - N.Z.).

- *Təbii.*

- İman və Rövşən adlı oğlanlarla aeroportu partlatmağı plan-laşdırırlar. Yığışib məsləhətləşirlər. Füzuli deyir ki, bu işin öh-dəsindən mən gələrəm. Deməli, Xocalı ilə aeroportun arası 3-4 kilometr olardı. Bu qədər yolu elektrik naqili çəkib, oraya elektrik cərəyanı aparmışdılar. Oranı çox güman ki, aminal-fi-lan qoyub partladılar. O zaman qranatomyot nə gəzirdi bizdə?! Elektriki çəkəndə yolu da xəndək atıb qazıblar ki, bununla sə-hərişi gün Xankəndidən uçmağa gələcək bir deputatın da gəli-şinə mane ola bilsinlər. Deputatın gələcəyini Elman müəllim (o zaman Xocalının icra hakimiyyətinin başçısı, indi Xocalının de-putatı Elman Məmmədov - N.Z.) deyibmiş bunlara. O qədər yolu çəkib naqili, orda baxıb ki, partlamır, deməli naqil qoşul-mayıb. Təzədən o boyda yolu qayıdıb, gəlib görüb yox qoşulu-du. Ondan sonra axtarıb yolboyu naqilin qırılan nöqtəsini tapıb, bərpa ediblər. Nəhayət aeroportu partladılar. Təkcə bunu?!. Sonra dəmiryolunu da partladılar. Stepanakertdə (Xankəndi) Da-rik-barikin heykəli vardı. Gedib onu partladılar. Bir gün gördüm ki, nə qədər gözəl-gözəl qələm-dəftəri gətirib hasarın dibində gizlədib. Deyirəm bu nədi? Dedi ki, Stepanakertdə bir budkanı dağıdıb gətirmişəm, ancaq evə aparmağa qorxuram, mənə dan-

layacaqlar. Allaha and olsun, yadıma düşdükcə danışırım, bir də görürdün ki, camaatın mal-qarası adlayıb keçib ermənilər tər-əfə, çoban özü gedib onu qaytarmağa ürək eləməirdi, Zamin ge-dib gətirirdi.

Bir dəfə çay daşmışdı. Mal-qara qalmışdı yenə ermənilər tər-əfdə. Qonşunun atını alıb minir, çayı üzdü-rə-üzdü-rə keçir o bi-ri tərəfə. Atın sahibi danışdı ki, selin bərk axdığı yerdən ke-çəndə buna baxmağa ürək eləmədim, dedim bu batıb-boğula-caq, pencəyimi tutdum gözümün qabağına ki, heç olmasa onun necə boğulduğunu görməyim. Amma keçib mal-qaranı hayla-yıb gətirdi. Bir gün də yenə mal-qara keçib ermənilər tərəfə. Biz də dəmiryolunun üstündən baxırıq. Füzuli adladı ora. Er-mənilər də orda ot çalırıdılar. Beş-altı erməni idi. Gördük yaxın-laşdı onlara. Ürəyimizi yedik ki, bəlkə bu ermənilərin üstündə silah da var, bunu vururlar. Getdi onlarla nə danışdısa, qayıtdı gəldi. Xalam bunu danladı ki, onlara niyə yaxınlaşmışdın? De-di, ermənilər mənə istehza ilə dedilər ki, tork, ("türk" sözünü "tork" şəklində səsləndirməklə istehza ilə dilə gətirmişlər - N.Z.) ayranımız var, ayran içərsən? Dedim ki, qorxmuram, içə-rəm. Yaxınlaşdım, aldım, iki stəkan içdim. Xalam dedi, bəs de-mədin səni zəhərləyərlər? Dedi: "onlar nə bilirdi ki, mən ora gələcəm, qabaqcadan zəhər tədarükü görsünlər. Özü də qayı-dıb gəlsəydim, içməyəydim deyərdilər, bizdən qorxdular".

Əsl-həqiqətdə də ermənilər ondan çox qorxurdular. Bir il gedib onlar tərəfdə, meşədə ot çalmışdı. Gəldi, dayım oğlanla-rına dedi ki, gedək sizin yük maşınımla o otu yükləyib gətirək. Onlar dedilər ki, qorxuruq getməyə. İnanın, həmin otu atın be-linə yükləyib, hissə-hissə neçə dəfəyə daşıyıb gətirdi təkbaş-na. Belə oğul idi Füzuli. Heç nədən çəkinməzdi. Bu da bir növ qandan-gəndən gəlirdi. Mənim həm Kərim babam qoçaq adam

kimi tanınırdı, həm də Naxçıvandakı babam. Naxçıvandakı babama da "quş Məhəmməd" deyirmişlər. Niyə belə deyirmişlər? O zamanlar maşın az olurmuş. Olanlar da hündür kuzalı maşınlar imiş. Maşına əl qaldırırmış, saxlamadı, daha gözləmirmiş, hoppanıb şütüyən maşına minirmiş. Düşəndə özünü sürücüyə göstərmək üçün qabaqdan düşürmüş ki, yəni sən saxlamasan da mən minmişəm. Bununla bir daha demək istəyirəm ki, onun gəmində var idi bu qoçaqlıq. Bir dəfə yubileyində Elman müəllim dedi: "Füzuliyə nəyi isə xüsusi olaraq deməyə ehtiyac yox idi ki, bunu elə, onu elə, ya bu işi belə elə, o özü hər şeyə hazır idi. O, elə anadangəlmə qəhrəman idi".

II Bölüm

*Xocalılı günlər,
Xocalı genosidi
dostların,
döyüşçülərin,
şahidlərin dili ilə*

**Bu dəhliz yox,
dərs vermək idi azərbaycanlılara!**

**Nazim Hüseynov: "Füzulini Əsgəran
GPZ-sində susdura bilmədilər"**

Fiqurə xanımın xatirələrini yeri gəldikcə xocalılarla görüşlərimiz, söhbətlərimiz boyu sizlərin diqqətinə çatdıracağam. Hələlikse Füzuli-Zamin xarakterinin açılması üçün onun yaşadlarının, dostlarının dedikləri ilə davam edək. Əslində dostların dedikləri də bir kitab-dəftərə sığası deyil. Onları da "İgid ömrü" kitabı boyu müxtəlif aspektlərdən işıqlandıraq ki, bu qəhrəman azərbaycanlı oğlunu səmimiyyətlə anıb, onun indiki və gələcək nəsillərə bilavasitə örnək olduğu faktları dəqiq-dürüst, mübaliğəsiz çatdıra bilək. Bu məqamda Füzulinin uşaqlıq, gənclik, döyüş, əqidə dostu, yaşadı və qonşusu, həm də Xocalı aeroportunun polislərindən olan Nazim Hüseynovun dediklərindən bir hissəni oxuyun. Etiraf etməyi özümə borc bilirəm ki, Nazim həm də Fiqurə xanımla birgə mərhum dostu haqqında bilgiləri əldə edə bilməyimdə mənə çox böyük köməkliklər göstərdi. Onunla Xocalı batalyonunun sabiq komandiri, əslən Mesxeti türkü Sərvər Rəcəbovun dünyamızdakı sonuncu günlərinə - Sabirabad rayonunun Axısxa kəndinə yeltilib, onu da birgə danışdırmışıq. Qarşıdakı yazıları qaçırmayın. Hələ çox mətləblərdən agah olacaqsınız. Nazim məni Füzulinin dost-tanışları ilə görüşdükdü, bu müsahibə isə bizim Nazimlə tanışlığımızın başlanğıcıdır.

...Bakıdakı fəaliyyətini xocalılı qaçqınların bir qisminin məskunlaşdığı Azərbaycan Texniki Universitetinə məxsus tələbə ya-

taqxanasına bağlayan Nazimlə elə bu ünvanda da görüşürük. Yeri gəlmişkən, bu insanlarla mənə bağlayan bir sıra cəhətlər də var. Əvvəla, mərhum Füzuli də, Nazim də mənim həmyaşdlarımdı. Nazimlə görüşdüyüm ünvan isə Bakı Dövlət Universitetindən üzü yuxarı Yasamalda "tələbə şəhərciyi" sırasındadır ki, mənim tələbəlik illərim buralara çox nostalji hisslərlə bağlıdır. Xocalıların burada məskunlaşdığı vaxtlar bizim universitet və təbii ki, bu ərazilərlə müəyyən mənada xudafahizləşdiyimiz zamanla (1992-1993-cü illər - N.Z.) üst-üstə düşür. Bu hisslərin təsiri altında xeyli duyğulandıqdan sonra Nazimlə söhbətə başlayıram.

"Füzulinin babası Kərim kişi tərərli insan idi, qan bağlayardı"

- Füzuli ilə ilk tanışlığınızı xatırlayırsız?

- Yaxşı xatırlayıram. Biz əslən Laçın rayonundanıq. Xocalıya gəlib Füzulinin babası rəhmətlik Kərim kişinin qonşuluğunda məskunlaşmağımızın əsas səbəbkarı elə Kərim kişinin özü olub. Kərim əmi çox diplomat, savadlı, tərərli kişi idi. Sözüün kəsəri vardı, qan bağlayardı. Elin dili ilə desək, keçmiş kişilərdən idi, ədavət yaratmaz, əksinə adamları, küsülüləri barışdırardı. Bir sözlə, çox ədalətli bir adam idi. Tərtərin Hüsənli kəndində qızı rəhmətə gedəndən sonra köçüb Kəlbəcərdə Alaqayada yaşayırdı. Sonradan Xocalıya köç eləmişdi. Onun gəlişindən sonra - 1986-cı ildə Füzuli ilə ilk tanışlığımız oldu. Ermənilərin yaşadığı Kətik kəndinin tut bağları var idi, bax, o ərazidə.

- Yeri gəlmişkən, Kətik erməni sözü idi?

- Kətik, Naxçıvanik - əslində bizim sözlərdən yaranıb bu ifadələr. Sadəcə sözlərin formasını dəyişdirib öz dillərinə uyğunlaşdırıblar.

- Aydındı...

- Hə, Füzuli ilə ilk dəfə bu tut bağlarında üz-üzə gəldik. Hələ bir balaca da savaşan kimi olduq. Bilirsiniz, onda bir inadkarlıq var idi. Onu öldürərdin, qabağından yeməzdi. Bir az bir-birimizi tutub sıxcaladıq, dedim axı sən kimsən? Cavab verdi ki, Kərim kişinin nəvəsiyəm. Kərim mənim babamdı, deyəndə qayıtdım ki, axı biz qohumuq, niyə savaşıyıq. Elə o tut bağından da aramızda səmimi bir münasibət yarandı. Çünki Kərim kişiye bizim böyük hörmətimiz var idi. Bizim orda yer alıb ev tikməyimizə səbəbkar olmuşdu. Üstəlik, qürurlu, məntiqli kişiydi, əsl ağsaqqal idi, qan işini gedib həll edən, bağışlayan bir adam idi. Sonradan gəlib qonşu olduq. Bax, deyim ki, Füzuli ilə bizim aramızda "sənin-mənim evim" fərqi yox idi. Mən acanda gedirdim Kərim baba oldu, ya həyat yoldaşı Tamaşa nənə oldu, fərqləməirdi, oturub onlarda yeyirdik, ya bizdə yeyirdik. Bir-birimizə o qədər doğmalaşmışdıq ki... Sonradan onu yaxından tanıdıqca bildim ki, uşaq vaxtı anasını, ardınca atasını itirib. Babası götürüb bunu himayəsinə, babasının qanadı altında yaşayıb. Xalası Səkinə arvad elə bütün ömrünü bu iki uşağa - bacısı balalarına həsr edib və s. Tanışlaşıb beləcə yaşamağa davam etdik Xocalıda.

Xocalının qara günlərinin başlanğıcı - 1988

- Hadisələr nə vaxt başladı Xocalıda?

- 1988-ci ilin Novruz bayramında hadisələr artıq başladı. Bu, Füzulini ilk andan narahat etdi. Tez-tez cavanları yığıb deyirdi ki, bu şəərəfsiz ermənilərə baxın, gəlib bizim çörəyimizi yeyirlər, indi bizdən torpaqlarımızı da almaq istəyirlər. Bunları son nəfərinə qədər qırmaq lazımdı. Biz də deyirdik ki, ə Füzuli,

bəsdə də, qurtar bu söhbəti, sən Fantomas-zad deyilsən ki, gedib bütün erməni qırasan. İndi inşallah qismət olar, bir yolla qisasımızı alarıq. Sonra bir qanlı olay baş verdi. Elə səksən səkkizinci il idi. Bir də gördüm ki, Xocalıdan erməni maşınları keçir, Füzuli də çıxıb erməni maşınlarını təkbaşına daş-qalaq edir. Soruşdum nə olub? Qaçdıq ora. O zaman komendant saati tətbiq olunmuşdu. Gördük Füzulini rus əsgərləri aparırlar Əsgərana. Mən çıxdım, sonra iki-üç nəfər - Şükür idi, Əkbər idi, İsrail idi, rus əsgərləri ilə əlbəyaxa olduq. Onlarda dəyənəklər var idi, amma birtəhər Füzulini dartıb onların əlindən aldıq. Bu zaman əlavə qüvvələr gəldi, bizim hamımızı da onun gözüne basıb birbaşa apardılar Əsgəran komendaturasına. İndiki kimi yadımdadı. Axır çərşənbə günüydü. O günü biz Əsgəran "KPZ"-sinin içərisindən keçirdik. Orda da bilmirik başımıza nə gələcək. Ruslar nəzarət eləyir, onlara da etibar yoxdu. Füzuli isə KPZ-nin içində də susmur. Orda da erməni milisləri var, amma heç nəyə məhəl qoymur, bunları nəyi var söylür. Deyirdi ki, qoy gəlib məni öldürsünlər, amma mən onları təhqir edəcəyəm, qanım bahasına da olsa...

Gəlib hərəimizi atdılar ayrı-ayrı otaqlara. Qapını döyürəm, deyirəm söyüş söymə. Cavab verir ki, yox, bunları belə-belə olsun-filan, sakitləşmir. Bir ucdan da, deyir ki, bunlar, yəni ərəziyə nəzarət edən ruslar bizim torpaqlarımızı alıb öz din daşlarına vermək istəyirlər, ermənilər kimdi axı, onlar bizim qonağımızdı. İnanın Allaha, orda bir pəstah çıxardı, bir oyun çıxardı, mən şəxsən deyim ki, səsimi kəsib sakit oturdum. Çünki bildim ki, burda başqa şeylər danışmaq, artıq hərəkət etmək olmaz. Amma onun o danışığı, hərəkəti qanına, ölümünə idi. Deyirdi ki, qoy lap məni öldürsünlər, amma mən onları təhqir edəcəm. Səhərisi Xocalının icra başçısı Elman

Məmmədov, bir də tatar millətindən olan komendant gəldilər. Komendant dedi ki, mən də müsəlmanam, sizi Novruz bayramına görə bağışlayıram. Mən ona cavab verib söylədim ki, biz bəyəm neyləyirik, ermənilər silahla vurur, bizimkilər də daş atıblar da. "Kolon" gəlib keçənə qədər uşaq-böyük hamısı qanına qəltan olunur, bunun qarşılığında biz neyləmişik ki... dedim: "bəs sənə başına bu işləri gətirsələr, döysələr-söysələr qəbul edərsən?!". Dedi: "yox". Dedim, "bəs biz necə qəbul eləyək?!". Dedi "siz də başa düşün ki, olmaz da! Komendant saati qoyulub, ona əməl etmək lazımdı". Bax, elə həmin günlərdən də həm Xocalının qara günləri başladı, həm də Füzulinin iztirabları artdı.

Evin tək oğlu olduğuna görə ona qiymirlər, amma...

- *Füzuli daha gecələr yata bilmədi...*

- Bəli. Belə də oldu. Qət elədi ki, nəyin bahasına olursa-olsun erməniyə ziyan vuracaq. Bax, o aeroportun, körpünün partladılmasında deyirdilər Zamindən xəbərsiz, gizlin getmək lazımdı. Bilirsiniz niyə? Çünki Füzuli evin bir oğlu idi. Bir bacı, bir qardaş idilər. Onu istəyən insanlar qiymirdilər ona. Deyirdilər ki, gedər başına bir hadisə gələr, bacısı Fiqurənin gözünü dikdiyi bircə yerdən də ümidi üzülər, başsız qalar. Amma sən saydığını say... bir də göürdün ki, Füzuli hardansa növbəti plandan xəbər tutub, hamımızdan qabaq həmin hadisə yerindədi. Sonra getdi babasının qoyununu satdı deyəsən, bir sandıqlı tir tütəngi aldı.

- *Babası silahları əvvəlcə həyatda gizlədib, sonra Ağcabədiyə göndərmiş...*

- Hə, onu bilirəm. Amma yenə də hardansa tapıb, alıb gətirirdi silahları. Hardan, hansı yolla alıb gətirirdi, bilmirdik. Özü də o məsələdə heç kimə sirr verməzdi. Amma belə oturanda ürəyində nə varsa hamısını bölüşürdü bizimlə. Əlqərəz, o, əldə etdiyi bu tufənglə çinar ağacının üstündə oturub erməni məşinlərinə atmağa başlamışdı. Qeyrəti yol vermirdi. Deyirdi, bu erməni gəlib mənim torpağımda yaşasın, çörəyimi yesin, sonra da desin ki, torpağını da ver mənə, özün çıx, aparıb torpağı Ermənistana birləşdirirəm. Buna necə dözmək olar?! Həzm eləyə bilmirdi. 5-6 erməni məşinini daşa basmışdı, tir tufəngi ilə vurmuşdu. Gəldilər, həbs elədilər. Əsgəranda məhkəməsi oldu, getdi altı aya yaxın Şuşada həbsdə yatdı. Amma bütün bu təzyiqlərlə onu sakitləşdirə bilmədilər...

Siz müsəlmansınız!..

Füzuliyə ən çox nə təsir edirmiş o zamanlar?!.. Nazim deyir ki, ermənilərlə bərabər rus əsgərlərinə də əsəbiləşirdi o zaman. Daha doğrusu, onların ermənilərlə bizim aramızda qoyduqları ögey-döğməliyə... Deyirdi ki, bu şəərəfsizlərə bax, azərbaycanlıları ermənilər daş-qalaq edəndə səslərini çıxarmırlar, amma bizimkilər bir daş atan kimi özlərini yetirib bizimkiləri tutur, həbs edir, cəzalandırırlar. Hadisələri daha çox Nazimin və yeri gəldikcə digər həmsöhbətlərimin dilindən sizlərə nəql edəcəyəm. Həm də ona görə ki, Fiqurə xanımla mənim həmsöhbət kimi seçdiyimiz xocalılar danışdıqlarını kimdənsə, hardansa eşidənlər yox, danışdıqlarının canlı şahidləridi. Nazimlə davam edirik:

- Mən bir hadisəni qeyd edirəm. 1990-cı il idi. Dərs ili başlayırdı. Düz sentyabrın 1-i idi. Stepanakertdəki Pedaqoji İns-

titut qarışıqlıqlar səbəbindən müvəqqəti olaraq Şuşaya köçürülmüşdü. Onun tələbələri əhali ilə birlikdə altı avtobusla kolonla gəlib Əsgəranı keçdilər, Xocalını keçdilər, Ağa körpüsünün qabağında ermənilər rus əsgərlərinin gözünlün qabağında bu camaatı saxlayıb daş-qalaq elədilər. Azərbaycanlılar bütünlüklə qan içindəydilər. Onları qaytarıb Xocalıda yaralarını sarıdılar, başqa yardımlar etdilər. Həmin anda təsəvvür edin ki, bir erməni kolonu da gəldi keçməyə. Qəzəblənmiş kütlənin gözlərinin qabağında. Neyləməliyik?! Biz başladıq. Şappa-şarap bu kolonu verdik daşın ağzına. Aradan 10-15 dəqiqə keçməmiş 80-90 nəfərlik Xüsusi Təyinatlıları tökdülər camaatın üstünə, qoca-uşaq fərq qoymadan vurdular, orda bir neçə nəfərin qol-qabırğasını qırdılar. Camaatı asfaltın, palçıqın üstündə yerə uzatdılar ki, siz niyə erməniyə daş atmısınız? Göstərdim ki, bəs burda başı-gözü yarılan bu qədər qadını, qızı, uşağı görmürsünüz, buna niyə göz yumursunuz?! Zabitlərdən biri yüyürdü üstümə məni vurmağa. Aralarında məni idmançı kimi tanıyan bir baş leytenant var idi, o müdaxilə edərək dedi: "ne troqay eqo" (toxunmayın ona). Yaxınlaşıb dedim: "Biz elə hamımız SSRİ vətəndaşlarıyıq da, eyni hüquqlu. Mən cinayət etmişəmsə, cəzalandırın, razıyam sizinlə, axı bunlar cinayət törədir, siz isə bu cinayətlərə göz yumursunuz. Sizin ədalətiniz, qanununuz budu, nəyə görə bizə belə fərqli mövqelərdən yanaşırsınız?" Baş leytenant qayıdıb mənə rusca dedi ki, fərq yalnız sizin müsəlmən, bunlarınsa xristian olmalarındadır. Tarix boyu bu münasibət belə olub, belə də olacaq. Dedi: "Sənin xatirini çox istəyirəm, amma fakt faktlığında qalır...". Bax, onun bu dediklərini artıq hamımız dərk etməyə başlamışdıq. Bilirdik ki, bu məsələlərin sonu yaxşı heç nə vəd eləmir. Amma yenə də insan öz Vətəni

*Qar-sazağın içində
kəsilən sonuncu ümid...*

*Talandı torpağımız
Qaraldı çırağımız...*

Bəxtiyar Vahabzadə

Malibəylidən sonrakı növbədə -Xocalı

Nazimi dinləmək çox çətindi. Nazimdən sonra Xocalı dəhşətlərini bir çox şahid soydaşlarımızın dilindən eşitdim. Amma o, bu əsnada ilk həmsöhbətim idi. Onunla bütün söhbətimiz demək olar ki, göz yaşları içərisində davam etdi. O, Xocalıya da, Füzuliyə də həddən ziyadə bağlı bir eloğlumuzdu. Xocalının başına gətirilən bu miqyassız faciədən məğlub durumda çıxdığımızı görə bütün təltif təkliflərindən imtina etmiş Nazim Hüseynov. Lakin vətənpərvərliyin əksər çalarlarının məhz dostu Zaminin simasında cəmləşdiyini dilə gətirən Nazim onun bu titulu hələ sağlığında haqq etdiyini söyləyir. Xocalı qətliamının bütün əzablarından keçmiş sabiq polis və döyüşçü ilə söhbətimiz ağır-ağır, xatırlamalarla davam edir:

- Ermənilər artıq kəndə daxil olmuşdular. Qardaşıma dedim ki, mən aeroporta baş çəkməliyəm, o isə bibimi də götürüb çıxsın. Çıxdılar. Onlar çıxandan sonra getdim aeroporta. Burda rətiya ilə xəbər verdilər ki, siz artıq aeroportu tərk edin, onsuz da mühasirədəsiz. Bu xəbərdarlıqdan sonra aeroportun rəisi, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı rəhmətlik Əlif Hacıyev göstəriş verdi ki, artıq hamılıqla çıxmaq lazımdı. Beləcə, bizlər də öz iş yerimizi - Xocalı aeroportunu tərk edib çıxmalı olduq. Qarqar çayını keçəndən sonra ağılıma gəldi ki, axı mənim atam evdə qa-

heç nədən qoyub getmir axı...insan öz doğma yerlərinə bağlıdır. Düşünürsən ki, mən torpağımı necə qoyub gedim? Mən nəyə görə erməniyə qoyub getməliyəm torpağımı? Bura Azərbaycan torpağıdır, mənim torpağımdır, mən burda doğulmuşam. Amma proseslərin belə axarı bizləri də hiddətləndirirdi. Füzuli isə belə düşünənlərin öndə gedənlərindən idi və nəyin bahasına olursa-olsun qəbul eləmədi Xocalını tərk etməyimizi. Ondan sonra gedib o tir tufəngini aldı, başladı maşınları verdi o tirin ağzına. Həmişə ona deyirdik ki, belə işləri təkbaşına eləmə də, qoy məsləhətlə olsun, ancaq kimə deyirsən...

- *Füzuli həbsxanada yatarkən Şuşa həbsxanasına ermənilər nəzarət edirdi?*

- Yox, onda azərbaycanlılar var idi orda. Rus əsgərləri də nəzarət edirdilər o dövrdə milis idarələrinin, digər dövlət əhəmiyyətli yerlərin qorunmasına. Amma döyüb-incitməkləri var idi. Ruslarsa nəzarət edirdilər, qoyurdular, ən azı öldürməyə qoyurdular. Zaman keçdikcə bu məsələlər də öz məcrasından çıxdı.

Bu dövrdə Xocalı aeroportuna bir gündə 32 reys həyata keçirilirmiş... Xocalılar götür-qoy edirlər ki, bunun qarşısını necə alsınlar?! Aha?! Aeroportun partladılması bu səbəbdən baş verib. Nazim söyləyir ki, bu işdə birbaşa Füzulinin əməyi oldu. Xankəndinin yaxınlığında dəmiryol körpüsünün partladılmasında da Füzulinin xüsusi əməyi oldu (birdimi, beşdimi?! - N.Z.). Hətta erməniyə qarşı onsuz planlaşdırılan hər bir addımı elə bil yatıb yuxuda görürdü, özünü çatdırıb qabağa düşürdü, mütləq gəlib orda öz payını verməli idi (bu fikir demək olar ki, Füzulinin bütün silahdaşlarının dilindən səslənib - N.Z.). Elə bil qisməti beləydi vallah!..

lib. Kişiyə əvvəldən nə qədər deyirdim deyəsən belə getsə çıxmalı olacağıq, deyirdi çıxmıram, erməni kimdi ki?!

Deməli, Xocalıdan çıxırıq, baxdım ki, rəhmətlik Füzuligilin evi yanır, yəni babası Kərim kişinin evi, dedim ki, mən qayıtmalıyam. Dedilər hara qayıdırsan, qapıbır qonşunun evi artıq yanır. Dedim ki, mənim atam orda qalıb, nə olursa-olsun onu qoyub gedə bilmərəm. Atamı ermənilər köməksiz vəziyyətdə öldürsə və ya əsir aparsa, mən buna dözə bilmərəm, heç vaxt bunu həzm eləyə bilmərəm. Dediym kimi də qayıtdım. Bizim evin təxminən 50 metrliyindən dəmiryolu keçirdi. Dəmiryolunun üstündə oturub bir qədər ətrafı və həyətimizi dinşədim. Baxdım ki, həyətımızdə sakitlikdi. Su quyusunun yanından həyəyə girdim, ikimərtəbəli evimizin qabağında artırma var idi, orda atamı bir-iki ağız "Qağa-Qağa" deyə səslədim. Gördüm səs gəlmədi. Bu an sanki qılçalarım (Qarabağda qılçaların orta nahiyəsinə "qılça" deyirlər, çalışıram bəzən belə dialekt sözlərinə toxunmayım - N.Z.) yerindən qırıldı. Bir anlıq düşündüm ki, kişini erməni aparıb yəqin. Nələr keçdi o anda ürəyimdən, onu bir Allah bilir!.. Özümü lənətlədim. Özünə də dəfələrlə dediyim kimi başa sala bilməmişdim ki, ən azı camaat çıxanda qoşulub çıxmaq lazımdı. Nə vaxt bu barədə söz düşsə, bircə bunu deyib-dururdu ki, axı erməni kimdi?! Özü də vaxtilə uzun müddət ermənilərlə işlədiyindən onların necə qorxaq millət olduqlarının şahidi idi. Di gəl başa sala bilmirdim ki, bu erməni sənin gördüyün həmin erməni deyil, bunun gücü yaranıb, topu var, tüfəngi var, arxasında rus var... Bir tərəfdən də həmin son günlərində təəccübümüzə səbəb olacaq işlər, qoribə olaylar baş verirdi Xocalıda. Adətən, deyirlər nəsə bədbəxtliklər qapımı kəsəndə bu tipli hadisələr baş verir. Təkcə Xocalı faciəsi gecəsi bizim düz altı inəyimiz doğdu. Mən dəhşətə gəlmişdim. De-

dim, ilahi, atam ömür boyu təsərrüfatla məşğul olub, mal-qara saxlayıb, indi burda 37 baş qaramal, 450 baş qoyun sürüsü qoyub gedirik, ancaq indiyəcən bizim tövlədə bir gündə altı inəyin doğması halı ilə rastlaşmamışıq. Gör bu şərəfsiz, nankor, qansız, qatil ermənilərə bizdən nələr qalır?! Nə qədər bu tipli olaylar yaşanırdı həmin günlərdə. Bunları düşündükcə adam dəhşətə gəlir. Bəlkə də sonumuzun gəldiyindən xəbər verirmiş bunlar...

Xocalının işğal olunacağına isə təxminləşdirirdiniz...

- Bəli. İşğaldan bir neçə gün əvvəl ermənilərin Xocalının işğalına hesablanmış xəritəsi əlimizə keçmişdi. Deməli, bizimkilər bir polkovniki öldürüb Qarrikin oğlu Rudiki əsir götürmüşdilər. Onun öləndə həmin xəritə var idi. 16-sı, 17-si fevral tarixlərində Malibəyli kəndi işğal olundu və açıq-aydın görünürdü ki, növbə bizə çatır. Amma dəqiq günü bilmirdik ki, bu hücum nə zaman olacaq.

Aydındı. Atanızı tapa bilmədiniz...

- Kor-peşman qayıdırdım. Həyətdən çıxırdım ki, ağılıma gəldi bir pəyəyə də baxım. Qonşuluğumuzda da Füzulinin hələ tikilib tam başa çatmayan evi, babasının evi dediyim kimi yanırırdı. Nə isə, bu alovu da bir yandan ürəyimdə qovrula-qovrula müşayiət edə-edə pəyəmizə girdim. Baxdım ki, içəridə lampa yanır. Aha, atam burdadı! Elə bil ki, bu anda üstümə göydən ilahi nur səpələndi. Çağırdım: "Qağa, burda nə iş görürsən?" Dedi: "mala ot qoyuram, heyvan doğur". Dedim: "Ay rəhmətli-

yin oğlu, erməni kənddədi ey, sən nə iş görürsən?!" Əlində yaba çıxıdı çölə, soruşdu: "doğrudan erməni burdadı, bəs biz getdik, bu mal-heyvan necə olsun?" Mal-heyvanı da bir-iki ay öncə çıxartmaq istəyirdim Ağdama, kişi qoymamışdı ki, hara, kimin qapısına aparacağıq bu qədər malı. Erməni kimdi, qoy qalsın həyətimizdə. İndi yenə dedi ki, getmirəm. Əsəbiləşdim ki, a kişi, görmürsən nə baş verir, qapıbir qonşumuzun evi yanır. Tutub əlindən yabanı aldım, dedim: "əgər getməsən, başqa yolum qalmır, bu avtomatla əvvəl səni, sonra da özümü öldürəcəm". Bu sözlərimdən sonra kişi vəziyyətin nə yerdə olduğunu anladı, düşdü qabağıma. İndi atam qabağımcə gedir, mən arxasınca. 15-20 metrədən sonra çönüb evə baxıram, düşünürəm ki, mənim valideynlərimin illərlə topladıqlarını biz necə qoyub gedirik, inanın bayaqdan kişini məcbur edirdim, indi özümün ayaqlarım yerimir, elə bil mənə deyir ki, ay vicdansız, buraları qoyub hara gedirsən?! Deyirəm ilahi, mənim anamın evdə bəlkə də bir gündə qapımızı döyəcək yüz qonağın gecələməsi, yatıb-qalması üçün yetərincə yorğan-döşəyi, qab-qacaq dəsti, o boyda evimiz var, biz bunları qoyub necə gedirik görəsən?!.. Bunları düşünürəm, dəhşətə gəlirəm və az qalırım yıxılam. Qaçan insanların uzaqdan ah-naləsini eşidirəm, bu məni bir qədər ayıldır, ayırır fikirlərimdən. Amma yenə bir gözüm evimdədi (Nazimin bu halımı düşünmək, dərk etmək belə insana nə boyda əzab verir, qalmışdı onu yaşamaq! Allah nəyəsə haqqı çatan düşməne də bu durumu - haqqını düşməne qoyub getmək halını yaşatmasın heç! - N.Z.)...bir də insanın içində bir qürur hissi var ki, mən bu olan-qalanımızı, bu əzab-əziyyətlə, böyük zəhmətlər bahasına araya-ərsəyə getirdiklərimizi axı necə ermənilərə qoyum gedim?!.. Başqa əlac da yoxdu. Artıq hamı qaçır, artıq getmək lazımdı. Saat hardasa gecə 1-ə işləyir.

Füzuli - etibarlılıq simvolu

Bu təbəddülatlı düşüncələrin altında təxminən 500 metr gedib Qarqar çayına çatırlar. Atası suya girmək istəyəndə Nazim etiraz edir. Deyir ki, qoy mən özüm səni kürəyimdə keçirim, sən islanma, çünki bilmək olmaz bizi hələ qabaqda qar-sazağın içində hansı dəhşətlər gözləyir. Ayaqqabılarını soyunub çirmənməklə atasını kürəyində Qarqar çayından keçirir. Qarqar çayının üstündəki tut bağında bir qrup insana rast gəlirlər. Burda ümidlər bir qədər közərməyə başlayır: Ağdamdan ratsiya ilə kömək olacağını deyirlər. "Ümidimizi onlara bağladığımız ki, Əsgəranda bizi götürəcəklər. Çünki orda batalyonlar çox idi. Fred Asifin batalyonu, Xalq Cəbhəsinin batalyonu, Qatır Məmmədin batalyonu, Fəhmin Hacıyevin tabeliyində olan silahlı qüvvələr və başqaları. Bu batalyonların orada olduğunu bilirdik, onların köməyə gəlməsi kifayət edə bilərdi. Hətta düşünürdük və ümidlənirdik ki, onlar bizi tək qoymayandan sonra qayıdıb kəndimizi də alacağıq".

- Lakin çayın üstünə çatanda bir qrup insanın rəhmətlik Aqili (söhbət Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, 21 nəfər döyüşçüyə rəhbərlik etməklə Qarabağa - Xocalıya, Malibəyliyə köməyə gəlmiş və elə Xocalı qətliamından bir qədər öncə Malibəylidə ayaqlarından ciddi yaralanaraq sərbəst gözə bilmək qabiliyyətindən məhrum olmuş məşhur döyüşçüdən gedir - N.Z.) əllərinin üstündə apardıqlarını gördüm. Xocalı faciəsi günü o, artıq yataqda idi. Biz istəyirdik bir neçə gün əvvəl onu yola salaq, amma bu alınmamışdı. Daha doğrusu, o çətin günlərdə bizim yeganə etibarımız və ümidimiz rəhmətlik Füzuliyə idi ki, o aparıb gizli meşə yolları ilə Aqili Ağdama çatdırar. Çünki satqınlar da var idi, hər kəsə etibar etmək olmazdı, amma Füzuliyə etibar etmək hər üzünə mümkün idi. Üstəlik onun işi başa çatdıracağı, doğruldacağı da yüz faiz idi.

"Əclaflar, şərəfsizlər..."

...Ağdamdan ratsiya cavab verir ki, sizə heç bir kömək edə bilməyəcəyik... Qarın-sazağın içində kəsilən sonuncu ümid... Deməli nə Əsgərana hücum, nə də yollara, meşələrə, dağlara səpələnmiş qaçqınlara kömək gəlməyəcək... Bu anda bu sözləri eşitmək Xocalı qətliamında şəhid edilməkdən də ağır güllə kimi insanların ürəyini dəlib keçir. Ümid yalnız yuxarıda Allaha, yerdə Əlif Hacıyev kimi, Füzuli Rüstəmov kimi və adını tarixi salnaməmizə qürurla yazmış digər qəhrəmanlarımız kimi oğullara qalır. Ratsiyaya cavabda Xocalı dəstəsinin içindən bir nəfərin gücü yalnız bunu deməyə çatır: "Əclaflar, şərəfsizlər, biz yuxarıda Allaha, aşağıda sizlərə güvənirdik. Düşünmürdük ki, bizi erməni ilə təkbətək qoyacaqsınız. Amma bu gün bizim burda namusumuz da, qeyrətimiz də, hər şeyimiz əldən getdi. Sizi belə-belə olasinız..." Bu həm də bir işarə olur ki, deməli, geriyyə dönüş yoxdu, ancaq irəliyə getmək lazımdı. Beləcə dəstə gəlib Kətik deyilən yerdə ermənilərin yaşadığı, 90-100 evdən ibarət eyniadlı Kətik kəndinin yanına çatır. Həmsöhbətim deyir ki, strateji baxımdan erməni kəndləri daha yüksəkliklərdə yerləşirdi, amma Xocalı coğrafi məkanca aşağıda - dərə hissədə məskunlaşmışdı.

...Burada Aqilin gətirildiyi xərəyin daşınmasına kömək etməli olur Nazim. Atası Mikayıl kişiyyə deyir ki, qağa, sən bu əraziləri beş barmağın kimi yaxşı tanıyırsan, ona görə özün camaatla get və bələdçilik elə, mən Aqilin aparılmasına kömək edim, çünki Aqil bizdən ötrü gəlib, bizdən ötrü yaralanıb, burdasa hamı öz başının hayındadı, biz onu atıb gedə bilmərik, bu kişilikdən olmaz. Atası onunla razılaşıır.

- Mən atamdan aralanıb Aqilin yanında qaldım. İstəsəydim atamı da götürüb yarım saatın içində Ağdamda ola bilərdim. Atam yolda iki güllə yarası almışdı. Amma xoşbəxtlikdən güllələr daxili orqanlarına xətər yetirə bilməmişdi, ona görə də tez bir zamanda müalicə və bərpa oluna bildi.

Biz isə təqribən səhər saat yeddinin yarısında Kətiyin ikinci yolu - maşın yoluna çıxdıq. Dan üzü sökülürdü. Orda insanları verdilər PK-nın qabağına. Bir vahimə yarandı ki... Camaat hamısı didərgin düşdü. Dedim ki, gəlin nə qədər avtomatlı adam var, keçək qabağa, arvad-uşağı salaq aramıza, qabaqdakı mühasirəni birtəhər yarıb keçirək camaatı. Burda bir pərakəndəlik yarandı. Kimsə fikirləşdi ki, onun əlində silah varsa, özünüküləri götürüb aparacaq. Amma bunlar kökündən səhv yanaşma idi. Heç kim təkbəşinə, köməksiz bunu edə bilməyəcəkdi. Elə də oldu. Artıq Aqili aparmağa kömək edənlərin də əksəriyyəti yaralıyı qoyub qaçdı, qaldıq dörd nəfər. Daha iki kilometrə qədər yolu da onu birtəhər gətirdik. Artıq saat 7 rədələrində bizimlə gələn qrupun bir hissəsi o yolu sərbəst şəkildə keçdi. Bundan sonra hava işıqlandığından sonrakı qrup gəlib donuz ferması deyilən ərazidən Naxçıvan kəndinin ərazisinə keçəndə orda dayanan BMP-dən əhalini atəşə tutdular. Burada yaramazların dinc əhalini necə qırmasını gözlərimizlə gördük.

- *Silahınız nə qədər vardı Nazim?*

- Mən sizə bir şey deyim. Biz Xocalı aeroportunun işçiləri kimi aeroportu qorumağa tam səlahiyyətli idik. 27 işçimiz vardı. Bizə verilən silahların sayı 11 ədədi keçmirdi, hər avtomata da cəmi 872 patronumuz qalır, ondan başqa heç nəyimiz yox idi...

***Bu adam igid deyil,
qəhrəman deyil, bəs nədir?!***

- *Aeroport dediniz ki, son günə qədər bizimkilərin əlində idi...*

- Son günə qədər bizdə idi.

- *Bəs Füzuli ilə aeroportu partılandan vaxtlarda bura kim nəzarət edirdi?*

- O bir neçə il əvvəl - hələ sakit vaxtlarda, 90-cı ilin əvvəllərində olmuşdu. Onda ermənilərin hüquq-mühafizə orqanları idarə edirdilər aeroportu. Sonra alıb bizimkilərə həvalə etmişdilər. Çıxanda isə aeroportu içindəki sənədlərlə birgə yandırdıq. Ermənilər sonradan etiraf etmişdilər ki, onlar aeroportdan çox ehtiyatlanmışlar, bütün Xocalını kəşfiyyat edibmişlər, bir-cə aeroportdan başqa, bunun da səbəbi Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, rəhmətlik Əlif Hacıyevin peşəkarlığı olmuşdu. Amma etiraf etmişdilər ki, "boş qalmış aeroporta girəndən sonra anladıq ki, ümumiyyətlə sizin heç nəyiniz yox imiş...".

- *26-sı gecəsi isə Füzuli ilə bir-birinizdən xəbərsizsiniz...*

- Zamin gəlib Ağdama keçib. Bir neçə dəfə keçib, qayıdıb insanların dalınca ki, arxadan gələnlərə də bələdçilik etsin.

- *Dördüncü dəfə gedib-qayıdım deyirlər...*

- Düzdü. Sonra məni soruşub. Allahverdinin oğlu Mehdi ona yalan satıb ki, guya ermənilərin məni vurub öldürdüyünü görüb, Mehdi də meyitimin üstündən keçib qaçıb gəlib. Ona görə Füzuli mənim meyitimin axtarışına qayıdıb bu dəfə (yenə də ağlayır). Bunu özümə bağışlaya bilmirəm. Biz bir-birimizə çox bağlı idik. Uşaqlığımızın, gəncliyimizin müəyyən hissəsi bir yerdə keçmişdi, çox istəyimiz vardı bir-birimizə! Xüsusilə çətin anlar insanı çox bağlayır bir-birinə, üstəgəl də Zamin kimi

istiqlanlı, vətənpərvər, igid bir oğul... Bir gün sonra isə...mən onu xəstəxanada ziyarət edəsi oldum. Artıq bədəni şişmişdi, dedilər boğazından güllə yarası alıb, danışa bilmir.

- *Mehdi bu sözü niyə deyib?*

- Nə bilim? Yalandanmı deyib, qəsdlə deyib, yoxsa yanılıb? Özü bilər, allahı bilər?! Bilirsiniz bu suala dəqiq cavab verməyə niyə tərəddüd edirəm? Əslində həmin gün bir "qiyamət günü" yaşantısı var idi. Necə ki, deyirlər qiyamətin günü heç kim heç kimə kömək edə bilməyəcək, bax belə bir vəziyyət baş verdi orda: ana balasını, ata qızını, qız atasını, oğullar var idi ki, anasını, bacısını qoydu qaçdı. Elə bil insanların gözü böyümüşdü. Bəlkə də qarışdırırdılar ölənləri bir-biriləri ilə. Bəlkə də tanıya bilmirdilər. Amma hansı səbəbdən baş verməsindən asılı olmayaraq, fakt faktlığında qalır, nəticədə biz Zamin kimi bir vətənpərvər, qoçaq oğulu itirmişik.

...Füzuli yenidən belə bir müdhiş mənzərənin içinə - dostunun meyitinin ardınca yola düşür. Bu adam igid deyil, qəhrəman deyil, bəs nədir?! Və burda da erməni gülləsinə tuş gəlir. "O gəlməyə də bilərdi. Allahımıza and olsun, tam səmimi deyirəm, oranı keçib gələnlərdən çoxlu "bağ belə-bostan belə" deyənlər var, amma onların çoxusu ana-bacısını atıb qaçdı". Füzulinin etdiyi bu hərəkətsə hər oğulun, hər kişinin işi deyildi. Füzulini Füzuli eləyən elə bu xarakteri idi. Görün bu adam Vətəninə, yurduna, dostuna nə qədər bağlı, nə qədər gərəkli bir oğul imiş! Heyif!

**"Həmin Kətikdə ötən əsrin əvvəllərində qadınları
süngüyə keçirib Qarqar çayına tökmüşdülər"**

*Torpaq suyla qarışanda palçıq,
qanla qarışanda VƏTƏN olur!
"Diriliş Ərtoğrul" serialından*

Amma Xocalıda təkcə Füzuli kimi oğulların qanı tökülmədi torpağa. Torpağa həmin gecə çox şeylər gömüldü: namus, qeyrət, ləyaqət. Bunlardan da betəri xəyanət idi... Nazimi - canlı şahidi dinlədikcə biz də şahid kəsilirik yazdıqlarıma. Həmsöhbətim sə bir qədər köks ötürərək, yenidən həyəcanla davam edir. Əslində onun danışdıqlarını nə həyəcansız nəql etmək, nə də ki, həyəcansız dinləmək mümkün deyil:

- Adam tanıyıram, "Azərbaycan Bayrağı" ordeni alıb. Amma fakt budur ki, o adam öz atasının meyitinin ardınca getmədi. Ondan qəhrəman olar?! Üstəlik haqqın olmaya-olmaya necə belə bir tələb qoya, istəyə bilərsən ki, sənə orden, medal, nə bilim nələr versinlər?! Bəs belələri düşünməzlər ki, Xocalıda bizim namus-qeyrətimiz tapdalandı, kişiliyə, namusa xas olan nə varsa əldən getdi! Qürurumuz da, mənliliyimiz də getdi! Bir sözlə ifadə eləmək çətindir bu yaşantıları, amma yenə də deyim ki, həmin gecə nəyimiz vardısa itirdik. Füzuli kimi, Əlif kimi təpədən-dırnağa qeyrətli oğullarımızı itirdik. Eybi yox, oğul şəhid olar. Qanı torpağına tökülər. Bəs heç olmasa biz onların qanını mükəmməl şəkildə alıb təskinlik tapa bilirikmi?! Əlbəttə ki yox! Düşünürəm ancaq torpaqlarımız azad olunsa (biz bu müsaibəni aparan zaman hələ İkinci Qarabağ savaşı - Vətən müharibəsi baş verməmişdi. İndi hamımızla bərabər Nazim də artıq bu arzusuna çatıb - N.Z.), biz onların qanını alar, bir qədər ra-

hətliq tapa bilərik. Siz bir tarixin təkrarına da fikir verin: Yaşlılarımız danışdırdılar ki, ötən əsrin əvvəllərində həmin o Kətik dağının ətəyində, bu dəfə də xocalıları qırtdıqları Qaraqayada o zaman da ermənilər beşatılanlarla eynən camaatın qabağını kəsib, qadınları süngüyə keçirib, kürəklərinə qaynar samovarlar bağlayıb həmin Qarqar çayına tökübmüşlər. İllər sonra bu hadisəni, bu vəhşiliyi - Xocalı soyqırımını daha dəhşətli formada elə həmin ərəzidə törətdilər, təkrarladılar. Nə dəyişmişdi ki?! Bircə silahların növündən və müasirliyindən başqa. Ermənilər həyasızcasına deyirlər ki, guya əhaliyə Kətik tərəfdən dəhliz saxlayıblar çıxmağa. Yaxşı bəs dəhliz vermişdinizsə, o ərəzidə meyitləri yığan şahid kimi deyirəm ki, insanların başlarını niyə kəsmişdiniz, baş dərilərini niyə soymuşdunuz, gözlərini niyə çıxarmışdınız? Bu dəhliz vermək yox, əslində dərs vermək idi azərbaycanlılara.

- Füzuli sizi axtarmağa gedərkən yaralanıb, Ağdam xəstəxanasına gətirilib, siz isə bu zaman öldürülmüş, təhqir edilmiş həmyerlilərinizin meyitlərini götürməyə getmişiniz...

- Yox, artıq razılaşma olandan sonra mən dörd nəfərlə gəldim xocalıların əsas məhv edildiyi Qaraqaya deyilən ərəziyə. Burada meyitləri, onların durumunu görəndə adam dəhşətə gəlirdi. Başları soyulmuş, gözləri çıxarılmış, daha nə bilim nələr... Biz burada Aqilin də artıq soyumuş cəsədini, o cümlədən Əlif Hacıyevin də meyitini götürdük. Orda tanıdığım adamların tanınmaz hala salınmış meyitlərini görəndə hönkür-hönkür ağladım. Mən ilk dəfəydi görürdüm ki, insanın başının dərisi nə qədər qalın olurmuş. Bunları görmək, üstəlik maşına yığıb ermənilərin müşayiəti altında ərəzidən çıxarmaq...deyilməsi, yazılması tamamilə mümkünsüz olan dəhşət idi. Qərribə burası idi ki, birdən elə bil məndə daşlaşma getdi. Əvvəl meyitləri görəndə özümdən biixti-

yar gözlərimdən yaş axmasına baxmayaraq, sonra qeyd etdiyim bu dəhşətlərin şahidi olduqca daha nə qədər ağlamaq istəsəm də ağlaya bilmədim. Artıq mənə belə bir təsəvvür formalaşdı ki, bəlkə elə insan bir-biri ilə belə rəftar eləməli?! Burda ermənilər mənə tanıyıb guya qınamaq istədilər ki, siz də Xocalı aeroportunda erməniləri belə incidirdiniz. Mən erməni dilini bilirəm. Cavab verdim ki, biz aeroportda qanunları qorumuşuq, amma qocaların, körpələrin başına belə müsibətlər gətirməmişik. Sizin etdiklərinizsə heç bir bəşəri əndazəyə sığmayan tarixi cinayətdir.

52 zabiti erməni olan 366-cı alay...

O zaman ermənilərin qarşısında, bu dəhşətin içərisində gözündən yaş çıxmayan sabiq döyüşçü indi bu sözləri mənə göz yaşları içərisində dilə gətirirdi. Burda cilovlaya bilmirdi daxilindən gələn, illərlə ürəyində qubar bağlamış hisslərini. Onu yenidən nisbətən sakit - Xocalılı, Füzulili günlərinə qaytarıram ki, bir qədər də özünü o çağlarda hiss edib sakitləşsin. O günlər əlbəttə xoş günlər olmasa da, hər halda mübarizə aparıldığı, bəzi məqamlarda bizimkilərin - torpağın halalca sahiblərinin ermənilərə dərs verdiyi çağlar kimi yaddaşlara həkk olunub...

- Xocalıdakı döyüşləriniz və ya belə demək mümkünsə lokal döyüşləriniz, partizanlıqlar mütəşəkkil qaydada həyata keçirilmirdi, pərakəndə idi...

- Əvvəlcə sizin dediyiniz kimi idi. Zamanla artıq Xocalı özünümüdəfiə batalyonu yaranmışdı. Batalyonun əsgərləri postlarda növbəli şəkildə keşik çəkirdilər. Bu batalyonun əsgərlərindən biri də Füzuli idi.

- Axıska türkü, "Azərbaycan bayrağı" ordenli Sərvər Rəcəbov həmin batalyonun komandiri idi?

- Yox, Sərvər müəllim qərargah rəisi idi. Batalyonun komandiri Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Tofiq Hüseynov idi o zaman. Sərvər müəllim Xocalıdan sonra batalyonu yenidən yaradıb komandir kimi döyüşlərə qatılmışdı (mən Nazimlə bu söhbəti apararkən Sərvər Rəcəbov hələ sağ idi. Ölümündən iki gün əvvəlsə Nazimlə birlikdə onunla görüşüb müsahibəsini yazdım. Növbəti yazılarda həm bu qəhrəman oğlu tanıyacaq, həm də onun Füzuli barədə dediklərini oxuyacaqsınız - N.Z.).

- Mobil döyüşləriniz olurdu mu?

- Deyim ki, qısa əməliyyatlar oldu. Problem həm də nədə idi. Özünümüdəfiə batalyonunun 150 əsgəri var idi. Amma bu qədər əsgərin cəmişi beş nəfərdən birinə çatacaq qədər silahı vardı. Xocalı milis bölməsi isə 58 nəfərlik heyətdən ibarət idi. Bunların da cəmi 18-19 silahı olurdu. Bizim orda mükəmməl bir silah bazamız yox idi. Erməniyə qarşı əməliyyat tədbirləri həyata keçirmək gücündə, iqtidarında deyildik. Kifayət qədər qumbaraatanlarımız var idi, onun da mərmisi yox idi. Təlimdə istifadə olunan mərmilər vermişdilər bizə. Xocalıda erməniyə qarşı apardığımız mübarizə yalnız qeyrətimizin - Vətənimizə içdən bağlı olmağımızın məntiqi nəticəsi kimi ortaya çıxırdı. Başqa heç nə. Üstəlik hərbi təcrübəmiz yox idi, taktiki gedişlər edə bilmirdik. Amma qarşı tərəf uzun illər hazırlaşmışdı. 366-cı alayın köməkliyi də bir tərəfdən. Bu alayın 72 nəfərlik zabıtgizir heyəti vardı. Onların 52-si erməni idi. Deməli, bu hərbi hissə erməniləşmiş bir hərbi hissə idi. 1990-cı ildə Bakının Biləcəri qəsəbəsində yerləşən, komendant saatına nəzarəti bilavasitə həyata keçirən Daxili Qoşun birləşməsi də Xankəndidə dislokasiya olunmuşdu. Bu polkun 120-dən yuxarı zirehli texnikası var idi: BTR, BMP və s. Çox yerdə bunlar qeyd olunmur. Yalnız 366-cı alay qeyd olunur. Bu hərbi hissə 1991-ci ilin sen-

tyabr ayında Xankəndini tərək edərək onların silahları, texnikası hamısı erməniyə təhvil verildi. Görün bunlar nə boyda qüvvəyə malik idilər. Amma Xocalıda ov tufənglərimizi də yığmışdılar. Komendant saati bəhanəsi ilə. Guya səbəb-bəhanəsi isə Xocalıya hücum edib xeyli xəsarətlər yetirən, ot tayalarımızı odlayan ermənilərin hərəkətlərinə qarşılıq verməyimiz olmuşdu. Xocalı əliyahn bir vəziyyətdə qalmışdı. Təbii ki, bizim təkbəşinə erməniyə gücümüz çatmazdı. Amma biz nəyə ümidliydik?! Qoçların boğazına qırmızı lent bağlayıb Azərbaycan əsgərinin Əsgəranı alıb Xocalıya gələcəyi günü gözləyirdik ki, bu qurbanları onların ayaqlarının altında kəsək...

Biz qırmızı lentli qoçları qurban kəsmək istərkən...

- Bas onlar niyə gəlmədi? Komanda gözləyirdilər?

- Komanda gözləyirdilər. Amma komanda da gəlmədi. Görünür, bunun arxasında çox ciddi bir xəyanət əməli gizləniş. Nəticədə görün nələr yaşandı...biz qurban kəsməyə hazırlaşarkən, əksinə bizim uşaqlarımız, igid oğlanlarımız ermənilərin ayağının altında qurbana çevrildi. Xocalının təhlükəsizliyi düşünlümlü idi. Bizə kömək vermirdilər, heç olmasa silah göndərməyirdilər. Xankəndinin ətrafındakı azərbaycanlılar yaşayan kəndlərin bir-birinin ardınca yandırılıb-boşaldılması Xocalı faciəsini labüdləşdirirdi. Bircə qalırdı faciənin baş verəcəyi gün. Bax, bu günü biz dəqiq bilmirdik.

- Qadınları, uşaqları çıxarmaq olmazdı?

- Bilirsiniz, yanvarın 12-si sonuncu vertolyot gəlib ərzaq gətirmişdi. O vertolyotla 300-ə qədər adamı çıxartdıq. Amma Xocalının ümumi əhalisi 3100 nəfərdən çox idi. Onun təxminən

2800-ü orda qalmışdı. Nəylə çıxara bilərdik bu qədər əhalini. Yanvarın sonunda Ağdamdan uçan vertolyotu Şuşanın yaxınlığında stinger raketləri ilə vurdular. Ondən sonra daha vertolyotun gəlməsi mümkün olmadı. Fevralın 2-si Xocalının işığı kəsildi. Ərzağımız tükənməyə başladı. Dəmləməyə çay tapmırdıq, ot çayı dəmləyib içirdik. Qırılmayan bircə ümidimiz idi ki, biz nəyin bahasına olursa-olsun torpağımızı qoyub çıxmıyacağıq. Sonu da bu...

Füzuli qürur idi, vicdan idi, namus idi...

...Xocalının ən ağır günləri. Ağdamdan gizli meşə yolları, atla silah gətirmək gərək olur. Etibarlılıq... Füzuli yada düşür. Füzuli gedib gətirir də. Füzulinin gördüyü işi kimsə görə bilərdimi?! Sonuncu gedişi Əlif Hacıyev yalnız Füzuli ilə reallaşdırmağa razılıq verir. Baş tutmayan bu gediş həm də artıq qeyd etdiyimiz kimi xocalıların harayına gedərək yaralı vəziyyətdə "xocalılı"ya çevrilməyə məcbur olmuş Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Aqil Quliyevi atla Ağdama gətirməli imiş. Gözlər yenə Füzuliyə dikilir... Amma Xocalı qətliamı, günbəgün daralın həlqə bu gedişi əngəlləyir. Aqilsə xocalılı Kamran kişinin evində yataqda uzanılı vəziyyətdə müalicə alırmış. Xocalıya bağlanan bu tale sonuncu gün də xocalıların yanında olur, Xocalı şəhidləri ilə bərabər haqqa qovuşur. Əgər hadisə bir neçə gün yubansaydı...

Nazim deyir ki, Füzulidə bir qədər çəkistlik də vardı. Ona Aqilin aparılmasını deyən kimi ölçüb-biçməyə başlayır və bu ölçü-biçi sırasında xəyanətlərin, satqınlıqların nəzərə alınmasını da gözdən keçirir. Hər sözü hər kəsin yanında demək olmazdı. Hətta Xocalının özündə 11-12 nəfər erməniyə "donos" daşı-

yan var imiş. Ağdama mütəmadi təkbaşına gedən, bir neçə dəfə yolunu dəyişməyə məcbur olan qorxmaz oğul Füzuli bu "ey-bəcər əməlliləri" da nəzərə almırmış...

- *Nazim, təəssüf ki, zamanəmizdə ətrafımızda da belələri çoxdu. Orda ölüm-itim ayağında olduğu kimi, burda hətta tə-qüid yaşına çatıb, elin dili ilə desək "bir ayağı gorda olan-lar"ın içərisində də bu tipli "xasiyyətlərini" tərgidə bilməyən nadürüstlər var. Bir şeyi soruşum: Xocalı gecəsində başqaları ilə bərabər onları, o nadürüstləri də qətlə yetirmədilər erməni-lər?*

- Ölənləri də oldu. Amma gəlib arın-arsız yaşayanları da var.

- *Hələ bir artıb-çoxaldılar da yəqin...*

- Orası da var.

- *Mən elə bilirəm Füzulinin qatili ermənilərdən çox belələ-ridir...*

- Əlbəttə. Birbaşa iştiraklarını deyə bilmərəm. Amma Füzuli kimi oğulların varlığı belələrinə maneə idi. Bilirsiniz niyə? Çünki Füzuli qürur idi, vicdan idi, namus idi, hər şey idi (ağla-yır). Belə oğul yaşamaıyadı. Təkcə fiziki mövcudluğuna görə yox. Həm də öyrətmək üçün, öyrənməyimiz üçün, örnək üçün. Fikir verirsinizmi, hətta onun ölümü də xalqı qarşısında örnək olmağını əngəlləyə bilmədi. Əksinə, bir qədər də ucaldı Füzulini. Kaş ailəli olaydı, bir övladı qalaydı...

İgid ömrün daşıyıcısı Füzuli və ölüm...bu faktla hələ də barışa bilmir Nazim.

Kimisi canını qurtarmaq istəyirdi,

Füzuli hamını...

- *Xocalıda doğulmusunuz?*

- Yox, mən Həsənabadda doğulmuşam. Əslimiz Laçında idi.

- *Həsənabad erməni kəndi olub axı?*

- Bəli, bizimkilər az idi. Ona görə də vəziyyət tündləşəndə bizi çıxarıb gətirdilər Xocalıya.

- *Aydındı. Füzulini necə xatırlayırsınız?*

Bəhram Əhmədovla belə başlayır dialoqumuz. Füzulinin Zaminin gənclik illərinin və ermənilərə qarşı törətdiyi bir cavab xarakterli əməliyyatların şahid-şəriklərindən biri idi. Bəhram da son anda erməni gülləsindən sağ qurtulanlardandı. Xocalı qətliamı gecəsini nəzərdə tuturam. O gecə Bəhramı Füzulini görmək qismət olmayıb. Amma bu gecəyə qədər Bəhramı Füzuli ilə çox tellər bağlamışdı artıq. Onu dinləyək:

- Füzuli ilə bir az uzaq qohumluğumuz çatır anam tərəfdən. Amma yoldaşlığımız daha çox olub. Ermənilərin bizə qarşı təcürəbatları, hücumları başlayandan sonra Füzuli daim qisasçılıq hissi ilə alışıb yanırdı. Elə həmişə "qaynayırdı" ki, gedək hardasa millətimizin hayıfını çıxaraq, ermənilərin nəyinisə yandırdıq, dağıdaq. Çünki ermənilər Əsgərandan, Xankəndidən keçəndə bizimkiləri daşa basırdılar. Biz də çalışırıdıq ki, nə yollasa bizimlərin əvəzini çıxaraq. Bir gün qərara gəldik ki, Xankəndinə bizim daşıyan qatarın qarşısını almaq üçün gedək dəmir yolunu partladaq. Üç nəfər getdik. Mən, rəhmətlik Füzuli, bir də Əlmar Rzayev. Getdik, yangınsöndürən aparat götürdük. Amma doldurduq içərisinə, qatar gələndə partladı. Qatar Xocalıda qəç-qınların yerləşdirildiyi hissədə dayandı. Camaat töküldü, koris-trlərlə benzini daşımağa başladılar. Hardasa 8 saata yaxın qar

hərəkət edə bilmədi. Nəhayət, rusların 366-cı alayının əsgərlərini tökdülər ora.

- İstəyirəm sizdən Füzuli ilə bağlı daha çox bilgiləri alım. Aeroportun partladılması əməliyyatında siz də iştirak etmişiniz?

- Xeyr, o zaman mən orda olmamışam. Bizim işimiz ordu-suz, özbaşına əməliyyatlar hazırlayıb həyata keçirmək olurdu.

- Lokal müharibəni siz aparırmısınız...

-(gülüşürük). Hə, demək olar ki, beləydi. Biz planlaşdırırdıq ki, ermənilərdən hayıf çıxmaq üçün haranı yandıraq, haranı dağdaq?! Ermənilərin maşınlarını daşa, bəzən hətta gülləyə tuturduq. Gülləylə vurmaq işlərini əsasən gecələr yerinə yetirə bilirdik. Bax, belə-belə əməliyyatlar idi bizim işimiz. Dəfələrlə güllə atmışıq və özü də vurmuşuq erməniləri, Allah haqqı. Gedib qaz idarəsini yandırmışdıq. Sonra bizim Xocalı ilə Həsənabadın arasında alma bağımız vardı. Orda Füzuli ilə çoxlu erməniyə qan uddurmuşuq. O bağ da qaldı erməniyə. Mən Füzulidə qorxu hissini olduğunu görmədim. Bu adamda nəyinsə qabağında, loru dildə desək, əyləci basmaq, arxaya çəkilmək kimi hisslər yox idi. Deyirdim ki, Zamin, əyil aşağı, vuraçaqlar səni. Kimə deyirsən, Füzulini saxlamaq olardı?! Körpünü partladanda elə bil yenidən Füzulini kəşf elədim. Ondan sonra dedim ki, hara gedəcəyiksə, bir yerdə gedək.

Fikir verirsinizmi, əziz oxucular! Müxtəlif yaş qruplarının təmsilçilərindən olan adamların, tanışların, dostların dilindən səslənən eyni fikirlərə: etibarlılıq, qoçaqlıq, üstəgəl mərdlik, insanlıq...bu adamda nə qədər fiziki və mənəvi keyfiyyətlər cəmləmişdi?!.. Onun gecələr ermənilərə hansısa bir ziyan vurmaq üçün Xankəndinə qədər gedib çıxmasını, təkbaşına Ağdama silah, ərzaq aparmağa gedib qayıtmasını Bəhram da söyləyir bizlərə.

- Ağdama gəldiyini yüz faiz bilirdik hamımız. Təkbaşına gecə ilə gəlib qayıdırdı. Həsənabada gedib "kontor"u da birlikdə partlatmışdıq.

- Bəhram, siz də özünümdəfiə batalyonuna qoşulmuşdunuz?

- Bəli, qoşulmuşduq. Komandirimiz Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Tofiq Hüseynov idi.

- Bu batalyon Xocalıda bir iş görə bilirdimi? Aldığımız məlumatlara görə, 58 nəfərlik batalyonun cəmisi 11 silahı varmış...

- Batalyon ancaq kəndin qarovulunu çəkməklə məşğul ola bilirdi. Ermənilər atdıqca biz də cavab atəşi açırdıq. Bircə ədəd granatomyotumuz var idi.

Bəhram da Xocalıdan həmin gecə çıxanlardandı. Deyir həmin gecə Füzulini görə bilməyib. Əslində Xocalı hadisəsi zamanı kimisə görə bilmək yalnız təsadüf nəticəsində mümkün olarmış. Hamı pərən-pərən düşüb. Hərə bir tərəfə dağılışıb. Kimisi canını qurtarmaq istəyirmiş, kimisi də Füzuli kimi hamını...

Bəhram: "Erməni azərbaycanca çağırirdi ki, bizimkilərdi gəlin..."

Bəhram deyir 30 nəfər qız-gəlinin salamat gəlib Ağdama çıxmalarının səbəbkarı o və yanındakı daha üç nəfər olub. Amma yanındakı üç nəfəri yolda ermənilər güllələyiblər. Onlardan tək Bəhram yolu sona qədər gəlib çıxıb. Bunu Allahın lütfi kimi qəbul edən həmsöhbətim başına gələnlərin ən dəhşətli hissəsinin bir qismini də nəql edir:

- Biz Qarqar çayını keçib Kətik yolu ilə gəldik.

- Elə Kətik yolunda çox qırıblar da camaatı...

- Hə, o yolda qırılmışdılar camaatı.
- *Amma Naxçıvanik kəndinə çıxan yol bir qədər etibarlı olub camaat üçün deyəsən...*
- Demək olar ki, bir qədər.
- *Bu yolu gələnləri daha çox səhər açılarda, hava işıqlananda qırıblar. Qaraqaya deyilən yerdən adlayanda...*
- Bilirsiniz, qabaqca keçənlər çatdırıb keçdilər yolu. Amma hava işıqlaşanda gəlib ora yetişənləri ermənilər qırmağa başladı, gülləbaran elədilər. Əsas da Naxçıvanikə gedən asfalt yolun üstündə qırdılar milləti. BMP-dən atəş açırdılar durmadan.
- *Cavab atəşi açmaqsa mümkünsüz...*
- Silah yox idi ümumiyyətlə. Bircə dənə qranatomyot var idi.
- *Füzulinin yaralanmasını görməmişiz?*
- Xeyr.
- *Həç Ağdam xəstəxanasında yaralı da görməmişiz?*
- Xeyr-xeyr, görə bilməmişəm.
- *O, dörd-beş dəfə keçib qayıdubmuş deyirlər...*
- Yüz faiz. Bu, Füzulidən gözlənilən idi. O, sonuncu xocalını çıxarana qədər qayıdası bir igid idi.
- *Siz özünüz necə gəldiniz o yolu?*
- Sizə bir fraqment danışım həmin gecədən. Hardasa 70 nəfərə yaxın arvad, uşaq, qoca var idi bizimlə birgə. Bu insanlarla gizlənə-gizlənə həmin BMP-dən canımızı birtəhər qurtardıq. Gəldik, nisbətən dərə kimi bir yerdə gizləndik. 30 nəfər bir yerdə, 15 nəfər bir ayrı yerdə, belə-belə gizləndik. Siz indi ermənilərin bicliyinə, əclafılığına fikir verin. Bir erməni çıxdı, Azərbaycan dilində çağırırdı ki, ay camaat, bizimkilərdi, gəlin, gəlin. Arvad-uşaq qaçdı onlara tərəf. Qaçanda bir partiya camaata səsləndim ki, dayanın! Kim məni eşitdi qaldı, kim eşitmədi getdi o tərəfə. Həyat yoldaşım da yanımdaydı. O da dedi: "gəl gedək, ca-

maat hamısı gedir". Dedim: "yox mənim bu işdən gözümlə su içmir, onlar ermənilərdir". Yoldaşım da əl çəkmir ki, görmürsən ferma müdiri Baloğlan gedir, əhali də ona qoşulub gedir. Nə işə qoymadım. Bu dəstə gedib yaxınlaşanda kolların dibindən ermənilər çıxdı, bu insanları verdilər güllənin ağzına. Sonra getməyənlər arxaya süründük, bir səngər kimi yer var idi, üstü kolluqla örtülmüşdü, yarpağı da yox idi, fevral ayı olduğundan kolun yarpağı artıq tökülmüşdü, əlqərəz onun içərisində gizləndik. Hərəsinin də qucağında bir körpə uşaq var idi. Dedim səs eləməyin, uşaqları da ağlamağa qoymayın, sizi birtəhər çıxaracam Ağdama. Ermənilər yuxarıdakı adamları qırdıqdan sonra düşdülər aşağı, orada gizlənən bir xeyli adamı tutdular, onları girov apardılar. Bizim onlarla aramızdakı məsafə təxminən 25 metr olardı. Yəni o qədər yaxındaydıq ki, orda baş verənləri gizləndiyimiz yerdən aydın görə bilirdik. Üstümdə dörd ədəd limonkam var idi. Qarğıları belə araladım. Limonkanın ikisini ora yerləşdirdim, ikisini isə saxladım ki, son məqamda özümüzü öldürək. Gördüm ermənilər tutduqları camaatı uzadıblar yerə, onlara deyirlər ki, sizə vaxtında dedik çıxın, niyə çıxmadınız? Elman Məmmədov hardadı? Niyə bayraq götürüb Əsgərana hücum edirdiniz?. Bax belə-belə suallar verirdilər. Birdən soruşdular ki, burada filankəsin adamı varmı? Bir kişinin adını çəkдилər, onun oğlu da mənim tanışım idi. Həmin oğlan da orda idi. O, qucağında uşağı, nənəsi, yoldaşı ilə birgə çıxdı irəli. Bu zaman oğlanı qucağında uşaqla birgə güllələdilər. Bunu gören yoldaşı özünü atdı erməninin üstünə, üz-gözünü cırmaqladı. Gəlinə üç güllə atdılar, gəlin qayadan yıxılıb aşağı yuvarlandı. O gəlin indi də yaşayır. Bir az keçdi. Birdən yuxarıdan Qaraqaya istiqamətini güllə yağışına tutdular. Sən demə, bunlar Qatır Məmmədin (Yaqub Rzayevin) dəstəsi imiş. Biz də elə bilirik ermənilərdir. Güllələrin zərbindən tor-

paq, qar topaları başımıza yağdı. Bir xeyli atdılar. Gördüm ermənilərin içinə çaxnaşma düşdü. Mən erməni dilini təmiz bilirəm. Eşitdim öz aralarında danışılar ki, bütün Ağdam hücumu keçib, biz indi neyləyək?! O tərəfdən onlara dedilər ki, əsirləri götürüb ərazidən çıxsınlar. İnanın ki, aparılan əsirlərlə böyrümüzdən keçirdilər, əlimizi uzatsaydıq tuta biləcək qədər yaxın idilər. Onları apardılar, amma çönüb baxsayıdılar, bizi də görürdülər. Bizi Allah saxladı. Həmin məqamda cibimdən Seyid Lazım ağanın şəklini çıxarıb ondan nicat diləmişəm. Əsirləri aparandan sonra bir erməni qalmışdı, o da ora-bura atəş aç-aça gedirdi. Əlimdəki limonkanın birini buna tərəf atdım. Amma görünür, taktika keçmiş erməni idi, tez uzandı yerə. Süründüm ki, silahını götürüm. 3-4 metr sürünmüşdüm, bir də gördüm durdu qaçdı. O, yəqin unamadı (təxminən "anlamadı" deməkdi. Bu söz azərbaycanlıların vaxtilə çox işlətdiyi ifadədi - N.Z.) burda adam ola bilər, bəlkə də elə bildi minomyotdu-nədi. Həm də yəqin tək olduğuna görə qaçıb getdi. Güllə səsləri kəsildə baxdım ki, bir qız uşağı "ay nəne" deyər-deyər qadının üzərində ağlayır. Bir nəfər ona yaxınlaşdı. Bu adamın azərbaycanlı olduğunu görəndə anladım ki, bayaqdan meşədən ermənilərə atan bizimkilər imiş. Əvvəl elə bildim yenə ermənilərdi, bayaqkı hadisənin təkrarlanacağından ehtiyat elədim, yanımda da dediyim kimi nə qədər arvad-uşaq, bacım uşaqları, bacılarım, yoldaşım, görün bu halı keçirmək o vəziyyətdə nə deməkdir də... Sonra görkəmindən tanıdım ki yox, bizimkilərdi, Şelli kəndinin camaatıdı. Eləcə kolluqdan çağırıdım ki, qardaş, bizə də kömək edin. Dedi: "tez ol gəl". Dədim ki, tək deyiləm, arvad-uşaq da var. Bunu eşidən kimi tökülüb gəldilər, hərəsi bir uşağı, bir qadını götürüb, bizi çıxartdılar. Yəni biz belə çıxdıq. Ardımızca da o biriləri gəldi. Kənd camaatı hamısı mənə tanıyırdı. Gördülər ki, mən keçdim, onlar da ürək-

lənib, Şelli camaatına tərəf gəlməyə başladılar. Bu zaman ermənilər də dediyim kimi uzaqlaşmışdılar. Amma biz şose yolu keçəndə onlar uzaqdan - hündürükdən yenidən həmin yolu atəşə tutdular. Sadəcə uzaqda idilər deyər, bu dəfə ölüm-itim olmadı. Beləcə gəlib özümüzünkülərin yanına çatdıq.

Ona həqiqətən Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı halaldı

- Bəhram, Füzuli ilə bağlı daha hansı məqamları xatırlayırsız?

- Çoxlu əməliyyatlar həyata keçirmişik rəhmətliklə. Bir dəfə üçümüz bir yerdə: Füzuli, mən, bir də Felmar Rzayev, deməli, alma bağında güddük, güddük bir yaşlı erməni kişini tutduq. Elə orda da güllələdik. Bir dəfə isə hələ mən Həsənbada yaşayan zaman bir erməni vardı, gəlib "Villis"dən düşürdü, arvad-uşağın yanında özünü tərbiyəsiz aparırdı.

- O zaman siz Füzulini tanıyırdız? Həsənbada da gəlib-gedirdi Füzuli?

- Əlbəttə tanıyırdım, əlbəttə gəlib-gedirdi Həsənbada. Hə, o erməni gəlib kənddə söyüşlə danışdı. Arvadlar bizə yalvarırdılar ki, dinməyin, qətiyyətin dinməyin, sizi tuturlar. Axı buna nə təhər dinməyəsən, nə təhər dözəsən?! Günlərin bir günü əlimdə təklülə tüfənglə qırqovul vurmağa gedirdim, birdən maşın səsi eşidib gizləndim. Gördüm hə, ermənilərdi, siqaret daşmaqlarında saymazıyana şəkildə hərəkət edirlər. Həmin erməni də bunlarla. Bunları yadımda saxladım. Gəldim rəhmətlik Füzuliyə dedim ki, bəs vəziyyət belədi. Fikirləşmədən dedi ki, getdik. Nə isə yenə həmin "Villis"-i (UAZ) izlədik. Tüfənglə güllələdik bunları. Maşın gedib-gedib aşdı. Qaçdıq gəldik kəndə. Gördük

kənddə hamının canına vəlvələ düşüb. O ora qaçır, bu bura qaçır, artıq bildik məsələ nə yerdədi. Dedik qaçaq kənd camaatına qoşulaq ki, bizdən şübhələnməsinlər. Orda eşitdik ki, ikisi ölüb.

...Sonra bir gün Füzuli yox idi, Felmarla mən laboratoriyayı partlatmaq qərarına gəldik. Pəncərədən gördük iki erməni konservadan yeyib, araqdan içib yatıblar. Neyləyək, götürdük deşikdən fitili saldıq, içəri necə partladısa bütün ətraf silkələndi. Qaçıb gəldik. Evdə gördük Xankəndinin televiziyasında laboratoriyanın partlamasından danışırlar, əclafların biri ölüb, biri isə sağ qalmışdı. Jurnalist bu sağ qalanı danışdıranda deyirdi ki, biz yemək yeyirdik, birdən partlayış oldu. Halbuki yalan deyirdi, araqdan vurub yatmışdılar.

- Ancaq mobil döyüşləriniz olmayıb. Batalyona qoşulmuşdunuz siz də?

- Qoşulmuşdum. Ancaq batalyonun da çox az silahı var idi. Batalyonun işi postları qorumaq, bir də ermənilər atanda cavab verməkdən ibarət idi. Ya bir də görürdün ki, Xocalının hansısa tərəfindən şəhərə soxulmaq istəyirlər, biz də səngərlərdən atıb onları geri otuzdururduq.

- Bir sözlə, elə ancaq əsl özünü müdafiə - müdafiə batalyonu olmuşuz. Füzuli ilə başqa yoldaşlığınız da olubmu?

- Çox olub. Bəzilərini unutmuşam. Bir gün Zaminlə doqquz erməni ilə üz bəüz qalmışdım. Onu çox çətinliklə geriyyə qaytara bildim. Düz ermənilərin üstünə gedirdi. O adamda vallah yumşaq desək, nə qorxu, nə həyəcan, nə də "tormoz" yox idi. Hamımız belə vəziyyətlərə düşə bilərik. Amma adam o saat ehtiyat eləyir də. Turalım içəridə oturmuşuq, bayırda 20 nəfəri güllələsinlər. İstər-istəməz bayıra çıxmağa ehtiyat eləyərək də. Amma o adam...göz qırpmadan çıxacaqdı. Onu məndən yaxşı tanıyan olmayıb. Həqiqətən də ona Milli Qəhrəman adı halaldı.

Körpələrin ağlamaması üçün ağızlarına yarpaq salırdılar...

Ümid BƏLƏDÇİLƏRƏYDİ...

Xocalı qətliamının törədildiyi müdhiş gecə... İnsanlar çar-naçar çıxış yolları axtarırlar. Ağdama çıxış yolu...meşələrdən çıxış yolu...dağların-qayaların arasından çıxış yolu...əsir-girov düşməməkdən çıxış yolu...ölümdən çıxış yolu... Qarlı-ayazlı gecənin yaratdığı vahiməni önləyən bircə amil var: insanlar toplum halında yola çıxıblar, təklildə deyillər. Toplumla olduqları bir qədər təskinlik verərdi onlara. Amma ölümün təqibi bu mənəvi rahatlığı da çox görür xocalılara. Ümid qalır yeri gələndə qeyd-şərtsiz həmkəndlilərinin harayına çatan, ölümün gözünün içinə dik baxmaqdan belə çəkinməyən BƏLƏDÇİLƏRƏ. Anasının, doğmalarının, həmkəndlilərinin, bütövlükdə Azərbaycan xalqının ZAMİNİNƏ iltifat etdiyi Füzuli Rüstəmov bu bələdçilərin sırasında birincidi. Onun ölümün pəncəsindən xilas etdiyi xocalıların sayını dəqiq bilən yoxdu. Yəqin vəhşətin yaşandığı o qaranlıq gecədə Füzuli özü də bunun fərqiə varmayıb. Çünki bundan daha vacib işin ardınca yürüyürdü qəhrəmanımız: kifayət qədər zaman itirməmək; hava işıqlaşana qədər insanları Ağdamın hüdudlarına çatdırmaq; qaranlıq meşədə əksəriyyəti uşaq-qocalardan, namus-qeyrət simvolu qadınlardan ibarət bu yolçuların azaraq ermənilərə əsir düşmələrinə heç vəchlə yol verməmək; onların donub ölməsinin qarşısını almaq... Məhrumiyyətlər içərisində üstəlik bu qədər düşüncəni vücuduna sığışdıran qəhrəmanımızın xilas etdiyi insanlarla görüşürəm. Qarşıdakı yazılarda onlardan daha bir neçəsi ilə də tanış olacaqsınız. İlk tapdığım Adilə Qənbə-

rova oldu. Onunla söhbətimdən bəzi hissələri sizlərə təqdim edirəm, əziz oxucular:

- Bizim əslimiz Xankəndidəndi. 1988-ci ildə erməni-müsəlman arasındakı hadisələr başlayanda çıxmışdıq oradan.

- Xankəndinin Kərkicahan qəsəbəsində yaşayırdınız?

- Yox-yox, o vaxt Stepanakert deyirdilər, biz o şəhərdə, yəni qədim Xankəndinin özündə yaşayırdıq. Atam-anam elə oralı olubdu. Sonra elə oldu ki, evlərimizi yandırdılar, biz yığışıb gəldik Ağdama. Ağdamda hardasa üç aya yaxın qaldıq. Üç ayın tamamında bizi qaytardılar Dağlıq Qarabağın ərazisinə - Xocalıya. Orada bizim üçün yaxşı fin evləri tikmişdilər.

- Deməli, hansı ki, rəhmətlik Füzuli fin evlərində yaşayan Xankəndi qaçqınlarına ermənilərdən yığıb gətirdiyi inəklərin südünü, ətinə paylayıb, siz həmin qaçqınlardanınız...

- Bəli, süd, ət - hər şey, hər şey. Elə qoçaq oğlanıydı ki Füzuli (ah çəkir)... 1988-ci ildən 1992-ci il fevral ayının 26-na, Xocalı faciəsinin axşamına qədər yaşamışdıq Xocalıda. Hadisə də belə başladı. 26-na keçən gecə Xocalı dörd tərəfdən mühasirəyə alındı. Atışma başladı. Atışma başlayan kimi camaat üz tutdu çaya tərəf ki, bu çayı keçib çıxsınlar meşəyə, meşə ilə gəlib yetişsinlər Ağdama.

- Adilə xanım, Xocalının dörd bir tərəfi Dağlıq Qarabağın ərazisi idi, yoxsa, məsələn, Ağdamla, ya başqa rayonlarımızla meşələrlə, dağlarla, hər hansı sərhəd yeri var idi?

- Yox-yox, hər tərəfi Dağlıq Qarabağın ərazisi idi. Ən yaxın yer Ağdam hesab olunurdu yenə. Xocalı elə bil ki, Ağdamla Xankəndinin tən ortasında yerləşirdi.

Mən o asfalt yolu bir dəfə getmişəm. Artıq erməni quldurlarının baş qaldırdığı zamanlar idi. Belə ki, tələbə yoldaşlarımızla tələbə dostumuz, indi tanınmış jurnalist olan Hikmət Sabi-

roğlunun atası Sabir müəllimin yas mərasiminə - Şuşaya getdiyimizi xatırlayıram bu yolla. O zamankı tarix 26 may 1991-ci il idi. Bu yolu getmək sonrakı müharibə zamanları ilə müqayisədə nisbətən təhlükəli sayılırdı hələ. Ermənilər avtobuslara, maşınlara hücum edirdilər. Ona görə də bizi o vaxtkı SSRİ hərbiçiləri yol boyu müşayiət eləmişdi. Xatırlayıram ki, Ağdamdan sonra indi ermənilərin vandalcasına dağıtdığı tarixi Qaraağacı qəbiristanlığının yanından keçdik. Növbəti rastlaşdığımız məkan Əsgəran idi. Burada ermənilər yaşayırdılar. Hətta Əsgəranda bir erməninin 21-09 markalı maşınında arın-arxayın oturaraq bizi seyr etməsindən əsəbiləşmişdik də... Bundan sonrakı yaşayış məskəni Xocalı idi. Zənnimcə Xocalı yol qırağından bir az kənarında yerləşirdi. Sonra Xankəndini və aşırımları adlayıb nəhayət Şuşaya yetişmişdik. Şuşa isə başqa bir dünyanı xatırlatmışdı bizə. Bu qədər ağrı-acı, üstəlik yas mərasiminin yaratdığı hüznü dəqiqlər belə Şuşanın havasının, təbiətinin əsrərangizliyini, qeyri-adiliyini diqqətimizdən yayınmışdı bilməmişdi. Allah Sabir müəllimə rəhmət eləsin! Əgər bu yas mərasimi olmasaydı, bəlkə biz Şuşanı indi xatırladığımız kimi yarımçıq da görməyəcəkdik...

"Milli Qəhrəman adını ona gec veriblər"

Xeyallardan ayrılıb Adilə xanımı dinləyirəm:

- Xocalıda bizə qaz, işıq, yemək, geyim - hər şey vermişdilər, fin evlərində rahat yaşayırdıq. Əvvəlcə öyrəşmək çətin idi. Amma vaxt ötdükcə vərmiş elədik və qərara aldığımız ki, yaşayaq, çünki elə bura da dədə-babadan öz yerimiz-yurdumuzdu. Amma dediyim kimi, fevralın 26-na keçən gecə şəhəri üç tərəfdən mühasirəyə aldılar, insanlara çıxış üçün bircə Qarqar çayı tərə-

fi - meşə yolunu açıq saxlamışdılar. Bəlkə buranı da kəsməyə vaxt çatdırmamışdılar...

- *O yol gəlib Ağdama çıxırdı?*

- Bəli, o yol gəlib çıxırdı Ağdama. Amma meşə ilə. O yolda mənəm də itənlərim olub. Olarmı onların da adlarını çəkim?

- *Əlbəttə, deyin...*

- Elə bil evlərdən çıxandan sonra mən, yoldaşım, anamgil, qardaşım, uşaqlar, bacılarım - hamımız gəldik çayın yanına. Orda gördüm ki, mənəm uşaqlarım ayaqyalın, çəkələkdədilər. Soruşdum niyə "şəpit" geyinmisiz? Dedilər, bilmirdik ki, qaçaçağıq. Anama dedim ki, bizim evimiz yaxındı, mən qaça-qaça gədim bu uşaqlara ayaqqabı götürüm gəlim, meşəni rahat keçə bilsinlər. Qayıtdım, gəldim o gülləbaranın altından uşaqların hərəsinə bir ayaqqabı götürdüm, hərəsinə bir gödəkçə götürdüm, təzədən qayıtdım çayın qırağına. Gəldim, gördüm yoldaşım qardaşım mənə gözləyirlər, anamgil yoxdu. Soruşdum: "anamgil hardadı?" Dedilər: "polislər camaatı çaydan keçirirdi, onlara da dedik ki, keçin durun orda biz gələrik". Nə isə, biz də uşaqları götürüb keçdik, çıxdıq o tərəyə, ancaq nə qədər axtarsaq da, anamgili tapmadıq. Balaca qardaşım o tərəfə baxır, yoldaşım bu tərəfə baxır, qaranlıqda nə görə bilirik ki... ancaq kimi görürük xəbər alırız.

Demək bu yoldu, biz də dayanmışıq. Mən ömrümün sonuna qədər Füzuliyə, biz ona Zamin deyirdik, rəhmət oxuyacam. Biz iki yolun ayrıcında qalmışdıq: ya yuxarı çıxmalıydıq, ya da bu biri yolu gəlməliydik. Birdən dedilər ki, Zamin gəlib, artıq dördüncü dəfədi gəlir, sizə yolu göstərəcək. Biz çox ailəydik.

- *Deməli Füzuli artıq dördüncü dəfəymiş ki, gedib-qayıdır-mış, yəni bələdçilik edib camaatı çıxarırmış...*

- Hə. Allah haqqı, ona Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adını çox gec veriblər. Gərək birinci elə ona verəydilər bu adı. Dedi: "kim qalıb düşsün ardımca. Arxada kimsə var?" Dedik: "yox bu yolda arxada qalan elə bizik". Düzəldik yola. Demə Füzuli bizi bu yolla götürməsəymiş, elə biz də anamgil kimi itkin düşəcəkmışik. Dedi: "Yuxarı çıxan yol gedir çıxır ermənilərin yaşadığı Əsgəranın Dəhraz kəndinə. Amma bu biri cığır düz gedir çıxır Əsgəranın Naxçıvan kəndinə". Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin, bizi o çala-çökək yollarla gətirdi. İnsan nə qədər idi o yolda. O camaatı görəndə bildik ki, bu insanın hamısını Füzuli gətirib bir tərəfə çıxarırmış, sonra yenə qayıdırılmış arxada qalanların harayına.

"Anamgil yəqin elə o ocağın yanında da donub qalıblar..."

- *Adilə xanım, deməli sizdən sonra geriye qayıtmadı Füzuli. Onda sizin yanınızda yaralanıb o?*

- Yox. Bəlkə də yaralanıb ey. Amma qaranlıqda biz nə bilək, görməmişik.

- *Yəni, sizi çıxartdı, daha onu görmədiniz?*

- Yox. Elə bil dedi ki, mən nə təhər getsəm, siz də ardımca yolu tutun, elə gəlin. Ancaq elə bilirəm onu hava işıqlaşanda vurublar. Çünki atışma işıqlaşanda oldu. Biz gəlib Naxçıvanikin asfalt yoluna çıxanda hava işıqlaşdı. Orda bizim yanımızda çox adam öldürdülər. Uşaqlarımın o zaman biri səkkizinci sinifdə, biri onuncu sinifdə oxuyurdu, lap balacamın beş yaşı vardı. İşıqlaşanda bir də baxdım ki, səs yoxdu, amma yuxarıdan aşağı heç nə görünməsə də adamlar düşür yerə. Bir qaya var idi. Dedim gəlin bu qayanın arxasında gizlənəyin, Allaha pənah, bəlkə bizə güllə dəymədi. Amma baxıram ki, aşağıda dayanan erməni camaatı güllə ilə biçir, inanın

ki, otu biçən kimi... Ara bir az sakitləşəndə mənim Sovet əsgərliyindən təzə gəlmiş 21 yaşlı qardaşım dedi ki, gəlin bu qabaqdakı asfaltı keçək, buranı keçsək yaxşı olacaq. Gəldik. Ancaq asfalta çatanda gördüm BMP durub. BMP atır gülləni, camaat da tökülür yerə. Mənim balaca oğlum BMP -dəki rus əsgərə əlini yellədi, əsgər bu uşağa görə, ya nədənsə elə bil ki, bizə dəymədi, yol verdi. Onda yoldaşım dedi ki, tez keçin, uzanın yerə. Tək biz deyildik, 10-15 ailəydi. Hamımız uzandıq yerə. Ta axşama kimi sürünə-sürünə gedib çıxdıq bir çalanın içinə. Körpəsi qucağında, balaca uşaqları yanında olan nə qədər adam vardı. Getdik qaldıq o çalanın içində. Erməni bir tərəfdə yığır, girov yığır... Çığırın, ağlayan, anası-atası öldürülən, valideynlərini, övladlarını itirənin sayı-hesabı yoxdu... Nə isə, birtəhər gəldik o çalaya çatdıq, orda qaldıq.

- Növbəti axşama qədər...

- Hə. Gündüzü erməni bizi qoymadı keçməyə. Biz çalada olanda baxırıq erməni əlində silah gəzişir, atır bir-bir camaata. Hələ göz-gözü seçən zaman meşədə adam olduğunu görə bildik, ordan azərbaycanca deyirlər ki, kim varsa düşsün aşağı. Dedim: "Ay bala, ay Aslan, erməni Azərbaycan dilini bizdən elə öyrənmişdi ki, birdən bizi aldadarlar, öldürərlər, qoy qaranlıq düşsün, qaranlıqda gedərik". Ancaq qardaşım əl çəkmədi ki, durub onlara əl eləyəcəm, görüm azərbaycanlıdılar, ya ermənidilər. Sözə baxmadı, əl elədi, gördüm dedilər ki, yavaş-yavaş tökülün aşağıya. Ondan sonra düşdük.

- Yer qar idi...

- Qar, şaxta nə qədər. Mənim kiçik oğlumun ayaqları elə donmuşdu, üstəlik bronxit oldu, mən neçə il xəstəxanalarda süründüm. Elə hamımız - gəlib çıxanlar guya nə gündəydik!..

Nə isə. Düşdük yavaş-yavaş. Dedim qaranlıqlayı, yəqin daha atmazlar. Füzuli bizi bu yolla gətirməsəymiş, yəqin biz də

anamgil kimi azıb gedib Dəhraz (Dəhraz büsbütün ermənilərin yaşadığı kənd olub - N.Z.) kəndinə çıxarmışdıq. O, bizi düz gətirib, amma anamgil səhv istiqamətə gediblər.

- Füzuli özü də narahat imiş. Çünki onun ana əvəzi xalası da başqa yolla gedənlərə qoşulubmuş. Amma o özü vaxtaşırı bu yolları gedib-gəldiyindən bütün ciğirləri yaxşı tanıyırmış...

- O tez-tez gedirdi Ağdama. Gecələr gedirdi. Uşaqlar danışırdı ki, mama, Zamin bu gecə gedib Ağdama, çoxlu silah gətiribdi. Deyirdim, bilirəm o qoçaq oğlandı. Dayanmırdı, hər gecə gedirdi.

...Nə isə gəlib çıxdıq Ağdamın ərazisinə. Çatmağa lap az qalmış böyük qardaşıma da atmışdılar. Yaxın məsafədəydi. Götürdük onu. Amma anam, iki bacım, birinin yanında iki, birinin yanında bir azyaşlı uşağı, onlardan indiyədək heç bir xəbər-ətər yoxdu. Bacılarımın yoldaşları gəlmişdi. Sonralar çox axtardıq, hər yerə getdik, gördüm deyən olmadı. Ancaq eşitdim ki, bir polislə rastlaşdıblar, ona deyiblər ki, bizə ocaq qala isinək, sən get. Gedib həmin polisin qardaşını tapdım Mərdəkanda. O dedi ki, mən də orda olmuşam. Qardaşım dedi ki, sən get, mən bunlara ocaq qalayım, gələrəm. Mən gəldim, ancaq nəinki o adamlar, heç qardaşım da gəlmədi. Sonra nə qədər əsirlər gətirildi, biz gedib hamısına baş çəkdik Ağcabədidə, Sumqayıtda-filan, bir nəfər də onları gördüm deyən olmadı. Onların heç birindən xəbər çıxmadığına görə mən belə qənaətə gəlirəm ki, onlar elə o ocağın yanında da donub qalıblar.

- Bəs Xocalı qətliamından sonra meyitləri götürdülər axı. Bu zaman sizinkilər heç kimin rastına çıxmamışdı?

- Üç gün atəşkəs oldu. Meyitləri götürməyə şərait yaratdılar. Yox, bizimkilərin öldüsü-qaldısı heç kimə rast gəlməmişdi. Meyitləri də gətirəndə əmilərim girib baxdılar, bizimkilərin ol-

onlar. Çünki qəhrəmanımız özünü ata-anasızlıqdan çox, Xocalısız "yetim" sayırmış. Ona görə Füzulinin "Xocalını düşmən əlində" təsəvvür edib tab gətirəcəyi qətiyyənlə ağlabatan görünür... Amma hələ buna vardı. Hələ Füzuli xocalıları "diriykən cəhənnəm əzabı çəkdikləri" o müdhiş gecədən çıxarmaqla məşğul idi. O xocalılardan biri də Adilə xanımdı axı. Onunla söhbətlərimdən bəzi məqamlarla yenə hüzzuruzdayam.

- Siz hələ Xocalıdan tanıyırdız Füzulini. Nələri eşitmizdiniz onun haqqında?

- Deməli, gəlirdi camaatın içində dayanırdı. Bizim evimiz məhəllənin künc hissəsində yerləşirdi. Hamı - böyük-uşaq da yığılırdı başına. Deyirdilər ki, Füzuli bu gecə Ağdama gedibmiş, nə qədər silah gətirib... Yəni tufəng-filan. Hamı qoçaqlığından danışdı onun. Qorxmazlığı, igidliyi dillər əzbərinə çevrilmişdi xocalılar arasında. Bilirsiniz, onun elə bil ki, yuxusu yox idi. Mənim kiçik qardaşımın 20 yaşı vardı. Nisbətən yaxın yaşdaydılar deyə, tez-tez görüşürdülər. Nə vaxt eşidirdin deyirdi ki, Füzuli meşədən təzə keçdi gəldi. Mənim balalarım kiçik idi, onlar da gedib dururdular yanında, qulaq asırdılar, onu bir qəhrəman simvolu kimi sevirdilər. O da necə gedib-qayıtmağından, meşələri, dağları necə keçmələrindən danışdı. Uşaqlar onun fərsətindən evdə heyranlıqla söhbət açardılar. Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin! Mən həmişə demişəm, deyirəm və deyəcəyəm də. Ölənin günümə qədər ona rəhmət oxuyacam. Ona görə ki, mənim o azyaşlı uşaqlarımın Xocalıdan sağ-salamat gəlib çıxmalarının başlıca səbəbkarı Füzulidi. O qədər azyaşlının, südəmərin salamat qalmasına səbəb Füzuli olmuşdu. Elə körpələri deyirəm ki, inanın, onların meşədə ağlaşmaması, sakitləşdirilməsi üçün

ağızlarına yarpaq salırdılar. Füzulinin haqqında kitablar yazmağa hələ çox gecikmişik, bu çoxdan yazılmalı idi. Qonşunun Ağdama gedib-gəlmək üçün öz atını ona verməməsi söhbətini yəqin ki, eşitmisiniz. Qonşu deyib qorxuram. Füzuli isə gecə ilə atı pəyədən çıxarıb, minib, gedib-qayıdıb, gətirib bağlayıb yerinə. Atın yiyəsi bir də görüb at qan-tərin içindədi, bilib ki, bunu ancaq Füzuli minibmiş (gülüşürük).

- Ağdama qədər gəldiyiniz yol təxminən neçə kilometr olardı?

- Onu bilmirəm vallah. Çünki biz əvvəllər Xankəndidən Ağdama ancaq asfalt yolla gedib-gəlmişdik. O dəhşətli gecə isə nə qədər yol gəldiyimizi aydınlaşdırma bilmərəm. Amma Füzuli bizi çıxartdı. Yenə də deyirəm. Kaş evli olaydı, o Füzulinin bu dünyada bir yadigarı qalaydı. O övlad da Füzuli kimi qoçaq olardı.

- Belə qoçaq oğlanları itirdik, üstəlik torpaqlarımız da işğal altına düşdü...

- (Ah çəkir!) Elə gözəl yerlər idi oralar... Alınsa ha, inanın ki, bu Bakı camaatı da qalmaz burda, köç edib orda yaşayarlar hamısı. Mənim bir qudam Qubalıdı, o birisi İsmayılıdandı, bu rayonların ikisində də olmuşam, Qarabağın yerini heç bir rayon vermir. Bizim yerimiz ayrı cür yer idi: havası təmiz, suyu təmiz. Erməni aldı, oturdu içində.

Koçaryanın oğlu

Robert gəlmişdi, iclas eləyirdi...

Adilə digər həmsöhbətlərimdən fərqli olaraq həm də Xankəndidə yaşamış azərbaycanlılardandı. Bu xüsusda onun ailəsi iki dəfə qaçqınlıq həyatı yaşamağa məcbur olub. Xankəndi isə

ermənilərin məkrli niyyətlərini həyata keçirdikləri əsas mərkəz sayılırdı. Qarşıda bu şəhərə bu və ya digər şəkildə bağlı olan başqa həmsöhbətlərimi də dinləyəcəksiniz. İndilikdə isə Adilə xanımın hadisələrin başlanğıc anındakı bəzi söhbətlərini və ümumiyyətlə Xankəndi haqqında azacıq da olsa məlumatları yazıya gətirək. Axı yazılarımın anonsunda bildirmişdim ki, Füzuli taleyini Qarabağ taleyindən kənarında tuta bilmərəm. Füzuli özü haqqında kitabda da Qarabağa, Xocalıya səxavətlə yer verməyə bilməzdi. Bunu onun qarşımızda zamanla açılan portret cizgiləri də aydınca göstərir.

Adilə xanımsa Xankəndidə baş verənlərlə ilgili suallarımı çox həssaslıqla cavablandırır. Son sözünü yenə də Füzulinin igidlikləri, mənəvi keyfiyyətləri üzərində qurmaqla:

- *Nə qədər azərbaycanlı yaşayırdı Xankəndidə?*

- Çox. 18 min azərbaycanlı olmuşuq Xankəndidə yaşayan.

- *Amma ermənilər daha çox idi?*

- Elə bil ki, ermənilər zaman-zaman, əlaltından çoxaldı Xankəndidə.

- *Bəs əvvəllər ermənilərlə birlikdə necə yaşayırdınız?*

- Vallah, yaxşı. Düzdü, erməni mənəim düşmənimdi. Bu qədər doğmalarımı, millətimi qırıb. Ancaq o zamana qədər rahat yaşayırdıq. Elə bil bir günün içərisində üzləri döndü. Soruşduq, axı sizə birdən-birə nə oldu? Cavab vermədilər. Bunu Yerevan erməniləri, Koçaryangil elədilər. 1988-ci il sentyabrın 18-də evlərimizi yandırdılar gözlərimizin qabağında. Özümüz bom-boş çıxıb gəldik Xankəndinin Kərkicahan qəsəbəsinə. Ordan da Ağdamla danışdılar ki, camaat acusuz qalıb çayın kənarında. Onda Ağdamdan 3 böyük "İkarus" avtobusları göndərdilər.

- *Koçaryan da əslən Dağlıq Qarabağ emənisi idi?*

- Bəli. Əslən haralı olduqlarını dəqiq deyə bilmərəm, ancaq atasıgil orda yaşayırdı, özü də orda doğulmuşdu. Mənəim anam-gilin evinin qonşuluğundaydı evləri. Hələ 1966-cı ildə Xankəndidə üç azərbaycanlıyı yandırdılar. Bu zaman Koçaryanın atası şəhər sovetinin sədri işləyirdi. Mən uşaq idim. On bir yaşım vardı. Gördüm qoca nənəm anama deyir ki, Koçaryana Stepanakertdən çıxmaq üçün 24 saat vaxt veriblər. Gizləndə deyirdilər ki, bunu o vaxtkı Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin sədri Heydər Əliyev tələb edib. Beləcə, onu, bir də Manuçarovu Xankəndidən çıxartdılar. Bu haqq-hesabları da Koçaryanla Manuçarov törədirdi. Sonra da oğlu Koçaryan davam etdirdi. Nə isə onları çıxarıb göndərdilər Yerevana.

- *Manuçarov yaşayırdı axı Xankəndidə, bağı-villası...*

- Düzdü, Manuçarov sonradan icazə alıb qayıtmışdı Xankəndinə. Amma Koçaryanın oğlunun qayıtmağı ilə prosesləri yenidən başladılar. Mən ermənilərin içərisində işləyirdim. Dillərini də bilirdim. Bir gün gördüm deyirlər ki, axşamüstü yığışib gələrsiz "koltsevoy" (Xankəndinin mərkəzində dairəvi yer - N.Z.) deyilən yerə. Mənə dedilər ki, sən gedə bilərsən evə. Səhəri münasibətim yaxşı olan bir iş yoldaşımdan soruşdum ki, nə məsələ idi dünən? Dedi: "Koçaryanın oğlu Robert gəlmişdi, iclas eləyirdi". Dedim: "Hə, tanıyıram, o mənəimlə yaşıddı".

Bax o ata Koçaryanla Manuçarov bu hərəkətləri başlamışdılar, azərbaycanlıların qapısına kağız yazıb atırdılar ki, şəhərdən çıxmalsınız. Hələ Brejnevin hakimiyyəti vaxtlarında bu kağızları çox atırdılar. Atam da yığırdı, aparıb verirdi Vilayət Komitəsinə. Sonra yığışdırdılar. Bir də Qorbaçov hakimiyyətə gələn kimi yenidən fəallaşdılar. Mən mühasib işləyirdim. Bir erməni gəlib dedi ki, artıq bu gündən şəhərdə bütün azərbaycanlıları işdən qovacaqlar. Dur get, qoy kütlə gəlib səni qovmasın. Dur

dum geyindim, çıxdım getdim. Yoldaşımı da həmin gündən iş-dən çıxartdılar.

- *Siz Xocalıya gələndə orada yaşadığınız fin evləri hazır idi?*

- Bəli. Biz üç ay Ağdamda qalıb sonra ora gətiriləndə bu evlər hazır idi. Burda Zamin bizə çox dayaq dururdu. Çayın sahilində, bağ-bağatlı bir evləri vardı. Onun mer-meyvəsindən də yığıb biz qaçqınlara pay gətirirdi. Yəni, təkçə qoçaq yox, həm də gözəl insani keyfiyyətlər vardı onda.

Təbii, Adilə xanım. Qəhrəmanlığın bir tərəfi də insaniyyətlikdi. Qanda, gəndə insanlıq olmasaydı, nə dediyiniz o qoçaqlıqlar olardı, nə milli qeyrət, nə də bunlardan vəcdə gələrək qanad açan qəhrəmanlıq...

Bu adama heykəl qoyulmalıdı, vallah!

Ələ keçmiş "Xocalının yol xəritəsi"

Eldar: "Füzuli kimi on nəfər qorxmaz, vətənpərvər oğlan olsaydı"

- Mənim əslim laçınlıdı. Ancaq Xankəndidə doğulmuşam. Xankəndidə yaşamışam. Evlərimizi ermənilər yandırandan sonra gəlib məskunlaşmışdıq Xocalıda. Fin evlərində.

Aradan ötən illər bir çox xocalıların yaddaşını da korşaldıb. Baş verən olayları təfəsilatlı xatırlamalarına, bir-birini dəqiq tanımalarına belə problemlər yaradıb. Belə də olmalıydı. Qaçqın həyatı, pərən-pərən ölkənin hər tərəfinə səpələnmək, illərlə görüşməmək, ailə-məişət qayğıları, bir də insanları qo-caldan illər... On beş yaşında Xocalı dəhşətlərindən keçərək salamat qala bilməmiş hansısa azərbaycanlının indi ən azından qırx dörd-qırx beş yaşı var. Amma bu insanları danışdırdıqca onların yaddaşlarını oyatmaq mümkün olur. Bütün olub-keçənləri yada sala bilməsələr də, ən azı başlarına gətirilənlərin, gördüklərinin müəyyən detallarını xatırlayırlar. Danışmağa yuxarıdakı abzasda qeyd etdiklərimlə özü başlayan Eldar Mahmudov da Füzuli və ümumən xocalılı günlər barədə kifayət qədər bilgili görünür.

- *Siz onda Adiləgillə bir yerdə gəlmisiniz. Tanıyırsınızmı, o da Xankəndi qaçqınıdı, sonradan Xocalıda fin evlərində yaşayıb. O da Xocalı gecəsi salamat çıxmağına səbəbkar olduqlarındandı Füzulinin...*

- Tanıyıram. Həyat yoldaşı da qəssab idi. Hə, biz də onlarla birlikdə Xocalıya gəlib çıxmışdıq. Xocalı gecəsi də hamımız bir yerdə çıxmışdıq. Qırılan qırıldı yolda, salamat qalanlar gəlib birtəhər Ağdama çıxdıq.

- *Xocalı faciəsi gecəsi çıxanda Füzulini gördünüz?*

- Əlbəttə görmüşəm. Füzuli ilə bir yerdə idik. Füzuliyə dedim ki, getsin, qabaqda mənim uşaqlarımı da götürüb aparsın. Füzuli həm etibarlı yoldaş idi, həm də rəhmətlik çox qoçaq, qorxmaz, elin dili ilə desək "ciyərlü uşaq" idi.

- *Adilə deyir Füzuli onlara bələdçilik edib çıxarıb. Qoymayıb Kətik kəndi tərəfdən getsinlər. Bura çox qorxulu olduğundan onları istiqamətləndirib Naxçıvan kəndi tərəfə ki, buralar bir qədər təhlükəsiz imiş...*

- Hə, ola bilər. Biz arxadan gəlirdik. Camaatı zəncirvari şəkildə əhatə etmişdik. Füzulini dediyim kimi özüm göndərmişdim qabağa ki, irəlində mənim ailə-uşağımı, eləcə də xeyli sayda kənd camaatını götürüb aparsın.

- *Hamınız da pay-piyada. Bir at belə yox idi...*

- Yalnız piyada. Atla mümkün deyildi hərəkət etmək.

- *Bəs Füzuli Ağdama gedib-gəlirmiş axı son günlərə qədər atla. Silah-ərzaq gətirmiş...*

- Çox olub bu hallar. Amma son günlər, belə deyək, zəncirin həlqəsi daraldıqca bu gediş də artıq kəsilməmişdi.

- *Elə rəhmətlik Aqilin Ağdama aparılmasını əngəlləyən də bu gediş-gəlişin kəsilməyi olubmuş yəqin...*

- Bəli. Nəinki onu, çox planları yarımçıq qoydu vəziyyətin bu həddə çatması. Biz özümüz altı nəfər kəşfiyyatçı idik. Hər yeri tanıyırdıq. Ramiz idi, mən idim, İsrail idi, Əbülfəz idi...altımız da Allaha şükür ki, sağıq. İstəyirdik ki, hadisə baş verən gecəyə qədər arvad-uşağı, dinc əhalini çıxaraq. Amma buna imkan vermədilər. Nə isə. Xocalı hadisəsindən bir ay beş gün qabaq ermənilərin kəşfiyyatı "Xocalının yol xəritəsi"ni çəkdiyi yerdə kəşfiyyatçıları öldürdük, xəritəni ələ keçirdik. Rudik adlı ermənini tutub gətirən biz olmuşduq.

Bu Rudik Əsgəranın komendantı Vitalikin dayısı oğlu və top atanı idi.

- *Bildim. Bunu Nazim də demişdi. Nazimgil meyitləri götürəndə bu Vitalik orda olub deyəsən...*

- Bilirəm. Biz də orda olmuşuq. İki erməni meyitinə 240 nəfər girov azərbaycanlıны dəyişdirmişik. Biz bu tərəfdən meyitləri verdik, onlar da KAMAZ maşınları ilə əsirləri gətirib sonuncu erməni postunun yanında boşaldılar, ordan bizimkilər camaatı təhvil götürdülər.

- *Xəritə necə oldu bəs? Orda təsvir olunanların qarşısını almaq üçün hansısa addımlar atıldı?*

- Yox. Xəritəni gətirib verdik Xocalı rayon icra hakimiyyəti aparatının başçısı Elman Məmmədova. O da alıb qoydu seyfinə. Yəqin o xəritə elə o seyfə də qaldı...

"Füzuli hücum üçün, döyüş üçün doğulmuşdu"

- *Füzulini gördüyünüz sonuncu an elə bu oldu?*

- Bəli. Qaraqaya deyilən yerin yanında donuzçuluq ferması vardı. Bax, o fermanın ərazisinə çatanda Füzuliyə son sözümlə bu olub ki, biz arxadakı camaatı əhatəyə alıb mühasirədən çıxarmaqla məşğul olacağıq, sən get qabaqda bizim uşaqlarla gedən camaata bələdçilik elə. Bir tərəfdən dediyim kimi onun bələdçiliyinə və etibarına güvənirdim, digər tərəfdən erməniyə qarşı saymamazlıq edəcəyindən ehtiyatlanırdım. O, sonuncu günə qədər "erməni kimdi ki?!..", "erməni bizə neyləyə bilər axı?!..", "siz mənə görə narahat olmayın, erməni məni vura bilməz!" kimi iddialarından əl çəkməmişdi. Ümumiyyətlə onun gözündə qorxu yox idi, ermənidən. Ona görə fikirləşdim ki, bu-

rada qalsa yeri gələndə erməninin qabağından nə qaçmağı, nə gizlənməyi özünə sığışdırmayacaq və tələf olacaq. Bax, Füzuli gerçəkdə belə bir xarakterin daşıyıcısı olub.

- Bu söhbətiniz hardasa gecənin tən yarısında baş tutub?

- Yox, səhərə yaxın. Ona and verib yola salmışam ki, sən qa-bağa get. Ancaq özüm qalmışam bu mühasirənin ortasında. Ar-tıq camaatın sonuncusu çıxandan sonra mən atışa-atışa çıxmı-şam. Atışa-atışa gəlib qoşulmuşam Elman müəllimin dəstəsinə. Yəni, tək mən yox, başqa döyüşçülərlə birlikdə. Bu vaxt Qara-qaya ermənilərin əlindəydi. Bu əraziyə çatanda biz yenidən er-mənilərin mühasirəsinə düşdük. Burdan bizi rəhmətlik Canpo-ladın (söhbət Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, tankçı Canpolad Rzayevdən gedir - N.Z.) dəstəsi xilas elədi.

Həmsöhbətimi yenidən Füzuli həqiqətlərinə yönəldirəm. Deyir Füzuli kimi on nəfər qorxmaz, vətənpərvər oğlan olsay-dı, Xocalını başqa cür qorumaq, müdafiə etmək olardı. Amma dinc əhalini, arvad-uşağı vaxtında çıxarmış olsaydılar bu faciə-nin miqyası o dərəcədə olmazmış. Eldar mənimlə razılaşıb. De-yir hətta o zaman dinc əhalinin qabaqcadan çıxarılmasını təklif edərkən fikrini belə əsaslandırılmış ki, vallah döyüş başlayan anda istənilən döyüşçü birinci ailəsinin, övladlarının xilas üçün evinə yollanacaq. Onları zamanında bu yükdən xilas etmək la-zımdı. Tək qalırıqsa, son damla qanımıza qədər vuruşarıq, ölə-rik-ölərik, qalırıq-qalırıq. Əfsuslar olsun ki, bu sözlər eşidilmə-yib, qulaqardına vurulub. Füzuli xarakterinə gəlincə Eldar köks ötürüb söylədi ki:

- Füzuli hövsələsiz idi. Kəşfiyyat-filan çətin olardı onunla. Amma Füzuli hücum üçün, döyüş üçün, elə bil ki, ermənilərə qan uddurmaq üçün doğulmuşdu.

- İlk tanışlığınız Füzuli ilə nə zaman olub?

- Bizim bir qədər qohumluğumuz vardı. Babası, el ağsaqqalı Kərim kişi tərəfdən. Hər gün ölüm-itimlə üz-üzə qaldığımızdan Füzuli ilə belə bir sövdələşməmiş olmuşdu. Demişdi əgər başıma bir iş gəlsə, Fiqurə sənə əmanətli, mən də demişdim ki, əgər mənim başıma bir iş gəlsə, ailə-uşağım sənə əmanətli.

Kərimin evinin ilk yandırılması

Füzulidən qisas almaq idimi?!.

Eldardan öyrənirəm ki, Füzuligil təkçə aeroportu, dəmiryo-lunu yox, erməni yaşayış məntəqələrinə gedən su xəttini də partladıb sıradan çıxarıbmışlar. Onun özünün Xocalı özünümü-dafiə batalyonuna necə qoşulması ilə maraqlanıram. Deyir, əl-bəttə, burda vuruşublar, daha doğrusu ermənilərin Xocalıya mütəmadi hücumlarının qarşısını almaqla məşğul olublar. Ba-talyonun komandiri mərhum Milli Qəhrəman Tofiq Hüseynov olub, sonradan komandirliyi Axıska türkü, artıq yaxşı tanıdığımız kapitan Sərvər Rəcəbov (qarşıdakı yazıda sizləri Axıska türkü Sərvər Rəcəbovla yaxından tanış edəcəyik, əziz oxucular - N.Z.) davam etdirib.

Həmsöhbətim incikliyi də gizlətmir. Deyir illərlə erməni-lərə qarşı döyüşsə də, Xocalını müdafiə edənlər sırasında döyüşçü və kəşfiyyatçı olsa da onun indiyədək "müharibə vete-ranı" statusu tanınmayıb. Haqqını alması üçün nə qədər çalış-masına, nə qədər məhkəmə proseslərindən keçməsinə rəğmən. Onu nə Xocalıdakı döyüş və kəşfiyyatçı xidmətlərinə, nə də xocalıları 26 fevral gecəsi Ağdama gətirərkən göstərdiyi döyüş şücaətlərinə görə qiymətləndirməyiblər...

- Özünü müdafiə batalyonunda silah qatılığı olub?

- Əvvəl hə. Amma sonradan silah götürüldü.

- *Füzulini gəlib Ağdam xəstəxanasında gördünüz?*

- Yox, mən gec çıxdım. Mən çıxanda artıq eşitdim ki, Füzuli rəhmətə gedib. Təəssüflə dedim ki, axı mən Füzulini uşaqlarla göndərmişdim...

- *Bəs onu harda vurmuşdular?*

- Qaraqayada. Qaraqaya o zaman ermənilərin əlindəydi.

- *Sizin övladlarınız böyük idi onda?*

- Yox, balacası lap çağaydı.

- *Gəlib çıxmışdılar da sağ-salamat?*

- Hə, şükür ki, gələ bilmişdilər. Onlar asfaltı qaranlıqda keçmişdilər.

- *Camaatı da hava işıqlaşanda gülləbaran ediblər...*

- Düzdü.

- *Yolboyu 366-cı alayın heyətinin əhalini qırmasından nədənsə danışırmı müsahiblərim...*

- Bilirsiniz, bu alayın heyəti Xocalıda öz işini görmüşdü. Qırdığını qırmışdı, qalanlarını pərən-pərən salmışdı, çəkilərək sonrakı vəziyyətə nəzarəti ermənilərin özünə təhvil vermişdi. Yolboyu camaatı qıran, əsir götürən, meyitləri təhqir edən ermənilər özləri olmuşdu. Bir də muzdlulardan istifadə etmişdilər. O zaman ermənilər tərəfdə muddla döyüşən çoxlu ərəblər də vardı. Məsələn, Xocalı faciəsindən xeyli əvvəl Xocavənddə mənim əmim oğlunu ərəblər güllələmişdilər.

- *Meyitini verdilər?*

- Yox, meytini də vermədilər.

Xocalı faciəsi başlayan kimi Kərim kişinin - Füzulinin son günə qədər yaşadığı evin vurulub yandırılması ermənilərin Füzulidən qisas almaq niyyətinin nəticəsi ola bilərmə - bu sual məni çox düşündürdü. Eldar dedi ki, bu təsadüfən düşən güllə yağışından da ola bilərdi. Amma bir əlamət də var ki, Eldargi-

lin ələ keçirdiyi xəritədə Xocalıda yaşayış olan və yaşayış olmayan evlərə qədər hər şey dəqiqliklə təsvir olunubmuş...bunun belə zərgər dəqiqliyi ilə işlənməsinə "sapı özümüzdən olan baltalar" da səbəb ola bilər. Təəssüf ki, dünyamız satqınlığı özünə peşə bilənlərdən xali deyil. Hətta güllə yağışının altında, mühasirə şəraitində belə...bu barədə indiyədək çox deyilib, çox yazılıb... Amma ürəkbulandıran bu nüanslar bizim axtarılarımızın, araşdırmalarımızın bilavasitə mövzusu deyil. Biz Füzulinin qəhrəman, igid ömrünün detallarının araşdırılması məqsədilə yola çıxmışıq...

"Füzuli oğuluydu, oğul!"

***Komandir Sərvərin
dünyamızdakı sonuncu günü***

Sabirabadadır yolumuz. Axıska türklərinin məskunlaşdığı Axısxa kəndində yaşayan, əslən Axıska türkü Sərvər Rəcəbovun görüşünə tələsirik. Ömrünün əhəmiyyətli hissəsini qəhrəman döyüşçü kimi yaşamış sabiq Xocalı döyüşçüsü, Xocalı özünümüdafiə batalyonunun qərargah rəisi, kapitan, "Azərbaycan bayrağı" ordenli Sərvər Rəcəbovun. Füzuli haqqında bilgilənməkdi məqsədimiz. Azərbaycan ordusunun daha bir qəhrəmanıdı Sərvər. Onunla sadəcə görüşməyin belə fəxarət hissini yaşayacağımın fərqi deyəm. Üstəlik, o, Milli Qəhrəmanımızın igidliklərinin canlı şahidlərindən biri kimi əvəzsiz məlumat mənbəyidi məndən ötrü.

Sabirabada artıq sizləri mümkün qədər yaxından tanış edə bildiyim Xocalı aeroportunun milis işçisi olmuş, Füzuli Rüstəmovun yaxın dostu, qonşusu, əməliyyatlar yoldaşı Nazim Hüseynovun maşınıyla gedirik. İkimizik. Yolboyu Nazimdən Füzuli ilə bərabər Sərvərin də xarakteri, kimliyi barədə məlumatlar alıram. Nazim sorğularımı kifayət qədər dolğun cavablandırır (arabir söhbətimiz Xocalının keçmişinə - soydaşlarımızın xocalılı günlərinə, ordakı yaşam tərzinə, hətta ermənilərlə o zamankı münasibətlərin bəzi detallarına qədər uzanır. Axtarışlarımın buna bir o qədər dəxli olmadığından o məlumatları buraya əlavə etmərəm - N.Z.). Əldə etdiyim bilgilərdən qaynaqlanan suallarımı və ona verilən cavabları isə Sərvərin öz dilindən sizlərə təqdim edəcəyəm. Soruşduqlarım mənim jurnalist marağımın "obyekti" hərtərəfli, yaxşı öyrənmək istəyinin büru-

zə verilmiş hissəcikləridir. Nazim maşını Hacıqabul rayonunun ərazisində saxlayır. Sabiq komandir və dostunun evinə yaxşıca bir bazarlıq etdikdən sonra Hacıqabulun kəndlərini adlayıb Sabirabadın çöllüklərinə və biri digərindən uzaq məsafələrdə salınmış kəndlərinə yetiširik.

...Bu da Axısxa. Rayon mərkəzindən təxminən 30 kilometr məsafədə yerləşən kəndin müasir standartlara cavab verəcək magistral yolu var. Deyilənə görə, bu rahat yolun yaşı çox deyil. Yaxın illərdə ərşəyə gətirilib. Maşını kəndin içərisinə doğru bir qədər sürüb Sərvərin evini soraqlayırdıq. Qarşımıza çıxan ilk adamlar evin yerini göstərəndə onların çöhrəsində qərribə bir nigaranlıq, narahatlıq hissələrinin baş qaldırdığı diqqətimizi cəlb edir. Əbəs deyilməmiş bu təlaşlar... Sərvəri çarpayıda - ölüm yatağında görürük. Komandir heç qalxıb bizimlə ayaq üstə görüşmək iqtidarında da deyil. "Qaraciyər serrozu" pəhləvan eloğlumuzu elə sarıb ki...

...Vəziyyəti ilə maraqlanırdıq. Ayaqları şişkin, iştahı yox. Kənd camaatı dəstə-dəstə onu yoluxmağa, əslində üzə vurmaları da, vidalaşmağa gəlir. Onlardan biri dedi ki, iki gün öncə sonuncu dəfə Sabirabad rayon xəstəxanasında ciyəridən su çəkiblər Sərvərin. Ailə üzvləri, doğmaları narazılıqlarını da izhar etdilər ki, belə bir döyüşçü ölüm yatağındadır, ancaq rayon rəhbərliyindən onunla maraqlanan yoxdur. Həkimlərin dediyinə görə isə qaraciyər köçürülsə komandirin həyatını xilas etmək mümkün ola bilər.

***"Azərbaycan bayrağı"
ordenli döyüşçü ölüm ayağındadır...***

Söhbətimizi bir qədər yubadıb elə Axıxadəkən paytaxtda fəaliyyət göstərən bir neçə internet portallarına və sosial

yönümlü televiziya verilişlərinin müəlliflərinə telefon açdım. Özüm tez-tələsik media qurumlarımıza aşağıdakı məzmununda müraciət hazırladım:

"Əziz media qurumları! Əziz dostlar!

Respublika Xatirə Kitabının xəttilə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Füzuli Rüstəmov haqqında yazdığım kitaba materiallar toplamaq üçün Sabirabad rayonuna ezam olunmuşam. Səfərdə məqsədim burada - Axıska türklərinin məskunlaşdığı Axıska kəndində yaşayan sabiq Xocalı döyüşçüsü, Xocalı özünümüdafie batalyonunun komandiri, kapitan, "Azərbaycan bayrağı" ordenli Sərvər Rəcəbovla həmsöhbət olmaqdır.

Xocalılı döyüşçülərdən olan Nazim Hüseynovun bələdçiliyi ilə baş tutan səfərimiz zamanı bu qəhrəman komandirin sağlıq durumu əhvalımızı korladı. Sərvər Rəcəbov hazırda "qaraciyər serrozu"ndan əziyyət çəkir. Həkimlər onun ciyərinə yığılan suyu çəkməklə öz işlərini bitmiş hesab edirlər. Lakin doğmalarının xüsusi narahatlıqla verdikləri məlumatlara görə, qəhrəmanın döyüşçümüzün sağalması tamamilə mümkündür. Bunu reallaşdırmaq üçün sadəcə olaraq ailənin imkanları çox məhduddur.

Əziz dostlar!

Məlumat üçün bildirim ki, Sərvər Rəcəbov Özbəkistanın Fərqanə vilayətindəki hadisələrdən dolayı oradan didərgin düşmüş Axıska türklərindəndir. Azərbaycana gəldikdən sonra isə Xocalıda məskunlaşaraq burada milis (polis) sıralarında xidmət edib. Bu zaman Xocalıya ermənilərin hücumları başlayıb. Ona görə də S.Rəcəbov Xocalı özünümüdafie batalyonunu yaradaraq Xocalı ətrafında postların qurulmasını və şəhərin qorunmasını təşkil edib. 1989-cu ildən 26 fevral 1992-ci ilə - Xocalı soyqırımına gününə qədər. Həmin gün o da ailəsi - anası, qardaşı və cəmisi beş gün əvvəl doğulmuş körpəsini götürüb

Xocalı əhalisi ilə birgə böyük məhrumiyyətlərdən keçərək bir neçə günə Ağdam ərazisinə gəlib çıxıb.

Sərvər ailəsini təhlükəsiz yerə çıxardıqdan sonra yenə Qarabağa - ermənilərlə döyüşə qayıdıb və Xocalı batalyonunu bərpa edib. Burada da böyük qəhrəmanlıqlar, şücaətlər göstərüb. Xalqımız qarşısında fədakarlıqlarını nəzərə alan mərhum dövlət başçısı Heydər Əliyev Sərvər Rəcəbovu "Azərbaycan bayrağı" ordeni ilə təltif edib.

Əziz dostlar!

Həyatını Azərbaycan uğrunda səfərbər etmiş Sərvər Rəcəbovun indi Azərbaycan dövlətinin və xalqının yardımına ehtiyacı var... Sərvərin ailəsi onun müalicəsinə kömək etmək üçün müvafiq dövlət qurumlarına, imkanlı şəxslərə müraciət etməyinizi, ən azı sabiq döyüşçünün sağlıq durumunun kritikliyini ictimailəşdirməyinizi istəyir. Bu həyəcan təbilinin iştirakçısı olmaqsa hər bir Azərbaycan vətəndaşının müqəddəs borcudur..."

Bu məzmununda müraciəti əksər media qurumlarına təcili ünvanladım. "Axıska türkü olan "Azərbaycan bayrağı" ordenli döyüşçü ölüm ayağındadır" başlıqlı yazı ilə Modern.az, Day.az, Publika.az, Avropa.info və digər saytlarda çalışan dostlarımız həmin məlumatı anımdaca tirajladılar. Bu bizi bir qədər ürekləndirdi də...

"Ruhu bizimlə qalar"

Bir gün sonra bu məlumatı daha geniş media şəbəkəsinə çıxarmaq istəyirdim ki, bu anda... artıq dostlaşdığımız Nazim mənə telefon açdı. Və həyəcanlı səsle Sərvərin dünyasını dəyişməsi xəbərini verdi. Bu məlumat mənim üçün də çox ağır oldu. "Azərbaycan bayrağı" ordenli döyüşçümüz, məşhur qəhrəman,

əslən Axıska türkü olan Sərvər Rəcəbovun dünyasını dəyişməsi xəbərindən ikimiz də sarsıldıq. Nə yaxşı ki, onun müsahibəsini yaza bilmişdim. Müraciətimin ardınca Sərvərin ölüm xəbərinə yazdığım başsağlığı-nekroloqunu mediaya ünvanlayası oldum. Nekroloqu da bir çox media qurumları mənə istinadla məyusluqla ictimailəşdirdilər. Sosial şəbəkələrdəki dostlar başdan-başa Sərvərin ölümündən yazdılar. Şair-publisist dostumuz Əli Rza Xələfli nekroloqun altından belə bir şərh yazmışdı: "Ruhu bizimlə qalar, inşallah, səsi isə dostum Nəzirməmməd Zöhrəblinin qələmində görüşümüze gələr".

Gözəl yanaşmayıdı. Qəhrəmana qəhrəmansayağı əsgər sayğısı olsun bu, biz dostlardan. Rahat yat, komandır! Kaş biz də sənin ruhuna Xocalının azadlıq salamını ərməğan edə bilək!

Sərvər: "Füzuli tüfənglə erməniləri gəbərdə-gəbərdə meşələri gəzirdi"

...Nazimlə gəldiyimi görüb çox sevinir. Yataqdan qalxa bil-məsə də, keçmiş döyüşçü dostlar bir-birinə sarılıb xeyli qucaqlaşılıb öpüşürlər. Bu anı bütün təfsilatı ilə yazıya gətirmək çox çətindi, onu ancaq əyani şəkildə gözlə görmək mümkün idi. Üstəlik onların görüşünə səbəb olmağımın fərəhini yaşamaq səadətinin mənə verdiyi rahatlığın da bu məqamda xüsusi yeri görünürdü!..

Bütün varlığı və manerası ilə hərbi xarakterini bu halında da canında yaşadan Sərvərin Nazimdən ilk soruşduğu söz dostunun övladları barədə olur. Nazim "böyük oğlum bu yaxınlarda karate və keplinq dzü-do üzrə üçqat dünya çempionu oldu" deyən kimi dostunun övladının uğurundan sonsuz mütəəssir olan Sərvərin sevincdən gözləri yaşardı. Sərvər hərbi-koman-

dir bu anda bəlkə də bütün ağrılarını unudaraq bizimlə söhbətə davam etdi. İlk yadına düşən oğlunun Xocalı faciəsindən az öncə doğulması faktını xatırlaması oldu:

- Xocalı faciəsi günü mənim oğlum Azad cəmisini beş gün idi doğulmuşdu.

- **Siz Xocalıya Fərqanə hadisələrindən sonra gəlib çıxmı-sınız?**

- Bəli.

- **Bəs necə oldu ki, sizi Xocalıda məskunlaşdırdılar?**

Sərvəri yoluxmağa gələn həmkəndlilərindən biri kənardan müdaxilə edir söhbətimizə:

- Demişdilər orda fin evləri tikiblər, gedin yerləşin o evlərdə.

Sərvər etiraz edərək söyləyir ki, Xocalıda məskunlaşmalarının əsas səbəbi bu deyil. Əslində o da, qardaşı da polis işçisi olduqlarından onları Stepanakert (Xankəndi) polis idarəsinə göndəriblər. Böyük qardaşı polkovnik, Sərvərsə baş leytenant rütbəsində olub o zaman. Onları buraya Daxili İşlər Nazirliyindən təyin edibmişlər.

- **Köçdünüz ora, fin evlərində yaşamağa başladınız...**

- Hə. Qardaşımı Şuşa həbsxanasına rəis müavini təyin etdilər, mənə isə Xocalıya verdilər.

Bu zaman bizə evdə bişirilən "özbək plovu" gətirirlər. Ac olmadığımızı deyirik. Sərvər bir zabit təkidilə "əgər çörəyimdən yeməsəniz, danışmayacağam!" deyəndən sonra Nazimlə hərəməz bir az plovun dadına baxmalı oluruq. "Özbək plovu" mənə Uzaq Şərqdə - keçmiş SSRİ-nin Xabarovsk vilayətindəki hərbi qulluq illərimi xatırladır. Orda aşbaz işləyən özbək əsgərlər bu plovdan bişirərdilər SSRİ dönməsi üçün xüsusi, əla-mətdar bayram günlərində. Təbii ki, bizim plov bütün çeşidlərilə daha dadlı-ləzzətlidir. Ancaq azərbaycanlı əsgər üçün o za-

man fərqli nəyinsə, xüsusilə plov adına nəyinsə ələ düşməsi xüsusi bir bayram ovqatı yaradırdı. Əlqərəz, bu plovun adını eşidincə bir anlığa 35 il öncəyə qayıdıram xəyallarımnda. Bu öz yerində, amma fürsəti fəvtə vermək olmaz. Sərvərin könlünü qırmamaq və onu danışdırmaq lazımdı. Açıqı, Sərvərin bu halını gördüyümüzədən iştahla yeyə bilmirik. Yoxsa "özbək plovu"nun tanış-nostalji dadına baxmaq ələ də pis olmayacaqdı. İş-tahsız da olsa, Sərvəri razı salmaq üçün bir az yeyib söhbətimizə davam edirik. Deyir Füzulini Xocalıya düşən kimi tanıyıb. Səbəbi Füzulinin qoçaqlığı, o çətin günlərdə fərqlənməyi, ermənilərə rahatlıq verməməyi olubmuş...

- Baş qərargah rəisi olduğunuz Xocalı özünümdəfiə batalyonunu yaratdıqdan sonra onun tərkibinə qoşulduğuna görə tanış oldunuz Füzuli ilə?

- Yox. Ondan xeyli əvvəldən. Füzuli oğluydu, oğul! Füzuli bir yerdə dayanıb-duran oğul deyildi. Gecə-gündüz çiyində tüfəng meşələri gəzərdi erməniləri gəbərdə-gəbərdə. Heç kim getməse də, o bu Nazimgillə bərabər gedib erməninin "anasını ağladıb" gəlirdilər. Əsgəranda, Həsənabad kəndində, başqa kəndlərdə. Çox "boyevoy" (döyüşkən - N.Z.) oğlan idi.

- Sərvər müəllim, mən sizə demişdim telefonda. Məlumunuz olsun deyə bir daha bildirim ki, bu, Mədəniyyət Nazirliyi Xatirə Kitabı redaksiyası ilə Bakı-xəbər qəzetinin birgə layihəsi əsasında yazılan kitabdı. Hər dəfə bir şəhidimizə həsr olunur. Bu dəfə məsləhət oldu ki, Füzulidən yazılsın, Füzulinin bir bacısından başqa heç kiminin olmadığını söylədilər. İndi biz o kitabı çapa hazırlayırıq. Füzulinin bacısı Fiqurə xanımı da, Nazimi də, digərlərini də danışdırmışam. Növbədə sizsiniz həmsöhbətim...

- Lap yaxşı. 1989-cu il noyabrın 19-da Xocalı özünümdəfiə batalyonu yarandı. 1990-cı ilin yanvarında isə tam fəaliy-

yətə başladı. Batalyonun əsas funksiyası oldu camaatı, kəndi qorumaq, növbə ilə erməniyə qarşı səngərlərdə, postlarda dayanmaq, bir də əməliyyatlar keçirmək. Bu idi fəaliyyətimiz. Batalyona ilk qoşulanlardan biri Füzuli oldu.

- Məsələn, Nazim deyir ki, ən çətin, ən etibarlılıq tələb edən işləri Füzuliyə həvalə edirdik. Hətta Əlif Hacıyevlə məsləhətləşib sonradan Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı adı verilmiş cəsur döyüşçü, Xocalıda yaralı yatan Aqil Quliyevi Ağdama çatdırmağı da Füzuliyə tapşırmağı planlaşdırıbmışlar. Sadəcə olaraq, plan Xocalının sonuncu günlərinə təsadüf etdiyindən, yollar çox təhlükəli olub deyə, nəticədə bu niyyət baş tutmayıb...

- Çox qəhrəman oğul idi. Nədənə sə çəkdiyinin şahidi olmadım. Hara desən başı üstə gedirdi. Getdiyi işi də yüz faiz yarıdıb qayıdırdı. Gedib kəşfiyyat aparırdı. Gəlib xəbər verirdi ki, orada nə qədər erməni, nə qədər silahları var. Çox zaman onların silahlarını götürüb gətirirdi. İnanın ki, Füzuli batalyonu silahla təmin edirdi.

Nazim qoşulur bu yerdə söhbətimizə:

- Hələ tikiş fabrikində qarovulçu işləyəndə, inanın Allaha, ermənilərin Əsgəranda bizim tələbələrini daş-qalaq etdiyini eşidən kimi, gedib hardansa bir tir tüfəngi alıb gətirdi, başladı ermənilərə divan tutmağa.

Sərvər:

- Dəfələrlə atla getdi Ağdama, ordan gizli meşə yollarıyla silah-sursat gətirdi. Nə qədər patron tapıb gətirmişdi. Xatırlayıram, Ağdamdan bir xəbər də gətirmişdi. Ona demişdilər ki, siz tərəfə ermənilərin iki BTR-i, üç hərbişdirilmiş ZİL maşınları gəlir. Neyləyirsiniz, eləyin! Ay Ağdam, sizin eləmədiyinizi biz necə edək axı?! Nə isə. Bax bu Nazim orda baş-

çı kimi, bir də rəhmətlik Aqilin əsgərləri həmin texnikanın qabağına beton parçaları yığdılar. Erməniləri orda ilişdirib türk-silah elədik. BTR-in içindəkilər tabe olmaq istəmirdilər. Rəhmətlik Hikmət Nəzərli qranatı soxdu BTR-in içinə, dedi hamımız burda partlayacağıq. Ordakı ermənilər də qorxularından türk-silah oldular. İki zabit, iyirmi iki əsgəri tutduq. Maşınların içərisində çoxlu silah-patron, ərzaqlar var idi. Onların hamısını gətirdik kəndə. Təbii ki, BTR-ləri də. Səhəri gün Gəncədən general Şapoçnikov gəldi. Dedi ki, o şeyləri qaytarmalısınız, yoxsa Xocalını məhv edəcəyik, dağıdacağıq. Biz də ərzağı, patronları da xeylisini boşaltmışıq. BTR-in birini biz götürmüşdük, birini Hikmət. Bizimkini Füzuli sürürdü. Sonra məcbur olduq qaytaraq. Füzuli BTR-in içərisindəki aparatların hamısını sökdü, darmadağın elədi, yararsız hala saldı. Nə isə, ZİL-lərlə o BTR-i apardıq verdik, ancaq Hikmət özündəki BTR-i qaytarmadı, çəkdi kəndin qırağında saxladı, dedi ki, ala bilərsiniz, gəlin döyüşlə alın.

Sonra sabıq komandır bizə Bozdağ əməliyyatından söhbət açdı:

- Bozdağda əməliyyat keçirdik. Bizi "Alazan"la vururdular hər tərəfdən. İyirmi adamla getmişik, sən demə orda səksən nəfər erməni yığılıbmış. Satqınlar xəbər veribmiş bizim hücum edəcəyimizi. Güc-bəla canımızı qurtardıq ordan. Füzuli necə gözəl döyüşürdü. Ermənilərin üç UAZ maşınını partlatdıq. Alazanlarını partladıb saldıq dağdan aşağıya. Bizdən də biri yaralandı. Adını unutmuşam (Nazim köməyə gəlir. Deyir yaralanan Xocalı polis bölməsinin baş leytenantı Tusi adlı döyüşçü olub. Tusi sözünü eşidəndə Sərvər onu da xatırladı - N.Z.).

"Beşgünlük körpəmi əsgərin yoldaşına əmizdirdilər"

- *Bozdağ deyilən yer hara idi?*

Sualımıza daha yaxşı bələdçi kimi Nazim aydınlıq gətirir:

- Bozdağ dağın başında yerləşən hündürüklərdən biri idi. Adam ordan baxanda Xocalı ovcunun içi kimi aydın görünürdü. Orda dayananda ermənilər dinc əhalini də sərbəst vura bilirdilər. Ona görə ermənilərin bu mövqelərinin dağıdılması son dərəcə labüd idi.

Sərvərin Xocalı dəhşətini necə xatırlamasını və bu gecənin içində Füzuli ilə əlaqəsinin olub-olmadığını soruşuram. Deyir həmin gecə Füzulini görməyib. Füzuli kəndin başqa səmtində olub o zaman. Ümumi mənzərəni və o gecə yaranmış qorxunc situasiyanı yenə də Nazim aydınlaşdırır bizim üçün. Əlbəttə ki, kəndin koordinatlarını söyləməklə:

- Xocalı üç böyük kənd idi. Ön tərəfdə - Xocalıya girişdə bizim kənd yerləşirdi. Yəni, Qaçqınlar kəndi kimi tanınan Dərələyəz. Sərvər müəllimgilin məskunlaşdırıldığı fin evləri isə Qaladərəsi kəndinin üst hissəsindəydi. Orda səksən ev tikilmişdi. Fərqanədən gələn Axıska türkləri də bu evlərdə yaşayırdılar. Digər hissə isə qədim Xocalı kəndi idi.

Sərvər:

- Bizim Axıska türklərinin də Xocalı faciəsi gecəsi çoxu qırıldı...

- *O zaman siz Axıska türkləri də kompakt şəkildə - bir yerdə çıxma bilməmişiniz...*

Sərvər:

- Bu heç mümkün də deyildi. Pərakəndə şəkildə çıxdı hamı Xocalıdan.

Nazim:

- Yox. Hər kəs necə gəldi tərək etdi Xocalını. Bilirsiniz necə oldu?! Əhali bir istiqamətdə çıxma bilmədi. Müxtəlif istiqamətlərə səpələnib çıxış yollarını arayırdılar. Böyük bir qisim Kətik bağı tərəfdən hərəkətə başladı. Bir hissə Fərrux dağı istiqamətindən, bir hissə Bozdağ istiqamətindən, Sərvəgil səhv eləmirəm, Fərrux, Cinli tərəfdən çıxmışdılar. Bax belə, pərakəndəlik yarandı.

- Bəs siz döyüşçülər mobil vəziyyətdə deyildiniz bu zaman? Axı postları qoruyurdunuz. Neçə post qurmuşdunuz Xocalıda?

Sərvər:

- On beş-on yeddi postumuz var idi.

- Xocalı özünümüdafiə batalyonu bu postlara nəzarət edirdi deməli. Bəs Xocalıdan çıxanda batalyon bir yerdə çıxmaq qərarı vermədi?

- Yox. Bu zaman artıq erməni-rus birləşmələri bir neçə tərəfdən kəndin içərisinə soxulmuşdular. Həm Xankəndi, həm Əsgəran, həm də digər kəndlər istiqamətindən Xocalıya hərətərəfli hücum başladı. Bu, pərakəndəlik yaratdı istər-istəməz. Vaxt belə qalmadı ki, batalyonun əsgərləri yekdil qərar verilib çıxmaq əmri alsınlar.

- Bilirsiniz, müxtəlif fikirlərlə rastlaşırıq həmsöhbətlərimlə. Bir çoxları həmin gecə heç bir döyüşün olmadığını söyləyir, amma məsələn, Eldar Mahmudov adlı kəşfiyyatçı-döyüşçü dedi ki, biz mühasirəni yara-yara əhalinin bir qismini gətirib çıxartdıq.

Bu sualın cavabında həm Sərvər, həm də Nazim Eldarın söylədiyi bu döyüşün Xocalıda deyil, artıq dağlarda baş verdiyini təsdiq edirlər. Bu döyüşlərin ümumi xarakterli olmadığını,

ayrı-ayrı erməni qruplarına qarşı lokal xarakterli baş verdiyini bildirirlər. Nazim söyləyir ki, onlar da yaralı Aqil Quliyevi gətirərkən Kətik istiqamətində belə bir pusqudan döyüşə-döyüşə keçə biliblər, lakin Ağdamın Şelli kəndinə az qalmış növbəti pusquya düşərkən insanlar daha çox qətl olunublar. Kətik yolunu keçəndən, təxminən bir kilometr yarımliq məsafədən sonra, Qaraqaya deyilən əraziyə yetişəndə bu qətlə baş verib. Burada insanları hərbi texnikadan da atəşə tutublar.

Həmin ərazidə yalnız ermənilərin, yoxsa rusların da olub-olmadığı ilə maraqlanıram. Həmsöhbətlərim burada ermənilərlə bərabər rusların da olduqlarını söyləyirlər. Burada hətta ruslarla ermənilər geyimlərinə görə də bir-birindən fərqlənmişlər. Ermənilər əsasən gödəkçələrdə, rus əsgərləri isə o zaman Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) hərbiçilərinə məxsus "afqanka" adlanan geyimlərdə olublar. Həmsöhbətlərim Füzulinin də məhz həmin ərazidə şəhid olduğunu bildirirlər. Nazim söyləyir ki, Füzuli bu ərazidən səhərəcən nə qədər mülki əhalini, nə qədər meyitləri daşıyıb. Hava işıqlaşınca... Sonuncu dəfə isə...özü də boğazından yaralanıb və şəhid olub...

"Xocalını viran qoymuş yeddi rus tankı Stepanakertə qayıtdı"

Nazimin sözlərinə görə, həmin ərazidə ermənilərlə onların arasındakı məsafə 40-50 metrə qədər yaxın olub. Hətta o dərəcədə ki, o, səslərindən və sifətlərindən əvvəldən tanıdığı ermənilərin kimliyini belə ayırd edə bilirmiş. Əvvəlcə bu yerdə bir BTR dayanıbmiş, sonradan Əsgəran tərəfdən əraziyə daha bir BMP də gətirilib. Camaat çökəkliyə düşəndən sonra ermənilərin onları qırmaq imkanları daha çox olub. Sərvərsə həmin

erazidə baş verənləri görə bilməyib. Ona görə də onun Füzulinin yaralanması və şəhid olmasından xəbəri olmayıb. Səbəbi:

- Camaat çıxanda biz qaldıq Qaladərəsində. Mən səngərdən çıxmırdım. Ermənilərlə atışırdım. Yaralanmışdım da. Nə isə. Qoy kəsə danışım. Gəldim ki, ailə üzvlərim, uşaqlarım zirzəmidədirlər. O cümlədən qonşularım. Bunları götürdüm, çıxanda atam dedi ki, mən ömrümü yaşamışam, bu dağları qalxa bilməyəcəm, mənə burda burax, balalarını salamat çıxart! (Bu sözləri dilə gətirərkən Sərvərin, eləcə də hər birimizin düşdüyümüz halı təsəvvür etmək nə qədər çətindi... - N.Z.) Nə qədər yalvardım, ağladım, xeyri olmadı, çəkib çıxara bilmədim onu ordan. Hardasa səhərə yaxın saat 5-ə işləmiş Xocalıdan çıxdıq. Bu vaxtı Xocalı artıq tutulmuşdu.

- *Deməli, tam işğal olunmuşdu siz ordan çıxanda...*

- Əlbəttə. Yavaş-yavaş çıxdıq Noragıha tərəf. Mən axı həm də o yolları yaxşı tanımırdım. Özbəkistandan gəlmiş adam, gələndən də döyüş və mühasirə şəraitində yaşamışam. Hara gedəcəm, nə qədər yol gedəcəm, bilmirəm! Bircə döyüş aparacağım ərazilər mənə tanış idi. O da ancaq Xocalı və ətraf kəndlər səmtlərində. Bu tərəfi də istiqamətindən bilirdim ki, bura Noragıhdı. Birtəhər gəlib çıxdım ora. Səhər açıldı. Səhər açılan kimi, öz "işini" görüb qurtarmış rus tankları aradan çıxıb gecəki faciədə törətdiklərinin izlərini itirmək üçün keçib getdilər. Gördüm rədd olub gedirlər, camaatı yatızdırdım yerə ki, görünməyə. Saydım tankları. Xocalını viran qoymuş yeddi tank keçdi Stepanakertə tərəf. Sonra qalxıb yol gəldik, yol gəldik nə qədər... Uşaqlarım xırda-xırda. Acıblar, susayıblar, ağlayırlar, bir tərəfdən də soyuq, saxta. Qar yeyirlər. Amma dayanmırıq, gedirik. Elə yer var, meşə yoxdu, düzənlikdi, gözləyirik axşam düşsün, sonra keçək oralardan. Mən də yorğun, yaralı. Daya-

nandan sonra gündüz qarın üstündə yatıb halsızlıqdan yuxuya getmişəm. Arvad-uşaq da yanımda oturub. Zətən qardaşımla ikimiz idik kişilərdən. Başqa kişi yox idi. Birdən yoldaşım çağıraraq mənə yuxudan oyatdı ki, ay Sərvər, erməni gəldi keçdi yanımızdan. Dedim bəs mənə niyə demədin? Dedi, mamam dedi qoy getsin. Aaa...qoy getsinlə olmur axı! Bir-iki saat keçər gəlib bizi tutarlar. Düşdüm bu erməninin dalınca. Tutub gətirdim. Dedim bu qranatı, bu avtomatı görürsən? Ya bunu başında partladacam, bu otuz patronu da qarına dolduracam, ya da bizi çıxart düz Ağdama. Razılaşdı ki, bizi çıxaracaq. İndi yol gedə-gedə arada dincəlməyə dayanan kimi yuxu basır bizi. Ona görə də yoldaşımın yaylığı ilə bunun əllərini arxadan bağladım. Düşdü qabağımıza, gəldik, gəldik, postlara çatdıq. Baxdım ki, hər halda Ağdama yaxınlaşmışıq. Xeyli getdikdən sonra bulağın üstünə çıxdıq. Bu bulağa çatanda erməni dedi ki, burdan o tərəfə öldürsəniz də getməyəcəm. Nə qədər təpindim, xeyri olmadı. Mamam dedi ki, burax onu getsin. Gətirib çıxartdı da bizi. Dedim axı, hara gətirib çıxartdı, nə bilirsen bura haradı... Əlqərəz, mümkün olmadı, əllərini açıb, aparıb dağın üstündən bir dənə vurdum sifətindən, "aaa" elədi düşdü. Dedim ölsən də sağ ol, ölməsən də sağ ol, daha burdan durub gedib, kimisə çağırısan da çatdırıb bizi tutdura bilməyəcəksən.

Bundan sonra erməninin göstərdiyi yolla - traktorun izini tutub getməyə başladıq. Bir xeyli getmişdik, birdən qardaşım dedi ki, ay abi (qardaş), birdən o bizi aldadar, gedib çıxarıq Əsgərana. Bu söz ağlıma batdı, yolumuzu çevirdik bu tərəfə. Dərələrdən sürünə-sürünə. Ağacların gövdəsindən yapışırdıq qardaşımın, qalanları da bizdən tutub birtəhər sürünə-sürünə adlayırlar çətin keçidləri. Beşgünlük uşaq əlimizdən düşdü, yumalandı üzü enişə, gedib bir xeyli aralıdan tapıb gətirdim. Bir qədər

də gələndən sonra bunların taqəti olmadı hərəkət etməyə. Hamısı yatıb yuxuladılar. Dedim çalışın hamınız yuxulamayın, növbə ilə keşik çəkin, gözdə-qulaqda olun, mən gedim kömək dalınca. Getdim. Özüm də güclə yeriyirəm. Birtəhər gedirəm irəli. Ancaq gedə-gedə izimin qarın üstünə düşməsinə fikir verirəm ki, qayıdıb gələndə bunları tapa bilim. Əllərim buz bağlayıb, heç nəyi tutmur. Birdən itlərin səsini eşitdim. Bildim kənddi. Düşündüm, hər halda burda post olar. Qışqırıram. Səsim də çıxmır.

Sərvərin danışığının bu məqamında Nazim yenə də köməyə gəlib deyir ki, həmin yer Ağdərənin Əliağalı kəndiymiş. Əgər bir az da yuxarı qalxsaymışlar, Ağdərənin Vəng, Sırxavənd kəndlərinə gedib çıxacaqmışlar. Elə bir çoxları da ərazini tanıya bilmədiklərindən həmin ərazidə yolları səhv salıb gedib ermənilərə əsir düşübmüşlər.

Sərvər davam edir:

- Birtəhər patronları qarın üstünə tökdüm ki, trassel güllələri seçib atım məni görsünlər. Ancaq donmuş barmaqlarım keyidiyindən güllələri götürə bilmədim. Barmaqlarımı ağzıma soxub bir az isitdikdən sonra bu güllələrdən üç dənə tapdım. Güllələri yuxarı atdım, yenə qışqırdım. Ordan mənə cavab olaraq güllələrlə ərazini vurdular. Sən demə, mən çayın üstündəymişəm, bunlarsa aşağıda. Ona görə güllələri məni tutmayıb. Yenə birini atdım. Səs gəldi: "Kimsən?" Dedim ki, mənəm, Xocalıdanam. Dedilər: "Yalan demə, sən ermənisən". Dedim: "Niyə elə deyirsən ki?" Dedi ki, bizim dildə danışığın ermənilərinki kimidi. Dedim: "Nə erməni, mən türkmən, axıskalıyam. Uşaqlarım, camaat da yolda qalıb". Dedilər: "Onda gözlə gedək onları da götürək". Soruşdular ki, orda nə qədər adam qalıb? Dedim: "Təxminən otuz nəfər". Adımı bunlara dedim. Ancaq məni yu-

xu apardı. Bir də gözümü bunların səsinə açdım. Gördüm "Sərvər! Sərvər!" deyib qışqırırlar. Cavab verdim. Bunlar getdi uşaqlarımın, camaatın dalınca, iki əsgər məni qollarımdan tutub apardılar evə. Burda bir ağsaqqal kişi vardı. Kişiyə ancaq salam verdiyimi xatırlayıram. Elə bununla da huşdan getmişəm. Nə isə. Sağ olsunlar, gedib orda qalanları tapıb gətiriblər. Gözümü açdım ki, kişi də mənim üstümü odeyalla-filanla örtüb, ayağımı da isti suya qoyub. Dedim ağsaqqal mənə ayıbdı, eləmə, sağ ol. Dedi: "Ay bala, tərənəmə, sakit dur". Yavaş-yavaş özümə gəldim. Mənə təzə kostyum geyindirildilər. Əsgərlərdən kiminsə həyat yoldaşı təzəlikcə azad olubmuş. Apardılar, mənim beşgünlük körpəmi ona əmizdirdilər.

Nazim: "Zori Balayan Fərrux dağı Qarabağın "qızıl açarı" adlandırmışdı

Söhbətimizin bu məqamında Sərvəri tapmağımızın səbəbkarının Füzulinin bacısı Fiqurə xanım olduğunu söyləyirəm. Fiqurə xanımı tanıyıb-tanımadığımı soruşuram. Deyir, nə danışsınız, Füzulinin yadigarını tanımaya bilərəm?! Bu zaman Nazim deyir ki, Sərvərin ürəyi daim Xocalı ilə, Xocalının taleyi ilə döyündüyündən, o, nəinki Fiqurə xanımı, az qala uşaqlı-böyükü xocalıların hamısını tanıyır. Sərvərin Xocalıda yükü çox ağır olub. Nazim Sərvərin komandanlığı altında daha bir neçə döyüş epizodunu xatırladı bizə. Deyir: "1992-ci ilin oktyabr-noyabr aylarında güclü döyüşlər gətirdi Fərrux dağı uğrunda. Sərvər beş-altı nəfərlə oranı alıb iki-üç saat orda oturdu, ancaq arxadan kömək gəlmədiyinə, xəyanət olduğuna görə qayıtdı yenidən Xocalıya. Orda iki-üç nəfər əsgərimiz də şəhid oldu. Zori Balayan Fərrux dağı Qarabağın "qızıl açarı"

adlandırmışdı. Əgər həmin yüksəkliyi öldə saxlaya bilsəydik, Xocalıya, Əsgərana, hətta Xankəndinə də nəzarət etmək mümkün olacaqdı. Sərvərin o döyüşlərdə göstərdiyi şücaətlər az-az oğlanlara qismət olur".

Sonda "vosem-şestoy" deyilən ərazi barədə soruşuram. Bu adın nə məqsədlə, çox güman ki, yaşayış məskənlərindən yerləşdiyi məsafəyə görə belə adlandırıldığına dəqiq bilmirlər. Müsahiblərimdən biri Xocalıda yaşayarkən xeyli gənc imiş, biri isə ümumiyyətlə yalnız qonaq-döyüşçü statuslu xocalılı olub (sonrakı həmsöhbətlərimlə təmasda olarkən "vosem-şestoy"un nə demək olduğu aydınlaşacaq - N.Z.). Ancaq həmsöhbətlərim buranın Füzulinin ermənilərə qarşı əsas fəaliyyət məkanı olduğunu dilə gətirirlər.

...Beləcə, "Azərbaycan bayrağı" ordenli qəhrəman, cəsur döyüşçü, Axıska türkü, Xocalı özünümüdafiə batalyonunun komandiri Sərvər Rəcəbovla onun dünyamızdakı sonuncu günündə görüşüb yazıya aldığı qeydləri tamamlamalı oluram. Təəssüf ki, onunla "canı ilə əlləşən", həyatla axirət arasında çabalayan sonuncu günündə görüşə bildik. Bəlkə də ağırları ona Füzuli haqqında bir sıra xatirələri çözləməyə, yada salmağa imkan vermədi. Hər halda, bizlər üçün bu bir qənimət görüş oldu. Vətənimiz uğrunda canını qoymuş bir igidlə son anında da olsa ən azı söhbətləşdik, onun ürəyində qubar bağlamış Xocalı dünyünü və Füzuli nisgilini yazıya gətirə və bütün oxuculara, eləcə də gələcək nəsillərə çatdırma bildik. Buna görə Nazimə təşəkkür borcumuzu çatdırmaqla bərabər, özümü də bir qədər rahat hiss etdim. Uca Allahdan Sərvər müəllimə rəhmət diləyib, axtarış-yazılarımıza davam edək!

Qarabağın döyünən ürəyi - Xocalı

Hacı Atakişi Atakişiyev: "Xocalıda "qələbə müjdəçisi" kimi tanınırdı Füzuli"

Xocalının prokuroru olmuş təqaüdçü Hacı Atakişi Atakişiyevdir növbəti həmsöhbətim. Atakişi müəllimi tapmaq bir o qədər də çətin olmadı. Bir dəfə zəngləşdik, Xocalı faciəsinin 27-ci ildönümündə isə Bakının Şəhidlər Xiyabanındakı anım mərasimində görüşdük. O zaman və indi Xocalıda vəzifələr tutmuş yerli və Xocalıya vəzifəyə göndərilmiş bir çoxlarından fərqli olaraq Atakişi müəllim daha isti münasibətlə qarşıladı məni. Füzuli haqqında kitab yazdığımı bildikdən sonra isə xüsusi məmnunluq hissilə "bunu ayaqüstü bir-iki kəlmə ilə danışa bilmərəm, münasib bir vaxt seçin, ayrıca görüşək" - dedi. Onun torpağa, milli-mənəvi dəyərlərimizə çox bağlı adam olduğunu eşitmişdim. Məni İmişli rayonunun Bəcirəvan kəndində ata ocağının yaxınlığında tikdirdiyi evinə dəvət etdi. Görüşdük. Söhbətə körpünü elə Füzulidən başlamaqla saldıq.

Hacı Atakişi Atakişiyev:

- Mən Füzulinin xatirini çox istəyirdim. Çox məğrur oğlan idi. Ona görə də onunla xüsusi münasibətim var idi. Bilirsiniz, baxıb görürsən ki, qarşında əyləşmiş və ya tanıdığın kimsə doğma xalqını səmimi şəkildə - qələbə sevir, həm də təmənnasız sevir, belə bir oğulu necə qiymətləndirməyə bilərsən?! Axı gözlərin görür, ağılın dərk edir ki, hamı belə deyil!.. Ona görə də Füzulini və ya Füzuli qeyrətdə olan digərlərini sevməmək sadəcə mümkün deyildi. Məsələnin başqa tərəfi də var. Biz Xocalının çətin günlərini yaşayırdıq o zamanlar. Xocalının çə-

tin günlərininsə belə bir qəhrəmana ehtiyacı böyük idi. Həmin ehtiyacı ödəyənlərdən birincisi, mən digərlərinin haqlarını arxa planda saxlamaq istəmirəm, amma ədalət naminə yenə də deyim ki, birincisi Füzuli Rüstəmov idi. Sizə vəziyyəti, şəraiti xəyalən də olsa təxminən aydınlaşdırım, özünüz fikir verin, nəticə çıxarın: Mənim işlədiyim yer - prokurorluq ərazinin tən ortasında yerləşirdi. Bir də göürdüm Füzuli gəldi: "Yoldaş prokuror, Atakişiyev, bu gün 15 erməninin anasını ağlatmışam. Səhəri, ya da biri gün gəlirdi. Yenə də deyirdi ki, Atakişiyev, filan qədərinin də anasını ağlatdım". Onun mənimlə dialoqunun əsas elementi bu sözlər idi. Başqa iş ardınca, şəxsi xahişə-filana gəldiyini görmədim. Gəlsəydi belə, onun xahişinə can-başla əməl edərdim.

- *(bir qədər kefiniz açılır bu sözlərdən) Atakişi müəllim, bunları heç yerdə deyən olmamışdı mənə...*

- Xocalını o zaman mən Qarabağın döyünən ürəyi hesab edirdim. Elə bilirdim bura getsə, daha biz Qarabağı saxlaya bilməyəcəyik. Çünki strateji baxımdan bu yaşayış məskəni Xankəndi ilə Əsgəranı bir-birindən ayrı sala bilirdi. Əsgəranda bizimkilərə qarşı törədilən təxribatlara Xocalı vasitəsilə layiqli cavablar verə bilirdik. Bu cavabların əksəriyyətinin ya müəllifi, ya icraçısı, ya da elə həm müəllifi, həm də icraçısı çox zaman Füzuli olurdu. Biz - orada yaşayanlarsa Xocalıya divan tutulacağını gözlədiyimizdən bu oğullarımızı qiymətləndirməklə bərabər, Bakını - mərkəzi hakimiyyəti də vaxtaşırı vəziyyətin nə yerdə olması ilə bağlı məlumatlandırırıdık ki, baş verə biləcək hər hansı faciənin qarşısı alınsın. Mərkəz hərəkətsiz durumda bizim yazdıqlarımızı seyr etməklə məşğul idi. Zamansa gözləmərdi. Artıq həlqə daralırdı. Xocalının vəziyyətinin hansı axara gəlib çatdığını anlatmaq üçün mən Bakıya - o zamankı öl-

kə rəhbərliyinə teleqramlar vururdum. Teleqramlarda həyəcan sığnalı ilə qeyd edirdim ki, bu günlərdə və ya lap bu gecə Xocalıya kömək gəlməsə, Xocalı getdi...

Nəticəsiz, amma tarixi teleqramlar

Bu yerdə artıq təqaüddə olan sabiq prokurorun o zaman ölkə rəhbərliyinə ünvanladığı, indi də tarixi fakt kimi saxladığı təcili teleqramlardan ikisi ilə oxucuları tanış edib söhbətimizə davam etmək istəyirəm. Bu teleqramlar həm də Xocalı ətrafında yaranmış acı gerçəkliyin müdhiş mənzərəsinin təzahürü kimi qorunub saxlanılır.

TƏCİLİ TELEQRAFLA

Bakı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Ayaz Mütəllibov yoldaşa

Surəti: Azərbaycan Respublikasının Baş Prokuroru Murad Babayev yoldaşa

Sizə müraciət edərək bildirirəm ki, erməni quldurları Azərbaycanlıları DQMV-nin (Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti) Cəmilli və Tuğ kəndlərindən çıxartmışlar. Malibəylidə vəziyyət olduqca ağırdır. Dağlıq Qarabağda erməni quldurları üçün ən təhlükəli yer Xocalıdır. Çünki Xocalı Əsgəran və Stepanakertin (Xankəndi) arasında yerləşir. Burada dəmiryolu və aeroport vardır. Əsgəran və Stepanakert arasındakı yol 25-30 gündür ki, kəsilmişdir. Gediş-gəlişimiz yoxdur. Bu günə kimi belə çətin vəziyyətdə heç bir kömək olmadan yaşayırıq. Xüsusilə yerli milis şöbəsi, aeroport milisi, öz yaratdığımız milli müdafiə dəstələri fədakarlıq göstərir. Buna baxmayaraq, vəziyyət getdikcə çətinləşir. Ona görə ki, 25-30 gündür yol işləmir, vertolyot işləmir, DQMV üzrə qərargah indiyə kimi bizə heç bir kömək edə bilmə-

mişdir. On gündür ki, maşınlarımız, heç bir şey işləmir. Ərzaq malımız yoxdur. Lakin bir şeyə dözmək mümkün deyil - bizimsə hər şeyimiz qurtarmışdır. Bizi başa düşün ki, nə demək istəyirik. Artıq xalq Xocalını tərk etmək üzrədir.

Xocalı əhalisi Xocalını tərk etdikdə Əsgəranla Stepanaker-tin arası açılacaq, Azərbaycanın indiyədək bu işlərdə çəkdiyi əziyyətlər hədəf olacaq. Sonra DQMV-dəki vəziyyət daha da ağırlaşacaq. Onu bilirəm ki, hələ Xocalı şəhərini bu günə ki-mi heç kim gözüylə görüb, müşahidə edib, məlumatları çat-dırmayıb. Sizdən artıq dərəcədə xahiş edirəm ki, bizə lazım olan şeyləri çatdırasınız. Xocalıda heç bir idarə, müəssisə, məktəb, kolxoz və sovxoz işləmir, fəaliyyətini dayandırmışdır. Yaralıları aparmağa təcili yardım maşını belə yoxdur. Üstə-lik yaralıları heç bir yerə aparmaq da mümkün deyil. Adi sar-ğt materialı da yoxdur. Ancaq müharibə şəraitində yaşamaq çətinidir. Biz sizdən təxirəsalınmadan kömək və ümid gözləyi-rik. Sonra bizim üçün gec olar. Xocalıda un da yoxdur. Bizə təcili kömək edin.

A. Atakişiyev,
Xocalı şəhər prokuroru
27 dekabr 1991

SONUNCU MÜRACİƏT

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti A. Mütəllibov yoldaşa
Surəti: Azərbaycan Respublikası Baş Prokuroru M. Babayev
yoldaşa

...Xocalı rayonu artıq əldən gedir. Bütün bu hadisələr Xoca-lının üstündədir. Xocalı gedərsə DQMV ermənilərin olacaq. Ona görə də Əsgəran aradan götürülməlidir.

Artıq 25 gündür Xocalıya heç bir vertolyot işləmir. Hazırda Xocalıda 7 min əhali yaşayır: arvad, uşaq, qoca və s. Əgər siz bizə kömək etməsəniz, 4 illik zəhmət hədəf gedəcək. Biz sizdən təxirəsalınmaz kömək gözləyirik. Xocalı Azərbaycanın taleyini həll edir.

A. Atakişiyev,
Xocalı şəhər prokuroru
25 fevral 1992

- Atakişi müəllim, bəs qeyd etdiyiniz o dörd ili Xocalı necə tab gətirmişdi Xankəndi ilə Əsgəranın arasında?

- Camaatın, əsasən də Füzuli kimi igid oğulların sayəsində. Xocalı ətrafında qeyd etdiyim həlqə daralana qədər bu qoçaq oğullar silah-sursatın da, yeri düşdükcə ərzağın, geyimin bir his-səsini də Ağdamdan gizli yollarla at yükü ilə gətirirdilər. Heç er-mənilər bilmirdi ki, biz Ağdamla necə əlaqələnik. Amma və-ziyyət gündən-günə pisləşməyə doğru gedirdi. Mənsə başa dü-şürdüm Xocalı işğal olunsada biz Qarabağla üzülüşəsi olaca-ğıq. Ona görə də teleqramlarda bildirirdim ki, Xocalı getdisə Dağ-lıq Qarabağ getdi, Dağlıq Qarabağ getdisə Azərbaycan getdi, baş-qa sözlə, müharibəni uduzduq. Həyəcan siqnalı idi bu. Həm də Xocalının içərisini bilən, gününün-güzəranının şahidi kimi yazır-dım bunları. Üstəlik təbii ki, faciənin bir addımlığında olduđu-muzu dərk eləyən, ürəyi yanan bir azərbaycanlı kimi yazırdım.

Sanki itmiş nəyisə tapa biləcəyəm kimi həyəcanla soruşu-ram:

- Sizə cavab vermədilər?

- Əvvəlki teleqramlara cavab verildilər. Vəziyyəti dərindən öyrənmək üçün məni çağırırdılar Bakıya - respublika prokurorlu-ğuna. Gəlib-qayıtmağım iki-üç gün çəkdi. Burda mənə bir neçə

şey, o cümlədən avtomat gülləsi-filan da verdilər aparmağa ora - idarəyə. Bunları da götürüb gəldim Ağdamda. Gördüm bu bir-iki gündə Ağdamdan getməyə yol tamamilə bağlanıb. Əsgərdən yolu bağlayıblar. Telefonla Xocalı İcra Hakimiyyətinin o zamankı başçısı Elman müəllimlə danışdım. Dedi ki, üstündəki "yükü" gecəyə götür gəl bura. Gəldim. Elman mənə dedi: "Atakişi, mən yerli adamam, bu camaatın da dilini yaxşı bilirəm, mən qalım burda, sən get otur Ağdamda, vəziyyət çox çətinləşib, belə getsə bizi qıracaqlar". Mən gəldim Ağdamda. Oturdum qərargahda. Başladım işimi davam etdirməyə.

- *Vertolyotla gəldiniz...*

- Bəli, vertolyotla. Başqa variant qalmamışdı.

- *Ağdamda nə baş verdi?*

Ağdamda qərargaha o vaxtkı Meşə təsərrüfatı naziri Musa Məmmədov rəhbərlik edirdi. Gəldim ki, qərargahı qaydaya salırlar. İclas olacaq, Müdafiə naziri Rəhim Qaziyev də, Fəhmin Hacıyev də iclasda iştirak edəcəklər. İclas keçirildi. Bu iclasda dedim: "Rəhim, sən xalq düşmənisən, Xocalıya kömək etmək lazımdı, Xocalı kömək gözləyir, ancaq bu köməyi görmür, Xocalı getsə səni güllələyəcəm". Nə danışırımsa, hamısı qəzetlərdə bir-bir çap olunub. Rəhim Qaziyev qayıtdı dedi: "Düzdü prokurorluq böyük orqandı, amma bunun hərbiyə nə aidiyyəti var". Bu sözü Xocalıda olarkən Ağdamda əlaqə saxladığım səhiyyə naziri də mənə demişdi. Onu da söymüşdüm. Bu danışdıqlarım hamısı var qəzetlərdə. Səhiyyə naziri çıxdı qaçdı.

Amma bir dəfə də Xocalıda olarkən Rəhim Qaziyevlə telefonla danışmışdım. Demişdim kömək göndərin. O zaman bizi eşidib, ya vəziyyəti qiymətləndirib rəhmətlik Aqil Quliyevi 21 nəfərlə göndərmişdi. Onlar da şəhid oldular. Allah rəhmət eləsin onlara da, Füzuliyə də, cəmiyyənin şəhidlərimizə də!

**"Özbaşına gəlmədim,
məni Allah göndərdi!"**

"Xocalılar haqqında, Füzuli Rüstəmov haqqında nə deyim?! Bu dünyada hər bir kəsin özizi var, qardaşları var, öziz qardaşları var. Mən Xocalıda bax belə öziz qardaşlarımı itirdim. Baxmayaraq ki, o zaman bu insanların hər biri ilə ictimai statuslarımız fərqli idi, eyni deyildi, amma biz Əliflə, Füzuli ilə, Sərvərlə və digərləri ilə elə qardaşlaşmışdıq ki...".

Artıq yaşlanmış sabiq prokuror bu sözləri deyəndə göz yaşlarına boğulur. Ömrünün böyük bir hissəsini rəsmi qulluqda keçirməyi belə Atakişi müəllimi kövrəlməkdən saxlaya bilmir bu yerdə... Onu düşdüüyü durumdan çıxarmaq üçün tez-tələsik soruşuram:

- *Çətin günlər doğmalaşdırıbmış sizləri yəqin, Atakişi müəllim?*

- Əlbəttə. Həm çətin günlər idi, həm də artıq axı hamımızın ürəyimiz partlamaq həddinə gəlib çatmışdı. Kömək gəlmir, ümid kəsilir, insan psixoloji baxımdan da özünü idarə eləməkdə çətinlik çəkir belə məqamlarda. Bağrım çatlayırdı.

- *Füzulinin də şəhid olduğu Xocalı qətləmə gecəsi haqqında danışın...*

- O zaman qeyd etdiyim kimi mən Ağdamda fəaliyyət göstərirdim. Gecə vaxtı xəbər verdilər ki, hücum başladı. Götürüb zəng elədim Rəhim Qaziyevə, digərlərinə. Rəhim cavab vermədi telefona. Başqa kimsə də cavab vermədi telefonlara...

- *Bakını yığırsınız...*

- Hər yeri. Cavab çıxmıdı. Başladılar meyitləri gətirməyə. Dəhşətli mənzərə yarandı. Biri qardaşını axtarır, biri atasını, biri arvadını, qızını. Mən isə tək-tənha qalmışam ortada...ha-

mını axtarıram. Əslində Xocalıda da bu vəziyyətdəydim. Ona görə rəhmətlik Şöhrət (Xocalı İcra Hakimiyyətinin birinci müavini, şəhid Şöhrət Həsənov - N.Z.) mənə demişdi ki, "əyə qardaş, sənın yiyən yoxdu?! Burda gör səndən başqa Xocalıdan olmayan azərbaycanlı var?!". Dayanmışıq bu müsibətin içində: Musa Məmmədov, Ağdamın deputatı Tamerlan Qarayev, bir də mən. İmişlidən qardaşım gəlib mənim ardımca yeddi gün qalmışdı Ağdamda, bu yeddi gündə mənimlə görüşə bilməmişdi. Birdən Tamerlan Qarayevə təklif elədim ki, gəlin bu qərargahdan çıxacaq, ya gedib icra hakimiyyətində, ya da evlərin birində oturaq. Musa Məmmədova dedik. Əvvəlcə razılaşmadı, nə isə onu da birtəhər razı saldıq. Mən buna Allahın qisməti, qəzavü-qədər deyərdim, elə biz qapıdan çıxan kimi qərargahın binasını "qrad"la vurdular. Binanın yarısı dağıldı. Bunu görəən camaat təşvişə düşdü. Bir var müharibə edib, düşmənlə savaşıb öləsən, bir də var əliyalın, dinc şəkildə düşmən gülləsinə tuş gələsən! Gördüm ki, bir yandan qradların, qranatamyotların atəşi, bir yandan Xocalının başına gətirilən faciənin yaratdığı vahimə səbəbindən Ağdam camaatı burda duruş gətirə bilməyəcək. Tez gəldim Bərdəyə. Bərdədə milis rəisinə dedim ki, yolu bağlayın, yoxsa Ağdam da boşalacaq. Dedi nəylə? Dedim Ağdamın çıxışına KAMAZları yığın. Ənvər müəllim idi rəis. Sağ olsun, eşitdi. Bağladılar. Təxminən bir əlli metrlik məsafədə. Ermənilər bir qədər atıb dayandılar, vəziyyət sakitləşdi. Ondan sonra işimiz qaldı me-yitləri daşımağa.

Ənvər sonralar deyirdi ki, Atakişi, onda gəlib çıxmasaydın, nə olacaqdı?! Bütün Ağdam camaatı axıb gələcəkdi Bərdəyə, Azərbaycanın başqa yerlərinə, rayon boşalacaqdı. Dedim ki, mən özbaşına gəlmədim, mənə Allah göndərdi!

Bilirsiniz, insan faciəsi ağırdı, çətindi, dözülməzdi. Təsəvvür edin ki, düz bir sutka sərəsər Elman Məmmədovun həyat yoldaşı Telli xanım ancaq dayanıb düz qabağa - xocalıların gəldiyi yola baxdı ki, görsün Elman gəlir, ya yox! Səmtini, yönünü dəyişdirmədi. Qorxurdum belə vəziyyətdə donar, ya infarkt olar, ona görə tez-tez gəlib ona ürək-dirək verirdim ki, Telli bacı, mən burdayam. Başqa neyləmək mümkündür idi ki?!.

- Atakişi müəllim, Füzulini yaralı halda gətiriblər Ağdam xəstəxanasına. Siz onu yaralı görmədiniz?

- Yox, yaralı görməmişəm. Sonra eşitdim. Yadımdaykən ədalət naminə bir şeyi də deyim, o faciəli günlərin ictimailəşdirilməsində ən çox "Qarabağ" qəzetinin işçiləri Çingiz Tofiqoğlu ilə Əli Mahmudun rolu oldu. Hamı qaçdı, onlardan başqa. Onlar sona qədər mənim yanımda oldular, bütün prosesləri yazdılar, lentə aldılar. Onlar on gün mənimlə bir yerdə oldular.

Füzulini soraqladım. Dedilər dünyasını dəyişdi. Apardılar Tərtərə dəfn eləməyə. Mən də öz "NİVA" xidməti məşinimlə getdim ora, hüziür məclisinə. Xeyli adam var idi. Tanışlardan heç kimi görə bilmədim. Görünür, ya başqa vaxt gəlmişdilər, ya da ki, hamının başı özünə, öz ölüsinə, yaralısına qarışdığından həmin vədə orda yox idilər. Oturdum, başsağlığı verib qayıtdım.

Qəhrəmanlığı dastana çevrilən Füzuli!

Atakişi müəllimlə söhbətimiz çox maraqlı və ibrətamiz məcrada yekunlaşdı. İllərin təcrübəsini yaddaşında yaşadan sabiq prokuror mərhum atasından FÜZULİ QƏHRƏMANLIĞINA da işıq tutacaq bir aforizm söylədi: "İgidin mayası ağıldı. İgidi ağıl, düşüncə idarə eləməlidir. Ümumiyyətlə igidlik ağılın hesabına yaranır, özünü doğruldur, həyata vəsiqə alır. Atamın

sözlerini Füzuliyə də aid edirəm. O, Xocalıda nə qədər təkbaşına və ya ümumi proseslərdə iştirak etmişdi, aqlının gücü ilə həmişə ancaq qələbə qazanmışdı. Bir növ Xocalıda "qələbə müjdəçisi" kimi tanınırdı Füzuli. Ondan bütün gözləntilər hamı tərəfindən ancaq qələbəyə hesablanırdı. Ayrı bir şey heç kəsin aqlına gəlməzdi o zamanlar".

Əziz oxucular! Bu fikrin fonunda Xocalı qətliamının nə qədər ağır, doğrudan da "əsrin faciəsi" olduğu bir daha aydınlaşır. Xocalı soyqırımının ağırlığına, dəhşətinə fikir verin ki, belə bir ağıl yiyəsi də ondan xilas ola bilmədi. Bu qətliam xalqımızın belə bir qəhrəman oğlunu, həmçinin yeganə bacının yeganə qardaşını da əlimizdən aldı. Çünki ermənilər nə döyüşü döyüş kimi aparırdılar, nə də elə indiki kimi dinc əhaliyə, o cümlədən arvad-uşağa, qocalara aman verirdilər. Bu, onların murdar xislətindən irəli gəlirdi. Füzuli də elə dinc insanların - qarda-sa-zaqda meşələrə səpələnmiş, amansız düşmənlə üz-üzə qalmış xocalıların harayına yetmək üçün özünü qurban verdi. Özünün planlaşdırdığı əməliyyatların heç birində düşmən onu nəinki aradan götürə, heç həndəvərinə də yaxınlaşa bilməmişdi. Allah onu - məharəti, qoçaqlığı, insanpərvərliyi, nəhayət tarixin yaddaşında qəhrəmanlığı dastana çevrilən Füzuli qardaşımızı qəni-qəni rəhmət eləsin!

Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı, şərəfli ad-ulduzlu Füzuli

Atası Salah və anası Suğranın şəkillərinə birləşdirilmiş bu foto doğmalara bir təsəlli nümunələrindəndi

Suğra ananın onu elin Zamininə verməyinə çox az günlər qalıb...

Bacarıqlı əsgər olduğuna görə babası Kərim kişiye dəfələrlə təşəkkürlər göndərilən Sovet ordusu sıralarında.

Füzulinin bu fotosunun tapılması ilə bacısı Fiqurə müəlliməyə sanki dünyanı bəxş eləmişdilər...

Qarabağda ermənilərin haqsızlıqlarını gözlərinə soxub yuxularına haram qatacağı günləri hələ qabaqdadı Füzulinin. O, hələ Sovet əsgəri kimi xidmətini davam etdirir...

Qismətə baxın ki, Xocalının süqutu ilə bütün fotoları it-bata düşən Füzulinin Sovet əsgərliyini birgə keçirdikləri Laçından olan əsgər yoldaşı İlhamın albomundan bu foto kitab çapa hazırlanan günlərdə tapıldı...

Xocalı döyüşçülərinin yeganə fotosunu həmsöhbətim Xaqani Səlimov təqdim elədi

İllər...illər. Əlində çiçək dəstəsi tutan Füzuli hansısa tədbirdə qəhrəmanlıq, insanlıq nümunəsini yad edərkən. Hardan biləydi ki, zaman gələcək bizlər onu məzarı başında bax beləcə anacağıq. Bir qədər də sükunətli...

Füzuli haqqında ilkin tanışlığa bacısı Figurə müəllimə ilə Pırşağıdakı Xocalı məktəbində söhbətlə başladım

Səkinə xalaya təskinlik vermək çox çətindi...

Nə yaxşı ki, Xocalı özünümüdafiə batalyonunun komandiri, "Azərbaycan Bayrağı" ordenli kapitan, Mesxeti türkü Sərvər Rəcəbovun dünyamızdakı sonuncu gününə yetişdik. Nazimin bu işdə fədakarlığı xüsusi rol oynadı.

Mingəçevirdə məskunlaşan Zahir qəhrəmanımızı "Qəmlo" təxəllüsü ilə xatırlayır. Deyir Füzuli gavurların barışmaz düşməni idi.

Ömrünə iki dəfə qaçqınlıq yazılmış Adilə xanım ömrünü yuxarıda Allaha, aşağıda Füzuliyə borclu olduğunu deyir

"Sən ölsən Figurə mənə əmanət, mən ölsəm ailə-uşağım sənə əmanət" deyibmiş Eldarla Füzuli bir-birinə

Füzuli haqqında bilgiləri toplamaq üçün xocalıların məskunlaşdığı Ağcakənddəyik. Qəhrəmanın kürəkəni Əvəz Həsənovla

Xocalı aeroportunun partladılmasının iştirakçısı İmanla yaralı Füzulini isti kürkünə bükən Cabbarı Mərdəkanda tapa bildim...

Xocalının icra başçısı Şahmar Usubov Füzulidən danışmağa həvəslə razılıq verdi

Burda da Füzulinin doğmaları arasında müsahibələrimi davam etdirirəm. Əvəz, Həsən, Mərhəmətləyik

Füzulinin babası - el ağsaqqalı Dərələyəzli, Hüsənlili, Alaqayalı, nəhayət Xocalılı Kərim kişi.

Salah kişi (soldan birinci) Füzulinin dayıları Həsən (ortada) və Səlimlə (sağda).

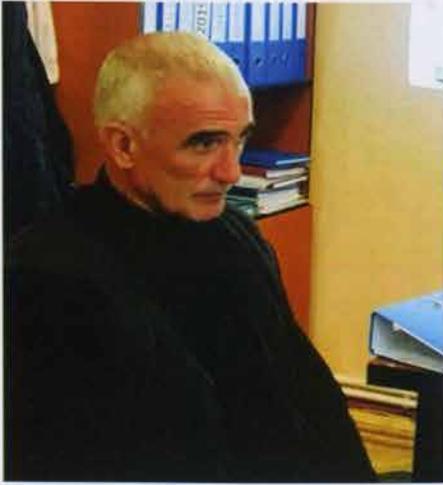
Füzuli Rüstəmovun əlimizdə qalan yeganə fotosu.

Xocalının prokuroru olmuş Hacı Atakişi Atakişiyev "Xocalıda ən əziz adamlarımı itirdim" deyir

Bəhram Füzulinin - Zaminin gənclik və ermənilərə qarşı törətdiyi bir sıra cavab xarakterli əməliyyatların şahid-şəriklərindəndir

**Şükür Füzulinin
ermənilərə necə dərs
verdiyinin bilavasitə
şahidlərindəndir...**

**Qəhrəmanın dostu,
qonşusu, əqidədaşı,
silahdaşı Nazim
Hüseynovun
materialların
toplanmasında dostluğa
sədaqət nümunəsi olaraq
köməkliyi əvəzsiz idi**

**Zaminsiz 28 ildə göz
yaşları qurumayan
Tofiqə...**

**Füzulinin xilas etdiyi
Fərhad indi Xocalı
polis şöbəsinin
mayorudur**

**Polis polkovnik-leytenantı
Rəşad Baxşəliyev belə bir
igidin xalası oğlu olmasıyla
fəxr edir. Onun uşaqlıq
xatirələrindəki Füzuli...**

**Xocalı qətləmini gecəsində
əksəriyyətin kişi bildiyi kişi
təpərli Arzu Usubova**

Füzulinin dayısı
oğlu, şəhid
Həsənov Baba İsa
oglu da Hüsənli
məzarlığında
uyuyur

Nazim Mərhəmətlə birgə
Füzulinin məzarı yanında
saygı duruşu ilə

Qəhrəmanımızın
xalası oğlu Yaşa
Yusub oğlu
Məmmədov da
Qarabağ şəhididir

Qəhrəmanımız həyatdan
cavan yaşlarında köçmüş
anası Suğra Kərim qızı
Həsənovanın məzarının
yanında torpağa
tapşırılıb. Ana qürurlu
balasına layla deyirmiş
kimi onu öz ağışuna
alıb...

Tərtər. Hüsənli kənd qəbiristanlığında Milli Qəhrəmanın məzarını ziyarət edərkən

Cabbar: "Kürkümü çıxarıb sərdim yerə Zamini üstünə qoysunlar"

Mərdəkana tələsirəm. Füzulinin döyüş, əqidə dostları İman Allahverdiyevlə Füzulinin dünyamızdakı sonuncu anlarının şahidi Cabbar Cəfərovun burada - Bakının bu qədim, tarixi qəsəbəsində məskunlaşdığı so-rağı almışam. Mərdəkan qucaq açıb Xocalı qaçqınlarının bir qisminə.

Qədim qəsəbənin mərkəzində əvvəlcədən telefonla danışdığımız kimi Cabbar qarşılıyır məni. Doğması kimi. Onunla İmanın iş başında olduğu seçki məntəqəsinə yan alırıq. Yolboyu Cabbardan bir sıra məlumatları alıram. Füzuli barədə həyəcanla danışmağa başlayır. Bu təbiidir. Təcrübəm düşünməyə əsas verir ki, bir azdan qaydasına düşəcək dialoqumuz. Bax belə...indi o, suallarımı çox həvəslə cavablandırır:

Cabbar:

- Biz onu elə Zamin kimi tanımışıq. Əsl adının Füzuli olduğunu gəlib burda bilmişəm.

- *Məlum. Siz əvvəldən Xocalıda yaşayanlardan olmusuz, yoxsa bir çoxları kimi sonradan köçüb gəlmisiz ora?*

- Yox, sonradan gəlməmişik. Mən elə Xocalıda doğulmuşam, orda da böyümüşəm. (dərindən ah çəkərək!!!) Daha doğrusu, elə orda da qocalmışam. Baxmayaraq ki, 59 yaşına hələ indi çatıram...mən 28-30-35 il bundan qabaq qocalmışam...

- *Amma Füzulini yəqin ki, babası Kərim kişi gəlib Xocalıda məskunlaşandan və Füzuli ilə bacısını da öz yanına gətirəndən sonra tanımısınız...*

- Bəli. O zamandan tanımağa başlamışam Zamini. Həm də tanımamaq mümkün deyildi onu. Zamin özünü qoçaqlığı, qorx-

mazlığı ilə təkcə mənə yox, bütün xocalılara tanıtdırmiş və sevdirmişdi. Ermənilər əleyhinə bir döyüşümüz, bir planımız, bir fəaliyyətimiz belə Füzulisiz baş tutmayıb. Hamısının mütləq iş-tirəkçisi, əksəriyyətinin isə plan-proqnozunun belə deyək ki, ideya müəllifi olub.

- *Cabbar, sən mənə Füzulini sən anda - yaralı durumda görmüş dostlarından biri kimi də maraqlısan. Onu sənün paltona büküblər yaralanmış halda çıxaranda...*

- Hə. Gördüm ki, gətirirlər. Dörd tərəfdən belə tutublar (əli ilə göstərir - N.Z.).

- *Hardan gətirirdilər?*

- Qaraqayadan.

- *Deməli, dəqiq Qaraqayada vurmuşdular onu?*

- Bəli-bəli, Qaraqayada.

- Mən Adilə adlı qadını danışdırmışam. Adilə xanım söylədi ki, bax sizin Füzulini yaralı vəziyyətdə gördüyünüz o ana qədər, Füzuli onlara bələdçilik edib gətirib. Onlara söyləyib ki, artıq dördüncü dəfə gecəylə bu yolu qayıdıb həmkəndlərinə bələdçilik edir. O müdhiş gecədə. Amma Nazim deyir ki, o, növbəti dəfə insanları Ağdama gətirib çıxaran zaman orda Mehdi adlı bir xocalı deyib ki, Nazimi vurdular, biz onun meyitinin üstündən keçib gəldik, bu dəfə Füzuli məhz dostunun meyitinin arxasınca getmək üçün geriye qayıdır. Artıq neçənci dəfə qayıtdığını dəqiq bilmirik, bunun bir o qədər önəmi də yoxdur, əsas odur ki, Füzuli bu dəfə daha başqa bir azərbaycançılıq dəyəri nümayiş etdirərək, dostunun meyitinin sorağıyla yenidən düşmən qabağına - od-alovun içinə dönür və burda da düşmən gülləsinə tuş gəlir...

- Nazimi də yaxından tanıyıram. Nazim yalan danışmaz. O da qəhrəman oğlandı. Nazim də xeyli adamı çıxarıb. Mən də o

cümlədən. Anamgili gətirib ötürəndən sonra Teymur kişi vardı, adına "poçt Teymur" deyirdilər, onu da çıxartdım. Onunla yanaşı nə qədər qadın, uşaq çıxartdıq. Onu dəqiq deyə bilmərəm neçənci dəfəydi, ancaq qayıdanda gördüm ki, Zamini yaralı halda çıxarırlar, bu əziyyət çəkir. Mənim də əynimdə kürküm vardı. Çıxartdım sərdim yerə ki üstünə qoysunlar. Bir az da "qorxmaqorxma" deyib ürək-dirək verdim ona.

- *Danışa bilirdi?*

- Elə belə. Çox çətinliklə.

- *Güllə boğazından dəymişdi?*

- Hə. Birtəhər gətirdik xəstəxanaya. Sağ gətirdik. Bir-iki söz dedi çətinliklə. Səkinə xalasını soruşmuşdu deyəsən. Allah rəhmət eləsin! Çox danışa bilmirəm bu barədə (ağlamsınır). Yadıma düşən kimi kövrəlirəm.

- *Necə olsa da danışmalıyıq ki, yazılsın bunlar, gələcək nəsillərə də çatsın. Üstəlik, daha bir məsuliyyət də var bizim çiyinizdə. Bu da onun bacısından, dostlarından savaşı kimsəsinin, bir övladının belə qalmaması ilə bağlıdır. Bu adamı bütün varlığı-yoxluğu ilə bu xalq çiyində daşmalı, yaşatmalı, rəhmət oxumalı, onun gerçəklikdən qidalanan qəhrəmanlıq dastanını yaddaş-tarixə kimi gələcəyin azərbaycanlılarına çatdırmalıdır...*

- Təbii ki, müəllim! Onun əziyyətlərini bir kimsə dana bilməz. Zamini xatırlamamaqsa ümumiyyətlə günah olar. Sadəcə deməyim o idi ki, kövrəldiyimə görə danışmaqda çətinlik çəkirəm. Mənə elə gəlir, İmanın yaddaşı daha güclüdü, o daha çox şeyləri danışa bilər Füzuli haqqında.

- *İndi onu da dinləyəcəyik. Ümumiyyətlə çalışsaq yalnız müsahib kimi tək-tək danışmayaq. Qoy söhbət xarakteri alsın qarşılıqlı fikirlərimiz. Figurə xanımın sözlərindən belə anla-*

**Sıldı ki, Füzuli daha çox ev adamı deyil, çöl-bayır adamı oldu-
ğundan onun haqqında da ailə üzvlərindən çox dostları geniş,
həmçinin detallı məlumat verə bilərlər. Mən də bunu əsas gö-
türüb sizin yaxşı tanıdığınız həmyerliləriniz Nazimi də danış-
dırmışam, Eldarı da, Bəhrəmi də, başqalarını da. İndisə sizin-
lə görüşümüz baş tutub...**

Cabbar:

- Üzr istəyirəm bu ifadəyə görə, ancaq deməyə məcburam ki, onun haqqında kimsə danışmırsa və ya danışmaq istəmirsə, onun heç insanlığı yoxdu (axtarışlarım zamanı təəssüf ki, Cabbarın dediyi belələri ilə də rastlaşsı olmuşdum - N.Z.). Çünki o çox əziyyətlər çəkib. Bildiyi, tanıdığı yerə də gedib, tanıdığı yerə də. Hər yerə can atıb, hər yerdə də özünü qabağa verib.

Bəzən "Vətəni, torpağı, yurdu, namus-qeyrəti canından artıq sevənlər"ə nümunələr axtarıyıq. Onların haqqında deyilib-yazılanları əksərən şişirdilən, pafoslu cümlələrdən alırıq. Bu pafoslu yanaşmalarsa çox zaman oxucunu, dinləyicini, tamaşaçını diksindirir, hamılıqla onun həqiqəti yamsıladığını, imitasiya etdiyini yəqin edirik. Amma, görün sizləri nə boyda gerçəkliliklə baş-baş buraxıram, əziz oxucular! Görün qəhrəmanlıqlar bizim içərimizdəki nə qədər oğulların qanında, genində yaşayır. Nəticəni mənim bənzətmələrimdən yox, Füzulinin döyüş dostlarının dilindən eşidib qənaətinizi formalaşdırın. Mən həm bu dostlara, həm də sizlərə uyğun şəraiti yaratmaqdan ötrü bu yolla çıxmışam. Nüanslara diqqət edin: kimsəsiz Füzulinin insani, vətənpərvər, igid xarakterinə münasibətlərdən tutmuş, ona "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı" fəxri adının verilməsi, əslində xocalıların böyük əksəriyyətinin tələb ilə bu fəxri adın təqdimatının verilməsi anlamlarına qədər. Orda bitib-qurtarıb Füzulinin

yaşam və axirotdə özünə yer etmiş dünyası. Bitib ki, əbədi doğulsun! Bunlar mənim həmsöhbətlərimlə təmaslarım zamanı faktlardan doğulan düşüncələrimdəndir...

İman: "Krunk" üzvü - Yeqlaryan Volodya bizim fabrikdə işləyirdi"

Söhbətimizə Füzulinin dostu və qohumu olduğunu söyləyən İman Allahverdiyev qoşulur bu anda. İman ali təhsil aldıqdan sonra Xankəndidə mebel fabrikində ermənilərlə birgə fəaliyyət göstərmiş o zamançün gənc kadrlardan olub. İmanın fəaliyyət dairəsi də Qarabağ hadisələrinin başladığı, erməni nankorluğunun bürüzə verildiyi zamanlar baş verən hadisələrin, təxribatların bir qisminə aydınlıq gətirməyə əsaslar vermiş olur. Xatırladıram ki, İman həm də Xocalı aeroportunu Füzuli ilə birgə partladanlardandı. Onun danışdıqları Füzuli haqqında əvəzsiz mənbələrdən olacaq.

İman:

- Füzuli bizim qohumumuzdu. Dayıoğlu, dayınəvəsi düşürük bir-birimizə. Onun lap uşaqlığını xatırlayıram. Füzuli çox çılğın, emosional bir uşaq idi. Tez-tez bizə gələrdi.

- *Üzr istəyirəm, Füzuli sizinlə dayıoğlu necə ola bilərdi? Onun atası Naxçıvandan, lap əvvəli isə Dərələyəz mahalından - Qərbi Azərbaycandan gələnlərdən olub...*

- Elə qohumluğumuzun kökü də buna bağlıdı. Bizim də əslimiz dediyiniz həmin Dərələyəz mahalındandı. Ona görə biz Füzulinin atasına da, babası Kərim kişiye də qohumuq. Kərim kişi mənim atamın dayısıdı. Həm də Kərim kişi çox istiqanlı, ünsiyyətçil qohumlardan idi. Bəzən hansısa qohum o qədər soyuqqanlı olur ki, onu yaddan çıxarırsan. Kərim kişi isə çox yax-

şı, ədalətli və qohumcanlı adam idi. Elə Füzuli də istiqanlılığı ilə tanınmamışdı?! Bunlar gəndən-qandan gələn məsələlər idi. Bax, Füzulini böyüdən Səkinə xalası var ha, onun bizim evlərimizə qonaq gəlməsi ilə bizdə yaranan gözəl, mehribançılıq ab-havasını görsəniz, mənim dediyim bu istiqanlılığın nə demək olduğunu tam mənasilə şahidinə çevrilərsiniz.

Füzulinin özünə gəldikdə isə, o, dediyim kimi çox qeyri-adi bir uşaq idi. Mən iş-güclə əlaqədar onu uşaq vaxtı daim görə bilmirdim, amma hər görüşümdə bu uşaqda nə isə qeyri-adi bir bacarıqımı, hamıda olmayan qeyrət hissələrimi, nəşə kəşf edirdim mütləq...

- Harda işləyirdiniz o zaman siz?

- Qarabağda hadisələr başlayana qədər ali məktəbi bitirib Stepanakertdə mebel fabrikində gənc mütəxəssis kimi işə düzəlmişdim. Bəzən orda qalırdım, bəzənsə gəlirdim Xocalıya, evimizə. Orda əvvəlcə mühəndis kimi işə başlamışdım, sonra sexdə usta, nəhayət texniki şöbənin rəisi oldum. Deməyim budur ki, hadisələr başlayanda çox şeylərin şahidi oldum. Orda mənə qarşı təxribatlar törətdi ermənilər. Hətta ölümlə üz-üzə dayandığım məqamlar oldu. İndi fikirləşirəm həqiqətən bəlkə də ağılsızlıq edirmişəm orda qalıb-ışləməklə, çünki təsadüflər nəticəsində sağ qaldım. Amma bütün təxribatlara baxmayaraq iş yerimi tərk etmədim. Hətta ermənilərin özləri də məəttəl qalmışdılar ki, bu adam görəsən niyə getmir burdan?! Hamını qovmuşdular, mən hələ də orda - işimin başındaydım. Fabrikdə təxminən 360 adam işləyirdi, hamısı ermənilər idi, yeganə azərbaycanlı mən qalmışdım.

Bir dəfə hay gəldi (hay gəldi yəni, söz-söhbət yayıldı mənada - N.Z.) Ağdam gəlir guya bunların üstünə, inanın fabrikdəki bütün işçilər çıxıb qaçırdı ki, neyləyəcəyik?! Mən də,

Cabbar da bunlarla lağlağı eləyirdik ki, qorxmayın-qorxmayın, gələndə imkan vermərik sizə toxunsunlar. Belə epizodlar bir dəfə yox, çox baş vermişdi. Amma Sumqayıt hadisələri törəndəndən sonra Sumqayıt ermənilərindən Xankəndinə köçənlərdən bizim fabrikə işləməyə gələnlər oldu. Ondan sonra vəziyyət xüsusilə bizim fabrikdə çox gərginləşdi. Bir də "Krunk"un 55 nəfər üzvündən biri də bizim fabrikdə işləyirdi. Yeqlaryan Volodya. Həmin günlərdə onunla yola getmək çox çətin idi. Onlar necə təbliğət apardılsa, bir həftənin içərisində işdə heç kim mənə salam verib-almadı. Təbliğət nələrdən ibarət idi? Birinci deyirdilər ki, İman şəhərdəki azərbaycanlılara silah paylayır. Bu bir az yumşaq formada deyilirdi. Çünki içərilərində bu boyda yalana inanənlərlə yanaşı, inanmayanlar da vardı. Sonra söz yaydılar ki, İman Sumqayıt hadisələrində iştirak edib, hətta şəkilləri var sübut kimi, orda bizim erməniləri öldürüb və s. Ona görə bir həftə içərisində mənim sexlə əlaqəm kəsildi, ancaq texniki heyətlə və rəhbərliklə görüşə bilirdim. Çünki sexdə işləyən azərbaycanlıların üstünə taxta-tuxta atmaqla onları bezdirib qaçırtmışdılar artıq. Bircə mən qalmışdım orda. Mənimlə bir otaqda Stepanakert şəhər milis şöbəsinin keçmiş rəisi Aram Avakyan otururdu. Bu adam fabrikin hüquqşünası işləyirdi. Çox savadlı adam idi, həm də rus dilini yaxşı bilirdi. Ancaq aramızda "pərdə" saxlayırdıq, çalışırıdığımız "o sahələrə" girməyək.

- Yəni, milli məsələlərə...

- Hə, milli məsələlərə. Əlqərəz, bir gün bu adamla otaqda oturub əslən Xocalıdan olan iki nəfər, Albert və Elbrusla söhbət edirdik. Onların ataları azərbaycanlı, anaları erməni idi. Çoxdan orda yaşayan idilər, ikisi də erməni qızları ilə evlənmişdilər. Bu zaman bir dəstə adam gəlib girdi içəri. Bu dəstə elə bir atmosferdə içəri girdi ki, gördüm yox, "bu həna o həna-

dan deyil". Üstümə cavan oğlanları yığıb göndərirlər, idmançı görkəmində, bazbrutlu-filan. Bir neçəsini də tanımıram, onlar Sumqayıtdan gələnlərdir, azərbaycanca da, ermənicə də, rus dilində də sərbəst danışırlar. Birinci sözləri rus dilində bu oldu: davay naçalnik, sobiraysa, uxodi otsyuda (rəis, yığış, get burdan - N.Z.). Mən də başladım soruşmağa ki, nə baş verib? Bax belə. Bu vaxtdan bütün addımlarımı izləməyə başladılar. Sonra getdim təhlükəsizlik orqanının rus milliyyətindən olan rəisi-nə şikayət etdim. Onu da dedim ki, fabrikdə belə-belə hərəkətlər edirlər, "Krunk"un üzvləri var. O da bir kəlmə ilə cavab verdi ki, ərizə ver, biz onlarla tərbiyəvi iş aparaq, xeyri olmasa başqa tədbirlər də görürük. Vəssalam. Mən onun qəbuluna gedəndən sonra vəziyyət bir qədər də pisləşdi. Bir gecə də növbədə olarkən həyatıma qəsd etmək istədilər, alınmadı, Allah məni qorudu. Amma artıq sona yaxınlaşırdı. Bundan sonra da bir-iki epizod baş verdi. Daha qalmaq mümkün deyildi. Yığış gəldim Xocalıya.

- *Aydındı. Bunun söhbətimizə bir o qədər dəxli olmasa da soruşum, Albertlə Elbrus qalıb orda yaşadılar?..*

- Hə, qalıb yaşadılar. Onların anaları, arvadları erməni idi deyə, onlara toxunmadılar. Amma sonralar Elbrus köçüb gəlmişdi Bakıya. Onu Bakıda gördüm. Deyəsən sonra qorxusundan arvadını Bakıdan qaçırtmışdı. Belə eşitdim ki, evinə giriblər, hədəliyəblər-filan, o da qorxub arvadını ölkədən çıxarıb.

Yenə İman:

- Füzuli dediyim kimi, çılğın və istiqanlı bir uşaq idi.

Cabbar xatırlatma verir:

- Kəndin başında, ya ayağında deyəydin ki, bir hadisə baş verib, nəseə olub, Zamin bir neçə dəqiqəyə özünü həmin yerə çatdırmalıydı. Necə gəlirdi, necə çatırdı bilmirdik. O qədər

qaynar uşaq idi ki, həm də cavan idi də. Hələ şəhid olanda uşaq idi, onun nə yaşı vardı ki (yenə kövrəlir)...

Sovxozda işləyirdi. Bir az işləməyə də çəlimsiz idi, amma qırqayış (bu söz zirək mənasını bölüşür - N.Z.). Onunku o idi ki, tezbazar həll eləsin öhdəsindəki işi. Deyirdi nəyi deyirsiz gedim həll eləyim, ancaq mənə deməyin bunu qaldır burdan bura qoy. Aeroportu partladılar. İman da iştirakçılardan olub...

Füzuli: "Mən gərək o partlayışı gözümlə görüm"

Xocalı aeroportunun partladılaraq Ermənistandan gələn nümayəndə heyətinin səfərinin necə əngəllənməsini bilməyə tələsdiyinizi hiss edirəm. Ancaq bu yerdə tarix və Qarabağ görməyən bugünkü oxucularımız üçün bu ərazilərdəki əski toponimlərdən bir qismini xatırlatmaq istəyirəm. Görün burda bir erməni sözünə rast gələ bilərsinizmi? Qədim türk toponimi olmaqla özündə "Böyük bağ" anlamını daşıyan Qarabağ sözünün özü, eləcə də Şuşa, Xankəndi, Xocalı, Xocavənd, Meşəli, Cəmilli, Suqovuşan, Talış, Ağoğlan, Daşaltı, Əsgəran, Dağdağan, Turşsu, Zarışlı, Cıdır düzü, Kərkicahan, lap elə Xocalının yanındakı Ağa Körpüsü, Bozdağ, Ballica, Gəndərə, Həsənabad...siyahını daha da uzatmaq olar. Varmı burda bir erməni sözü, bir erməni toponimi?! Üstəlik təbii ki, tarixi faktlar da mövcuddur: Qarabağ xanlığı, bu xanlığın Rusiya ilə 14 may 1805-ci il tarixində imzaladığı Kürəkçay müqaviləsi, Alban izləri, eləcə də böyük əksəriyyəti ermənilər tərəfindən dağıdılmış, bir hissəsi isə müxtəlif vasitələrlə qorunub saxlanan maddi-mədəniyyət abidələrimiz - daş kitabələr... Bu qədər təkzibolunmaz əşyayi-dəlilin qabağında o tor-

paqlara sahib çıxmaq niyyəti...Allah heç bir xalqa belə qonşu qismət eləməsin!..

İmanı dinləyirəm:

- Hə, danışacam indi necə oldu. Cabbar da bilir, Azərbaycan da xalq hərəkatı yaranan ilk günlərdən biz də qoşulmuşduq bu azadlıq mübarizəsinə. Bilənlər bilir, bilməyənlərə də deyək, o zaman Xocalıda partlayıcı maddələr bizim evdə hazırlanırdı. Haranısa dağıtmaq üçün planlar da bizdə hazırlanırdı. Füzuli də əl çəkmirdi ki, bəs ona da bir iş tapşıraq. Yəni erməniyə ziyan vuran iş mənasında. İsrar edirdi ki, mən də gedirəm, mən də partladacam erməninin nəyinisə. Nə isə. Onu dayandırmaq mümkünsüzüdü. Bir dəfə biz silah almağa rayonlara çıxmışdıq. Xocalının icra başçısı Elman Məmmədov, mən, bir də rəhmətlik Rövsən (sonradan öyrənirəm ki, Rövsən Xocalı qətliamı gecəsi itkin düşüb. Bugünədək ölüb-qalması haqqında dəqiq bir məlumat yoxdur - N.Z.). Gedib cənub rayonlarından tüfəng, tapanca, nə silah tapsaq ala. Çünki hamımızın silahlarını almışdılar, heç nəyimiz yox idi. Getdik çıxdıq Masallıya. Masallıda sağ olsunlar, bizi yaxşı qarşıladılar, kəndləri gəzdirdilər bizi təqdim eləyə-eləyə ki, Xocalıdan gəliblər. Camaat pulla, bəziləri pulsuz qoşalülə, təklülə tüfənglərdən verdilər bizə. Silahları gətirib çıxartdıq Ağdamın Əhmədavar kəndinə, orda mənim bir tanışımın evinə. Çünki qabaqda, Əsgəranda rusların postu var idi, postdan silah keçirmək qeyri-mümkün idi. Özümüz gəldik Xocalıya. Başladığımız fikirləşməyə. Elman müəllimlə də söhbət elədik. Dedim Elman müəllim, bu uşaq - Zamin deyir ki, gedib o silahı gətirə bilər. Elman müəllim dedi: "Yəni ona etibar eləmək olar? Gedib gətirə bilər?" Dedim: "Sözün düzü, mən də o qədər risk eləyə bilmirəm, amma bilirəm ki, ciyərli, həm də etibarlı oğlandı, gedə bilər". Nə isə, bir qədər məslə-

hətləşib elə onun boynuna qoyduq. Füzuli at götürüb yola düşdü, gedib həmin tapşırığı canla-başla yerinə yetirdi.

- *Gecə, təkbaşına, Əsgəranın ərazisindən Ağdama keçməklə!*..

- Əlbəttə, bu ərazilərdən keçməklə, gecə, təkbaşına. Bax, Füzulinin mənimlə bağlı epizodlarından biri bu idi.

Bu yerdə Cabbar da aran rayonlarından - İmişlidən üst-üstə qoşalülə və daha bir təklülə tüfənglər alıb dərzi Vilayətə və özünə gətirməyindən, həmçinin avtobus sürücüsü Adışirini aldaraq tüfəngi oturaçağın altında Xocalıya keçirməyindən danışır. Yoxlama aparən əsgərlərin silahı görə bilməməsi, avtobus sürücüsünün Xocalıda bunu bilərkən şoka düşməsini eşidib gülüşürük. Deməli, Adışirin Xocalıda "Moskvic" avtomobilinin ehtiyat hissəsi adı altında kağıza bükülü tüfənglərin avtobusunda gətirildiyini biləndə Cabbara təəccüblə "bəs sən fikirləşmirsən ki, mənim balalarım var?!" deyərək sual edir. Cabbar da "bir şey olsaydı, deyəcəkdim sənə xəbər yoxdu" söyləməklə onu birtəhər sakitləşdirir. Bir qədər eynimiz də açılır bu söhbətdən. Sonra Aqilin yaralı vəziyyətdə gətirilməsinin də Füzuliyə həvalə olunduğundan, lakin bu planın baş tutmamasından da danışırıq. Cabbar onu da söyləyir ki, Aqili yaralı vəziyyətdə müəyyən məsafəyə gətirənlərin içərisində o da olub. Davam edirik. Aeroportun partlatılmasının iştirakçısı ilə.

İman:

- Bir dəfə də məlumat gəldi ki, aeroportu partlatmaq lazımdı. Belə ki, Ermənistandan nümayəndə heyəti gəlməli idi Xan-kəndinə. Aeroportu partlatmaqla onların qarşısını almaq lazımdı. Bu gəliş də elə-belə sıradan bir gəliş deyil. Gələnlər Ermənistanın bir çox nazirləri, deputatlarıdır. Onlar Dağlıq Qarabağın

təhvil-təslimlə Ermənistana birləşdirilməsini həyata keçirmək üçün bura səfər edəcəkdilər. Bu da elə bir vaxt idi ki, partlayıcı əldə edə bilmirdik. Nə isə, bunu bir yerdən tapıb bizim evdə hazırladıq. Hazırlayandan sonra fitil tapa bilmədik.

Cabbar təsdiqləyici tonda:

- Çox çətin idi belə şeyləri tapmaq.

İman:

- Olan da qorxusundan vermək istəmirdi. Bunu ancaq kabel-
lə eləyə biləcəyimizi yəqinləşdirdik. Telefon kabeli - radio ka-
beli tapdıq. Düşündük ki, bunu birləşdirək elektrik cərəyanına
və partladaq. Başqa heç bir variant mümkün deyildi. Deməli, işi
planlaşdırmışıq. Üç nəfərik. Hələ Füzuli söhbəti yoxdu ortada.
Füzuli də həmişəki kimi gəlib çıxdı bizə, bu söhbəti eşitdi. De-
di ki, mən də gedirəm. Nə olmasından, başıma nə gələcəyindən
asılı olmayaraq gedirəm. Çox dedik sən getmə, xeyri olmadı.
Küsdü, incidi, dedi axı niyə qoymursuz mən də gedəm? Çox
götür-qoydan sonra dedim ki, əşşi, qoy bu da getsin. Bəs nə
vaxt gedə bilərik? Vaxtı təyin elədik gecə saat iki radələrində ki,
sakit vaxt və hamı yuxuda olsun. Kabelləri, partlayıcıyı götür-
dük. Mən, Tovuzdan Alyoşa adlı bir oğlan, bayaq da adını çək-
diyim rəhmətlik Rövşən, bir də Füzuli - dördümüz düzəldik yo-
la. Partlayıcıyı da doldurmuşuq "oqnetuşitel" deyirdik, yanğın-
söndürən aparatın içərisinə. Kapsulumuz var, amma fitilimiz,
dediyim kimi, yoxdu birləşdirməyə. Fitil olsa, partlatmağa nə
var ki. Yandırırısan, qoyursan, qaçıb-uzaqlaşırsan, vəssalam.
Deməli, orda üzüm bağı vardı. Qəbiristanlığın yanından çıxır-
dıq həmin üzüm bağına, burdan da aeroporta. Aeroportdan
üzüm bağının içərisi ilə kabeli çəkdik, gecə ilə gətirib çıxardıq
düz qəbiristanlığın yanına. Onu da danışmışdıq ki, rəhmətlik
Çingizin "qaldırıcı kran" maşınının generatoruna birləşdirib

partladacağıq. Çingizə dedik ki, beş dəqiqəlik maşını gətir sax-
la burda, biz onu birləşdirək, o dəqiqə də sür get, səni görənlər ol-
masın. O əvvəlcə "ay qorxuram, balalarım var-filan" desə də
bunu razı saldıq. Maşını sürüb gətirib həmin vaxtda dediyimiz
yerdə - qəbiristanlığın yanında dayandı. Biz kabeli üzümlüyün
içərisi ilə çəkə-çəkə gətirib çatdırdıq ora. Hərə öz yerini aldı.
Füzuli dedi ki, mən görək o partlayışı gözümlə görəəm. Dedim:
"Ay qardaş, orda böyük partlayış olacaq, sənə də dəyər, məhv
olarsan". Dedi: "Yox, orda təpə var, mən o təpənin arxasında
dayanıb baxacam, görək partlayışı gözlərimlə görəəm". Gəldik,
siqnal verdik ki, birləşdirsin, birləşdirdi, ancaq partlamadı. Par-
tlamadı, təzədən başladıq kabeli yoxlamağa ki, yəqin bunun
hardasa qırığı var, o qırığı tapaq. Bəxtimizdən tez tapıldı. O ye-
rini birləşdirdik. Təzədən hərə öz yerini aldı. Füzuli yenə də
qaçıb getdi ora. Birləşdirdik. İnanın, orda elə bir partlayış oldu
ki, yer-göy lərzəyə gəldi. Çox güclü partlayış oldu.

- *Orda ölənlər olmuşdu partlayışdan?*

- Yox, ölənlər olmamışdı. Ölüm məsələsi çox çətin olardı.
Amma məqsədimizə çatdıq. Bizim məqsədimiz aeroportun işi-
ni iflic etmək idi. Partlayışdan sonra aeroportda aləm qarışıdı
bir-birinə. Həyəcan siqnailləri verildi, necə vahimə yarandı.
Çingiz işini bitirən kimi maşını sürüb uzaqlaşdı. Biz isə kabeli
yığdıq, qəbiristanlıqdan düşdük çayın içinə ki, bir xeyli bura ilə
gedib izi itirək.

- *Dediyiniz çay Xocalı qətləmə gecəsi keçilən Qarqar çayı
deyildi ki?*

- Yox, bu başqa çay idi. Biz ona elə Xocalı çayı deyirdik. O
çayın içi ilə də bir xeyli gəldik, sonra çıxıb qoşulduq camaata
ki, bizdən şübhələnməsinlər. Camaat hamısı ayaq üstə idi.
Gurultunu eşidib hamısı çıxmışdı təpələrin üstünə ki, partlayı-

şın harda baş verdiyini, ümumiyyətlə nə baş verdiyini və uzaqdakı alovu görə bilsinlər. Bax, biz belə real faktları danışdıqca, indi sizə də mənzərə müəyyən qədər aydın olur ki, Füzuli necə bir igid oğlan imiş...

- *Şübhəsiz...*

Cabbar:

- Mən onun nədənsə, hardansa, hansı tapşırıqdansa çəkdiyini, qorxdığını görməmişəm. Özü də heç olmasa bir balaca mızıldasın, onu da görməzdin. Özünü elə aparırdı ki, elə bil bunu bir rahat iş dalınca və ya toya-bayrama, kurorta, sanatoriya-ya göndərirlər, uçmağa qanadı olmurdu. Ermənilərdən əvəz çıxmağa gedəndə heç nəyi gözünün altına almırdı, heç nədən çəkinmirdi, əksinə siz bu zaman, tapşırığı aldığı anda onda yaranan, oyanan həvəsi görəydiniz!.. Birdən gəlib məni tapırdı, o saat soruşurdu ki, nə işin var? Məsələn, deyirdim heç nə. Tez qayıdırdı ki, gedəkmi Kətiyə. Deyirdim: "Əyö, Kətikdə nə işimiz var, əlimizdə silahımız da yoxdu, bir təklülə tüfənglə nağayıracağıq biz orda, ay Zamin?". Deyirdi: "Yaxşı, gəl gedək, onda görək harda bir silahlı erməni tapırıq, tutub silahını əlindən alağ". Gedirdik Gendərinin başına, deyirdim ki, axı patronumuz da yoxdu, üç dənə patronla biz neyləyə bilərik, hara gedirik? Patronu da gedib Ağdamdan tapa biləndə tapırdıq, tapa bilməyəndə qalırdıq belə. Bax, özüm ölüm, İman, mən onunla o çətin vaxtlarda dəfələrlə Əsgəranın o camaat qırılan üzüm bağına qədər gəlmişik ki, görək bir silahlı erməni tapıb silahını ala bilərikmi?! Məndən uşaq idi yaşda deyə, birdən ərklə ona deyirdim ki, tutalım, erməni ilə rastlaşsaq, ona silahsız neyləyəcəyik? Deyirdi: "Sənin işin yoxdu, sən gizlənərsən kolun dalında, mən tutacam". Belə cəsarətli bir oğlan idi Zamin. Onda hər şey ürəkdən gəlirdi.

Bu yerdə həmsöhbətlərimlə Füzulinin babası Kərim kişinin hələ hadisələrdən əvvəl silahları aparıb gizlətməsindən, sonra isə Ağcabədidəki dostunun evinə göndərməsindən danışırıq. Cabbar bizi dinlədikdən sonra hadisələrdən xeyli əvvəl bostançı bir erməni öldürdüyünü xatırlayır və bizə nəql edir. Bu söhbətdə xalqımızın yaddaşında əbədi iz salması görəkən bir sıra məqamlar var:

- Yeddinci, ya da səkkizinci sinifdə oxuyurdum. Üç-dörd nəfər yığışib getdik Dağdağan kəndinin tut bağında yeyib-içməyə. Ora çox səfalı yer idi, bulaqları, yaşıllıqları vardı. Asfaltın o biri tərəfində bostan əkilmişdi. Erməni bostançıya yaxınlaşdım ki, bizə 3-4 ədəd xiyar versin yeməyə. Bostançı qayıdıb soruşdu ki, türkes? (türksən - N.Z.). Dedim: "Hə". Əlini uzadıb, uzaqda bir yanmış binanı göstərib dedi: "O binanı görürsən?". Dedim: "Hə". Dedi ki, o binanı sizin babalarınız yandırib. Mən də dedim ki, axı siz nədən danışırırsız, mən sizdən xiyar istədim. Nə isə vermədi. Qayıtdım çıxıb gəldim. Uşaqlar dedi: "Niyə dilxorsan?" Dedim: "Heç". Demədim onlara nə eşitdiyimi. Gəldik kəndə. Bizdə də yaxşı atlar olurdu. Gecə atı mindim getdim düz ora. Gördüm bu çardağ qurub bostanın içində, yatıb-dincəlmək üçün. Çardağın böyründə də alma ağacına, üzdənirəq bir ala it bağlayıb. Sənədli qoşalülə tüfəngimizi də evdəkilərdən gizlin götürüb aparmışdım özümlə. Tüfəngi tuşlayıb itin üstünə getdim, gördüm it qorxub qısıldı çardağa. Hörmə səbət var idi. Bax, İman, özüm ölüm, o səbəti bağladım itin boğazına. Girdim çardağa, gördüm qarovulçu qoca yatıb. Qoşalüləsini də altına qoyaraq bağlayıb çardağın ağacına. Yaxınlaşıb qoşalüləsini açdım, dartıb altından çıxartdım. Gördüm bu hiss eləmir. Özünün altına da küləş yığıb ki, yeri rahat olsun. Həm özümün, həm onun tüfəngini götürdüm, kibritlə kü-

ləşi odlayıb mindim atın belinə, **çıxdım** göldim. Onda Stepanakertdə milislər (polislər) nə qədər **axtarmışdılar** ki, görəsən bu ermənini kim öldürüb?

- **Erməni ölmüşdü?**

- Hə, əlbəttə, yanıb ölmüşdü. **Onsuz** da qoca kişi idi, tərپə-nə bilmirdi.

- **Cabbar, buna səbəb qoca erməninin düşmən mövqeyi olmuşdu yəqin...**

- O məqamda, hə. Ancaq indiki düşüncəmlə deyirəm ki, biz elə uşaqlıqdan, körpəlikdən onlardan düşmənçilik, təfriqəçilik görmüşük. Biz, bəlkə də başqalarını təkrarlayıram, amma yenə də deyim ki, unutqan millətlik. **Onlarsa** kinlidilər, kin saxlayan millətdilər. Hətta dostluq etdiyinin evinə gedirdin, evində uşağı ağlayanda, deyirdi səsini kəs, **türkdü** gələn, yəni bunların yanında ağlama. Amma bizimkilər **deyirdi**, buna dayı de, Aşot dayı. Allaha and olsun, bu beləydi. **Çoxlarına** deyəndə ki, ondan bizə dayı olmaz, cavab verirdi ki, sən niyə belə deyirsən? Elə bilirdi, onun xainliyini çəkirsən **bu** sözü deyəndə.

Cabbar: "Xocalıda hər daşın altından əntiq əşya, eksponat tapılırdı"

Figure xanımdan eşitdiyim - "vosem-şestoy" deyilən ərəzidə Füzuligilin erməni postunu dağıtmaları faktının üzərinə gəlirəm. İmanla Cabbar dumanlı şəkildə xatırlayıb bu hadisədən də bəzi epizodları dilə gətirirlər. **Yenidən** üzümü Cabbara tuturam:

- **Aydındı, Cabbar, yenə qayıtmaq istəyirəm Füzulinin ölümünə. Onu son saatlarında görənlərdən biri sən olmusan. Sənin kürkünə büküldüyü zaman, ya xəstəxanaya aparılanda onun xüsusi olaraq nəsə dediyini xatırlayırsanmı?**

- Yox, orda danışığı başa düşülmürdü. Danışa bilmirdi. Apardılar Ağdam xəstəxanasına. Mənim kürkümü də hardasa altı aydan sonra xəstəxanada işləyən tibb bacısını, yoxsa başqa kimsə gətirib vermişdi evimizə. Mən bu zaman artıq ordudaydım, vuruşurdum ermənilərlə.

- **Deyənlə görə, yaralılar çox olduğundan, həkim çatışmazlığından Füzulini xilas etmək mümkün olmayıb. Ya da yarası dərin imiş deyə, qan içərisinə sızdığından belə bir igid oğulu sağalda bilməyiblər...**

Cabbar:

- Əlbəttə, həkim yox idi, **dərman** çatışmırdı. Sonradan gətirib relsin üstündə dəmir vaqonların içərisində müalicə yerləri düzəldildilər ki, daha çox yaralıya kömək edə bilsinlər. O zaman ki vəziyyəti xatırlayırsız da...

- **Cabbar, Füzulini yaralı vəziyyətdə Qaraqayadan götürüb-müşlər. Bəs Qaraqayadan keçəndən sonra yolda BMP dayanıbmış. O ərəzidən yaralıları, meyitləri keçirməyə imkan verirdi BMP-də oturanlar?**

- BMP bir az aşağıda dayanmışdı. Əvvəl güclü atırdı, xeyli adamı da o qırdı. Amma sonra ağdamlı döyüşçülər onu vurub sıradan çıxarmışdılar deyə, **insanlar** başladı gizlənə-gizlənə də olsa, ərəzidən bir qədər rahat çıxmağa. Amma o ərəzidə saysız-hesabsız qırılanlar oldu. İman, rəhmətlik Mikayılı düz başından vurdular, başı açıldı, **müvazinətini** itirib arxası qatda yığıldı yerə. Allah rəhmət eləsin hamısına! Onlar da hamısı qəhrəman uşaqlar idi. Rəhmətlik Şaban dayının, Nazimin uşaqlarını da həmin yerdə, dağın döşündə gülləbaran elədilər. Lap sonuncu mənim yanımda **Kirvəm**, rəhmətlik Mürşid dayını vurdular. Mürşid dayı da **çönüb** erməniyə tərəf baxanda vurdular onu.

- *Cabbar, Füzulinin daha geniş miqyaslı döyüşlərini xatırlayınız? Deyək ki, Xocalı özünümüdafiə batalyonunun tərkibində...*

- Mən sizə bir şey deyim. 29-30 il ötdüyünə görə hansısa daldada çaşa bilərik. İnsanıq, illər keçir, qocalırıq yaddaşımız koralır. Amma istər Bozdağ döyüşü olsun, hansı ki, bu haqda komandirimiz, artıq haqq dünyasına qovuşmuş kapitan Sərvər müəllim sizə danışib, istərsə Həsənabad (Cabbar bu yerdə başqa döyüş yoldaşlarını da yadına salır. Həsənabad döyüşündə Felmar adlı dostlarının ayağından yaralandığını, onun sonradan gəlib Bakıda vəfat etdiyini də xatırlayır - N.Z.) ya başqa döyüşlərimiz olsun, heç birisi Zaminsiz baş tutmayıb. Ayrı-ayrı təşəbbüslərini sizə danışdıq. Batalyonun keçirdiyi əməliyyatların da ən aparıcı qüvvələrindən idi Zamin. O biri hallarda heç nədən çəkinmədiyimi, burda da eyni igidlikləri nümayiş etdirirdi Zamin.

- *Xocalıdan çıxanda, ümumiyyətlə həmin gecə Füzulini heç görməmişiniz. Yaralanana qədər?*

- Xeyr, xeyr görməmişik.

- *Onların evi yanarmış camaat çıxanda...*

Cabbar:

- O gecə çox evlər yanırdı orda. Ermənilər hər tərəfdən Xocalıya hücumə keçmişdilər. Bizim də evimizə mərmə düşmüşdü. Getdim iti açmağa ki, bağlı qalmasın, yazıqdı, canlıdı, gördüm evimiz yanır (bu, ən dəhşətli anlardan biridir. Cabbar hansı hissləri keçirib bu vahiməli mənzərəni məcburən seyr edəndə. Nəinki alovu söndürmək, evin içərisindən nəyisə dartıb çıxarmaq, heç dayanıb yanan ata ocağının halına da acımaq imkanın yoxdu, Allah heç kimə nəsib etməsin bu müdhiş mənzərəni - N.Z.). Evlərimizdə nələr yox idi?! Allah elə bil həmin ili Xocalıya bərəkət yağdırmışdı ki, bəlkə Azərbaycan dövləti bu

boiluğa görə qorusun oranı. Ancaq qorunmadılar. Son vaxtlar bir qədər çörək qıtlamışdı, ancaq hamının qapısında o qədər qoyun-quzu, inək, toyuq artmışdı ki... Bizim öz qapımızda 150 baş qoyun, 8 baş inəyimiz vardı. Hamısı qaldı erməniyə. Bunlar da bir yana. Məni ən çox yandıran tarixi əşyalar idi ki, onları yığıb saxlamışdım bir otaqda - qılınclar, həlqələr, gümüş qəpiklər, nələr...harda tapırdım götürüb yığırdım otağa. Bilirsiniz, Xocalı elə bir tarixi yer idi ki, hansı daşı qaldırırdın, altından nəsə əntiq əşya, eksponat tapılırdı. Baxırdın üstü qaralıb, amma içəri par-par parıldayırdı, bərq vurur.

Cabbar sonda acı bir təəssüf hissilə söylədi ki, eybi yox, o eksponatları, o qənimətləri də öldə edə bilərik. Ancaq Füzuli kimi igid oğlanlarımızdan heyif! Kaş onlar yaşayaydı! Onlar həm canlı qəhrəmanlıq, igidlik nümunələri idi, həm də xalqımızın belə vətənpərvər oğullarının vərəsələri doğulub millətimizə, dövlətimizə əbədi dayaq olardı!

Şahmar Usubov: "Zamin ermənilərdən qisas almağı həyat tərzinə çevirmişdi"

Alaqayalı Kərim kişi

Ibrət məqamlarının zərb-məsəli...

Füzuli qəhrəmanlığının sorağıyla müxtəlif ictimai statuslu xocalıları arayıb-tapıram. Hamısı da Xocalının müdafiəsinin təşkilində bilavasitə iştirakçı olmuş və 26 Fevral Xocalı Soyqırımı gecəsinin dəhşətlərindən keçmiş adamlardır. Bu insanların böyük əksəriyyətinin həyatda sağ qalması, bu günümüzdə gəlib yetməsi bir çox hallarda dəqiqənin, saniyənin, anın yaratdığı şansların hesabına mümkün olub. Bunu Allahın lütfü kimi də, bütöv bir mahalın əhalisinin Allah-təalanın tamamilə qırılmaqdan, məhv olmaqdan qurtuluşu kimi də dəyərləndirmək olar. Onların sağ qalması bəzi hallarda tarixdə baş vermiş möcüzələrlə də müqayisə olunasıdır. Budəfəki müsahibim də Xocalı qətliamı gecəsi postda olması səbəbindən Xocalını səhər üzü tərk etməyə məcbur olmuş, hazırda Xocalı rayon icra hakimiyyəti aparatının başçısı Şahmar Usubovdur. Şahmar müəllimin Füzuli haqqında kitab yazıldığını eşidən kimi sevincək, həvəslə "mən də Zamindən danışmaq istəyirəm" söyləməsi bizim onunla Bakıda xocalılar üçün ayrılmış qərargahda görüşümüzdə vəsilə oldu. Həmsöhbətim Füzulinin qoçaq və mərd olmasının səbəblərinin qandan-gəndən gəldiyini söylədi və bu qanın-gənin təsdiqini əsaslandıraraq, el arasında "dəhşətli yuxu" kimi xatırlanan, ibrət məqamlarında zərb-məsələ çevrilən hadisələrdən birini nəql etdi:

- Zamingilin əsli Dərələyəzlidi. Laçında Alaqayalı Kərim kişi deyirdilər, onun nəvəsidir. Hələ Kərim kişinin qoçaqlığı, mərdliyi və ağsaqqallığı ilə bağlı ibrətə çevrilmiş bir çox nüanslar bizim ellərdə dillər əzbərinə çevrilmişdi. Təxminən ötən əsrin 30-cu illərində Kərim kişi gəlib dediyimiz Alaqayada məskunlaşıb. Həmin yer dağların arasında, dəniz səviyyəsindən 1700 metrə qədər yüksəklikdə yerləşir. Şuşadan da hündürdüdü. Tək-tük yaşayışı olan bir kənd idi. Kənddən digər yaşayış məskənlərinə qədər olan məsafə 30-40 kilometr olardı. O zaman bu kənd cəmisini 5-10 evdən ibarət olur. Kəndin əslən Dərələyəzdən olan kolxoz sədri ilə Kərim kişi bir gün at çapırlar. Kərimin atı sədrin atını keçir. Sədr göstəriş verir ki, o at ölməlidir. Bu əsnada baş verən faciənin sonrakı ardıcılığını mən uşaq yaddaşımdan xatırlayıram. Hadisə baş verib 60-cı illərdə, 6-7 yaşım olanda. Sədr hökm edir böyük oğluna ki, gedib tövlədə o atın ayağını balta ilə vurmalsan. Oğlan deyirdi ki, gedib tövlənin arxasından girdim içəriyə, ata yaxınlaşanda at mənə baxıb necə ağladısa, vurmağa ürəyim gəlmədi, qayıtdım gəri. Ancaq atası onu "sən kişi deyilsən, qeyrətin yoxdu" və başqa təhqiramiz sözlərlə məzəmmət edərək növbəti dəfə tövləyə girməyə və atın ayağını balta ilə kəsməyə vadar edir. Bundan bir həftə keçməmiş oğlanın özünün üstünə ağac gövdəsi düşərək onun ayağını sındırmasıdır. Allahın işinə baxın! Onlar Laçında, biz isə Xocalıda yaşayırdıq. Oğlanı gətirdilər bizə, apardıq Xankəndinə, həkimlər baxdı, oğlanın ayağını topuqdan yuxarı kəsməli oldular. Sağaldı, apardılar Laçına, bir az keçdi, dedilər "qanqrena" edib ayaq, bu dəfə ayağı yarıdan kəsməyə məcbur oldular. Atı isə tövlədən çıxarıb güllələdilər. Çünki atın ayağı sındımı, ya kəsildimi, o heç vaxt bitişməz. Əlqərəz, on-on beş gün də keçən kimi oğlan dünyadan köçdü. Hamımız sarsılmış-

dıq bu faciədən. Həyatın bu üzünü görmüşəm. Atın nə günahı var idi ki!.. Sadəcə dağlarda-dərələrdə yaşayanlar üçün o vaxtların əsas minik vasitəsi at olardı, həmişə Kərim kişi kimi qoçaq adamlar da öz adlarına uyğun atlar minərdilər o zamanlar. Deyirlər Allah-təala gec eləyir, güc eləyir...

- Heç gec də eləməyib bunun cavabını...

- Əlbəttə, heç gecikdirmədi də... Amma heyif o oğlandı! Oğlan istedadlı bir uşaq idi. Ağdamda musiqi məktəbində rəhmətlik məşhur xanəndə Əbülfət Əliyevlə bir yerdə oxuyurdular. Toylara, el şənliklərinə də gedirdi onunla birgə. Pis oğlan deyildi. Atasını onu bu işə məcbur eləmişdi. O da uşaq idi, atasının sözündən çıxma bilməmişdi, nəticədə belə bir faciə gəldi başlarına. Kərim kişi isə yaxşı adam kimi, sülh adamı kimi, hamıya kömək edən adam kimi ad çıxarmışdı. Onun nəvəsi Zaminə də bax belə gözəl xüsusiyyətlər cəmləmişdi. Üstəlik qoçaqlıq, igidlik, qəhrəmanlıq... Zaminin qəhrəmanlığının belə tez üzə çıxmağına səbəbsə Qarabağ hadisələri, onun fonunda Xocalıdakı o çətin durum böyük rol oynadı. Zamin ermənilərin haqsızlıqları, vicdansız hərəkətləri qarşısında bir an da dinc dayana bilmirdi. Oğlan sanki ermənilərdən qisas almağı özünün həyat tərzinə çevirmişdi. Gözündə qorxu görünmürdü. Mən onların Xocalıya ilk gəldiyi günləri xatırlayıram. Bacı-qardaş Xocalıda məskunlaşanda valideynsiz idilər. Elə bil ki, Xocalı üç para kənddən ibarət idi. Mən özüm yuxarı kənddən olsam da, həyat yoldaşım məktəbin bufetində işlədiyindən, işdən gələndə mütləq məktəbə dönərdim. Burda isə bu uşaqları görürdüm. Xocalı da o zaman elə böyük yer deyildi. Üç kənd bir yerdə cəmisi 300 təsərrüfatdan ibarət idi. Onların yaşadığı kəndə, bura Dərələyəz deyirdilər, əsasən dərələyəzlilərin yerləşdiyi ərazi sayılırdı ki, Kərim kişi də bunların əhatəsində, amma kəndin kənarında ev tikmişdi.

Şahmar müəllimdən Xocalının "Dərələyəz" hissəsinin necə yarandığı barədə də bilgiləri alıram. Bəlli olur ki, bu kəndə camaat Qərbi Azərbaycanın Dərələyəz mahalından ermənilərin zülmündən xilas olmaq üçün köç edərək 1922-23-cü illərdə gəlib yığılmağa başlayıblar. Həmsöhbətimin atasıgil də burada ilk məskunlaşanlardan olub. Əvvəllər onların gəlişinə qədər bu ərazidə dustaqlar, hərbcilər yaşayırmış. Deyir xatırlayıram ki, hərbcilərin kazarmalarından birini saxlayıb kluba döndərmişdilər, biz orda filmlərə tamaşa edirdik. Camaatın bir hissəsi isə indiki Naxçıvanda - Şərurun kəndlərində qalıb yerləşmişdilər. Bu faktlar təbii ki, bizlər üçün maraqlıdır. Bunu oxucuların diqqətinə həm də ona görə çatdırmağı vacib bilirəm ki, Kərim kişinin nəslində eyni aqibəti yaşayaraq gəlib bu ərazilərə çıxıbmiş. Ardicılığın tutan oxucular bunu bilməklə yanaşı, Xocalının yerləşməsi və zamanla böyüməsi faktlarına da diqqət yetirmiş olacaqlar. Şahmar müəllim bu tarixi məqamları dilə gəirdikdən sonra yenidən ayrılmaz tellərlə biri digərinə bağlı olan Füzuli-Xocalı mövzusunda qayıdırıq:

- Füzuliyə gəldikdə isə, o, çox dəliqanlı bir gənc idi. Elə harda bir hadisə olurdusa, Füzuli mütləq orda tapılırdı (bu fikri az qala bütün həmsöhbətlərim Füzuli haqqında söyləyiblər - N.Z.). Bilirsiniz, bunun səbəbi nəydi? Ona görə yuxarıdakı fikirləri sadaladım ki, vətənpərvərlik hisslərinin Füzulinin qanında-genində olmağı haqqında soydaşlarımızda tam təsəvvür formalaşmış olsun. Onun qabağını almaq mümkün olmurdu ki, bu və ya digər əməliyyata getməsin. Mümkün deyildi bunlar. Kimsə onu çəkəndirə bilməzdi. Tutduğu yoldan da dönən de-

yildi. Bir neçə dəfə tutuldu, yaralandı, amma sonadək heç bir əməliyyatdan qıraqda qoymadı özünü. Mənim də Əfqanıstanda iki il döyüşmüş bir qardaşım var idi. O da Füzuli kimi iki günlə, üç günlə yoxa çıxırdı, gedirdi erməni öldürürdü, ya başqa bir ziyanlıq vururdu ermənilərə. Amma o, Füzulidən fərqli olaraq zabit idi, döyüş keçmişdi, iki il vuruşmuşdu, yolu-yolacağı bilirdi. Füzuli həm yaşca uşaq idi, orta məktəbi təzə bitirmişdi, həm də belə təcrübələrdən keçməmişdi axı. Buna baxmayaraq, o da eyni hərəkətləri edir, ermənilərə tutarlı cavablar verir, yeri düşdükcə onlara qan uddururdu. Yadımdadı ki, Xankəndi ilə Bakının arasındakı "vosem-şestoy", yəni 86-cı kilometr (nəhayət, bu yerin 86-cı kilometr anlamını daşmasını dəqiqləşdirə bildim Şahmar müəllimdən. Deməli, Xankəndidən Bakıya tərəf yola çıxanda 86-cı kilometrde yerləşirmiş bu "vosem-şestoy" - N.Z.) deyilən bir yer vardı, Xocalının küncündə yerləşirdi, getdilər orda yeməxananı yandırdılar, qaçdılar göldilər. O zaman da rusların burda hökmranlıq edən vaxtları idi, əslində rusların adı altında elə ermənilərin. Bax, onda gəlib kəndi nə qədər axtardılar, heç kimi tapmadılar. Sonra onun Ağdama təkbaşına gecələr gedib-gəlməyini, silah-sursat gətirməyini xatırlayıram. Elə düz də edirdi ki, tək yola çıxmağı xoşlayırdı. Çünki cüt gedənlərin sirri qoruması da çətin olur...

- Füzuli də bir neçə dəfə yolunu dəyişməyə məcbur olmuş. Deyirmiş satqınlar saturlar onu, ermənilər duyuyq düşür-filan...

- Düzdü. O meşələri, dağ-dərəni yaxşı tanıması səbəbindən yolları da dəyişə bilirdi.

- Şahmar müəllim, 26-sı gecəsi uğurlu bələdçiliyi yolları, ciğurları yaxşı tanıması səbəbindən baş tutub yəqin...

- Əlbəttə. Onun daim gedib-gəldiyini çox az adam bilirdi. Amma mən də vardım o sırada. Bunu mümkün qədər gizli saxlamağa çalışırdıq. Həm dediyiniz kimi o satqınlıqlar səbəbindən, həm də söhbətin silah gətirilməsi ilə bağlı olması səbəbindən. Onun bu gedişlərini evdə oturan kimsə təkrarlaya bilməzdi axı.

- Kətiyin tut bağlarında müxtəlif vaxtlarda xeyli erməni zərərsizləşdirib öldürüblər...

- Bəli. O əraziləri qarış-qarış tanıyırdıq. Atam xəstə olduğundan biz hələ uşaqlıqdan o dağlara odun gətirməyə gedib-gəlirdik. Mən yenə də Xocalıdan çıxanda yolu düzgün tapa bilməmişdim, baxmayaraq ki, bu əraziləri metr-metr tanıyırdım. 26-sı gecəsi mən postdaydım. Bizim kənd ən yuxarı istiqamətdəydi Xocalının. Saat on tamamda postu tərək edəndə mən göldüm evləri bir-bir gözdüm ki, görüm vəziyyət necədi. İçəriyə doğru uzaqlaşdıqca gördüm ki, arxada evlər bir-bir yanır. Yanımızda postda dayananlardan arvad-uşağı olanlar vardı. Onları qabaqca buraxmışdıq ki, gedib ailələrini aparsınlar. Mən tək idim. Göldük, meşəyə çatanda illərlə burada heyvan otarmış, ot çalmış, odun daşımış adamlar deyirdilər ki, bilmirik bura haradır, biz hara düşmüşük, tanış deyil bu yerlər bizə. İnsanlar özlərini ələ alıb fikirlərini toparlaya bilmirdilər o vəziyyətdə.

Mən isə tək gəlmişdim. Xocalı faciəsindən bir gün sonra. Çasıb, gedib çıxmışdım Martuniyə (indiki Xocavənd rayonunun ərazisi - N.Z.). Bir də baxdım ki, ermənilərin "Ana harayı" heykəlinin böyründəyəm, mən hara gəlib çıxmışam? Təzədən ordan qaçıdım gəlib çıxdım Xocavəndə. Dumana düşmüşdüm.

- Həmin gün qar yağmışdı. Duman da var idimi?

- Həm qar var idi, həm də duman. Qar kəsən kimi duman başlayırdı. Duman imkan vermirdi ki, insanlar hərəkət eləsin. Duman çəkiləndə baxdım ki, saat dördüdü, mən gəlib hara çıxmışam?! Girdim ermənilərin qoyun fermasında samanın içində gizləndim.

- *Tamamilə tək idiniz?*

- Bəli, tək idim. Səhər durub istiqaməti tutdum, gəldim girdim Ağdama. Yəni, insanların çox qırılmasına səbəb duman, qara, çovğuna düşmələri oldu. Üstəlik ailə ilə gəlmək də çətin idi.

Kamikadze

"25-lər"

Tarix boyu xeyir və şərin mübarizəsinin hüduqlarında insan təfəkküründən süzülüb gələn müxtəlif deyimlər, müxtəlif adlar yaranıb. Adlar bəzən toponimləri, bəzən taleləri özündə yaşada-yaşada bu istilahları tarixin yad-daşına həkk edib. İlk anda onları yalnız xoş ovqatla düşünmək keçir insanın ürəyindən. Amma...

...Xocalılar onlara "25-lər" deyirlər. Bu sözü izahsız eşitdim ilk anda artıq müəyyən yaşa dolmuş uşaqların hansısa uğurlara imza ataraq "25-lər" adını qazandığını zənn etdim. Ancaq yanılırmışam. Sən demə, bu söz Xocalı qətliamında hər iki valideynini itirmiş 25 nəfər - vandal ermənilərin taleyin ən ağır yükünü çəkməyə vadar etdiyi 25 uşaq anlamındaymış. Bəlkə bu siyahı daha da uzanardı, bəlkə onların heç biri sağ-salamat gəlib Ağdama çıxmazdı, bəlkə vətəni ermənilər onların hamısını qarğa-quzgun kimi qarın-sazağın içərisində parçalayıb məhv edərdilər. Xislətlərinə uyğun... Amma nə yaxşı ki, Xocalının "zamininə verilmiş" Füzuli kimi igid oğlanlar bu qətliamın sayını dəfələrlə azaltdılar. Onların bir çoxu Füzulinin sayəsində sağ-salamat gəlib Ağdama çıxa biliblər. Öz həyatını "bu yolda" və elə sözün birbaşa mənasında da bu yolda-izdə qurban vermiş Füzulinin. Özünü doğma xocalılarının gələcəyinin yaşaması naminə qurban vermək...bunu özləri etiraf edirlər. İndi 30-dan yuxarı yaşları, hərəsi bir evin sahibi, bir ailənin başçısı olan xocalılı uşaqlar... Füzulinin onları ölümdən qurtarmağı həm də "kamikadzelikdi" mənim aləmində. Füzuli heç düşünürdümü ki, bu uşaqlar gələcəyin azərbaycanlılarına onun və Xocalı dəh-

şətlərinin haqqında danışmağa şahid olmaq üçün yaşamalılar?! Bu barədə düşünməyə macalı da yox idi. Füzulini daha dərin mətləblər narahat edirdi. Daşdığı missiya insanların cismən, insanlığın ruhən yaşamasına yardımçı olmaq idi. Əslində, bu bəşəri bir keyfiyyətdir. Yaxşını yamandan, xeyiri şərdən qorumaq elə bu nəcib xislətin təzahürüdür. Bu, həm də Füzulinin alın yazısı idi. "İlan gülləyə uçan kimi" Füzuli də addım-addım öz sonuna, yekununa, qismətinə, alın yazısına doğru irəliləyirdi. İnsanları xilas edə-edə, qorxu-hürkü bilmədən, göz qırpmadan, şəxsi həyatını düşünmədən:

- Alnımda ömrün yazısı,
Yazanı varsa, mən kiməm?
Taleyimin qışı, yazı,
Xəzanı varsa, mən kiməm?

Ulu göylər həmin-həmin,
Bürç altında mən bir zəmin.
Tərəzidən tərəzimin
Asanı varsa, mən kiməm?

Bir ağ dəvənin belində,
Bir dəli səhra yelində,
Bəxtimin tanrı əlində,
Ovsarı varsa, mən kiməm?

Nə biləndər, nə haliyam,
Olum, ölüm sualıyam.
Açılmış ulduz fahişam
Yozanı varsa, mən kiməm?

Musa Yaqub

Bakıdakı Xocalı qərargahında olarkən "25-lər" in iki təmsilçisi ilə görüşüb-söhbətləşirəm. Onlar itirdikləri ən yaxın doğmaları kimi danışrlar Füzuli haqqında. Ataları, anaları, qardaşları kimi. Uşaq yaddaşlarında qoruyub saxladıkları bilgiləri söyləməklə bir qədər də ürəklərində gəzdirdikləri qubar hissindən xilas olacaqlarını, rahatlaşacaqlarını düşünürlər. Bunu mənə göstərdikləri sıcaq, həssas münasibətlərindən, davranışlarından hiss edirəm. Danışmağa başlayanda isə bir qədər utancaqlıq hissi qonur çöhrələrinə. Xəyalən o zamana qayıtmaq özələri də uşaqlaşırırlar sanki. Aınma bu hisslər tez bir zamanda yox olub gedir. Necə də getməsin? Top-tüfəng səli, vahiməli günlərdən, Xocalı qətlimindən sağ qurtulduqdan sonra atasız-anasız böyümək kimi iztirablı həyat dramından keçən bu uşaqlar heç utancaq, nadinc uşaqlıq duyğularını yaşaya biliblərmə?! Bu düşüncələr mənə rahatlıq verməsə də, özümü toparlayıb onları yalnız xilaskarları Füzuli barədə danışdırmağa məcburam.

Həmsöhbətlərim Şahin Əzimov və Cəmşid Hüseynovla söhbətimizi təqdim edirəm sizlərə:

- Füzulini nə zamandan tanıdınız? Xocalı qətlimi gecəsindən, yoxsa Xocalıda yaşadığınız vaxtlardan?

Şahin:

- Biz Xocalıya 1988-ci ildə gəlmişik. Elə o zamandan da Füzuli ilə münasibətimiz olub. Bilirsiniz niyə? Füzuli özünü heç kimdən qıraqda tutan deyildi. Hamıya qaynayıb-qarışdı.

- Onda siz də fin evlərində yaşayırdınız?

- Bəli.

- Əvvəllər harda yaşamışdınız?

- Ballicada.

Söhbət əsnasında öyrənirəm ki, Ballica da Xocalının ətrafındakı kəndlərdən biri olub. Ballica coğrafi baxımdan Xocalıya

nisbətən yüksəklikdə yerləşir. Bu yazını qələmə aldığım günlərdə ordumuzun rəşadətli əsgərləri sentyabr ayının 27-dən əks-hücumə başlayaraq erməni quldurlarının bir çox atəş nöqtələrini susdurmuşdular. Onların sırasında Ballıcadakı düşmən mövqelərinin adı xüsusi qeyd olunurdu. Deməli, Ballıca həm kənd, həm də Xocalıdan yuxarıda yerləşən yüksəklik imiş.

Şahindən Xocalıya köçmələrinin səbəbləri ilə də maraqlanıram. Cavab verir ki, sadəcə öz istəkləri ilə gəlməyiblər Xocalıya. Köçmələrinə səbəb ermənilərin onlara qarşı apardığı hiyləgər siyasətləri olub. Ermənilər zamanla bu yüksəklikləri ələ keçirməklə azərbaycanlıların Xocalıda yaşamalarını əngəlləyirmişlər. Nəhayət, Ballıcada evlərinin yandırılmasından sonra artıq burda yaşamaq mümkünsüzləşib və Xocalıya köçməyə - xocalılara pənah gətirməyə məcbur olublar.

Şahin davam edir:

- Evlərimiz Füzuligildən təxminən 500 metr məsafədə olardı. Amma qohumları bizim qonşumuz idi.

- Hansı qohumları?

- Eldargil (Əziz oxucular, artıq əvvəlki yazılarımızdan Eldar haqqında məlumatlısınız. Söhbət döyüşçü, bizim müsahibimiz olmuş Eldar Mahmudovdan gedir - N.Z.). Eldargillə yaxın qonşuyduq, hətta bir fin evini ikimizə vermişdilər. Zamin elə bil çaya çimməyə, meşəyə gözməyə gedəndə gəlib bizi də götürürdü, özü ilə aparırdı. İstiqlanlı adam idi. Xocalı faciəsi baş verəndə isə o, çox fəal oldu.

- Füzulinin 26 fevral gecəsindən əvvəlki - Xocalıdakı fəaliyyəti ilə bağlı nələrisə xatırlayırsız?

- "Vosem-şestoy"un dağıdılmasını, Mirzəcanyanın özü ilə bərabər ofisini yandırmalarını, 3-4 erməninin güllələmələrini xatırlayıram. Mənim qardaşım Əzimov Qədir də iştirak etmişdi bu əməliyyatların bəzilərində. Əsas xatırlayıram Əsgərana gedən su xətti

ini partlatmalarını. Su xətti düz bizim evimizin yanından keçirdi. Onu qardaşım ilə partlatdılar. Onlar bizdən böyük idilər yaşda.

Bir də xatırlayıram ki, ermənilərlə aramızda tez-tez daşlaşma olurdu. Biz daş atanda o, erməniləri silahla vururdu. Hətta bir dəfə tutub aparmışdılar da. Malibəyliyə hücum olanda da Zaminin köməyə getdiyi yaxşı yadımdadı. Amma gedib çata bilməmişdilər. Orda atışmaya düşmüşdülər. Yaralananları da var idi. Keçə bilməmişdilər kəndin içərisinə. Qayıtmışdılar.

- 26 fevral gecəsindən nəyi xatırlayırsız Zaminlə bağlı?

- Gecə mən Zaminə görə bilmədim. Amma dedilər ki, Zamin 2-3 dəstəni aparıb, keçirib qayıdıb. Biz yolu tanımırıdıq. Çar-naçar qalmışdıq yolun ortasında. Bizə göstərib dedilər ki, bu yolu tutub gedin, qabaqda Zamin bir dəstəni aparır, çox keçməz gəlib sizi də aparar.

- Bəs ermənilərin Zaminə vurmağını necə eşitdiniz?

- Biz Zaminin getdiyi yolu nişan verildiyi kimi tutub gedirdik. O, görünür yenidən qayıdıb, bizim dəstəni də aparıb Ağdama keçirməyi planlaşdırıbmiş. Onu şumluqda vurmuşdular. Vurulmasını gördük. Daha doğrusu, dəqiq kim olduğunu ayırd edə bilməsək də, o şumluqda bir adamın vurulduğunu gördük. Zaminə vursalar da, biz yalnız onun bələdçiliyinin hesabına həmin yolla gəlib Ağdam ərazisinə çıxıb bilməmişdik. Ona ömrümüz boyu borcluyuq. Həm də təkcə biz yox, yüzlərlə xocalılı. Zamin bizim kimilərin nəslinin kəsilməyinin qabağını almış oldu. Allah ona rəhmət eləsin!

- Siz valideynlərinizi həmin gecə itirmisiz. Şəhid olmuşdular, ya itkin düşmüşdülər?

- Şəhid olmuşdular.

Bayaqdan bizim söhbətimizi dinləyən Cəmşid dilə gəlir:

- Zamin Xocalı üçün çox şeydən keçmişdi. Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin! Qəbri nurla dölsün! O çox çalışdı ki, biz Xocalımızı qoruya bilək, xocalıları qoruya bilək. Elə xocalıların

yolunda da qəhrəmancasına şəhid oldu. Onun igidliklərinin hesabına bu gün nə qədər Xocalı sakini dünyada yaşayır. Bu insanlar, biz də daxil olmaqla ona bütün ömrümüz boyu borcluyuq. Zaminin əlacı olsaydı, bir xocalılının da burnunun qanmasına imkan verməzdi. Allahdan onun doğmalarına səbr diləyirəm!

- *Siz də öz valideynlərinizi həmin gecə itirmisiz?*

- Həmin gecə atam-anam, milis qardaşım şəhid oldular. Qardaşım rəhmətlik Əlif Hacıyevin batalyonunun - Xocalı aeroportunun milis dəstəsinin döyüşçülərindən idi. Son nəfəsinə qədər vuruşdu, əlindən gələni elədi, ancaq şəhid oldu.

Şahin:

- Zaminin qeyri-adi idi hərəkətləri. Ondan nələri öyrənmək olardı?! Bunları bir yerə qruplaşdırıb danışmaq çətindir. Həm də bu epizodları bir yerə yığmaq da hər adamın işi deyil. Çoxunu Xocalıda bilənlər də azdı. Zaminin bizlərə göstərdiyi payığı da xüsusi bir mövzudu, Xocalının qorunması yolunda göstərdiyi qəhrəmanlıq nümunələri də, ermənilərdən hayıf çıxmaq üçün göstərdiyi şücaətlər də. Zamin qəhrəmanlığı, qoçaqlığı və insanlığı bitib-tükənməyən bir insan imiş. Biz bunları yaşa dolduqca, həyatı başa düşdükcə daha dərinə anlayırıq. Onun hərəkətlərini olduğu kimi sizə danışa bilsək, elə sizdə onun qəhrəmanlığı haqqında əsl təəssürat yaranar.

Cəmşid:

- Bilirsiniz, ermənilər Xocalı soyqırımını niyə törətdilər? Çünki Xocalıya bata bilmirdilər. Əlif Hacıyev kimi, Zamin kimi oğlanlarımız başda olmaqla Xocalının qeyrətli insanları sonuncu günə qədər yurdumuzu qorudular və şəhid oldular. Allah onların hamısına rəhmət eləsin! Onların haqqı boynumuzdadı. Allah hamısına qəni-qəni rəhmət eləsin, qəbirləri nurla dolsun!

- Amin!

Füzuli xilaskarlığının yaşayan izləri

Fərhad: "Ayaqyalın, islanmış insanların durumu o qarın, şaxtanın içərisində necə olar?!"

Füzulini Xocalıdan şəxsən tanımayıb Fərhad. Adını eşidibmiş. Qədim el misalında deyildiyi kimi: "İgidi adını eşit, üzünü görmə". Xocalı qətliamı gecəsi isə xocalıların bələdçi-xilaskarı Zaminini görmək və bir igid oğul kimi tanımaq fürsəti düşüb onun bəxtinə. Heç bir zaman unudulmayacaq, heç bir vədə yaddan çıxmıyacaq o dəhşətli gecə və o dəhşətli gecənin hər dəqiqəsi ölüm saçan yaşantıların fonunda ümid yeri - xocalıların ZAMİNİNİN misilsiz, təkrarsız qəhrəmanlıqları... Həyatının sonuncu saatlarını, sonuncu dəhşətli gecənin zülmətlərində eridən bir ömrün tarixin bütün qatlarında səs salacaq, yaddaşlarda örnək olaraq yaşayacaq izlərini unutmaqmi olar?! O da pərçimlənmiş ola bu dəhşətli məqamları bütün varlığı ilə öz üzərində yaşayıb, göz-ləri ilə seyr edən uşağın yaddaşına... Uşağın yaddaşı təmizlikdən, saflıqdan yoğrulmuş saxlanc yeridi. Bu fikri ayrı-ayrı çarlararla məndən qat-qat əvvəlki nəsillərin təmsilçiləri də dilə gətiriblər.

İndi həmin uşaq - Fərhad Cəfərov Füzuli Rüstəmovun canı qədər sevdiyi xocalıların ictimai asayişinin keşikçisidir. Füzuli ona görə fərhadları qoruyub sağ-salamat Ağdama çatdırdı ki, Xocalının bugünkü boğçası boş, viran qalmasın, xəcalət hissənin nə olduğunu bilməyən barbar düşmən heç olmazsa xocalıların sonuna çıxa, "Xocalını tamamilə məhv etdik, xocalıların kökünü kəsdik" deyə qürurlana bilməsin. Füzuli yaşamasa da, onu əvəz edən xocalılar yaşasın!

Mayor rütbəsinə qədər yüksəlmiş Fərhad Xocalı polis bölməsinin əməkdaşı kimi Vətənə xidmətini davam etdirir. Füzuliyə - Zaminə özünü bir ömür borclu düşünə-düşünə... Gəlin onu dinləyək:

- Adını daim qəhrəman kimi eşitdiyimiz Zamini həmin gecə şəxsən tanıdım. 1992-ci il fevral ayının 25-dən 26-na keçən gecə...

- Harda rastlaşdınız? Qarqar çayını keçəndə?

- Deməli, ermənilər iri çaplı pulemyotlar, avtomatlar, zirehli texnika ilə Xocalının üzərinə hücumu keçəndə insanlar Qarqar çayının sahilinə tərəf axışdı. Elə burda da biz Zamini gördük. Mən o zaman uşaq idim.

- Neçə yaşınız vardı?

- On altı yaşım vardı. Hələ yeniyetməlik yaşına çatmamışdım. Zamin bizim Qarqar çayından keçməyimizi və buradan Kətik meşəsi istiqamətinə yön almağımızı təşkil elədi. Onun bələdçiliyi ilə meşəyə çıxdıq. Buralar da möhkəm qar idi. Təxminən bir metr hindürlüyündəydi qar örtüyü. Təsəvvür edin ki, belə bir vəziyyətdə bir hissəsi ayaqyalın, bir hissəsi sudan keçəndə islanmış insanların durumu o qarın, şaxtanın içərisində necə olardı?!.. Amma o vəziyyətdə Zamin bizi dayanmağa qoymayırdı, bələdçilik edə-edə Əsgəran rayonunun Naxçıvanik kəndinin yaxınlığına gətirib çıxartdı. Səhər açılanda isə bizim, yəni kənd sakinlərinin kütləvi şəkkildə keçdiyini gören ermənilər əhalini atəşə tutdular. Bu zaman insanların bəziləri meşəyə qaçdı, bəziləri Ağdamın Şelli kəndi tərəfə qaçdı. Asfaltı adlayıb şumluq deyilən bir yer vardı, həmin şumluğa keçən yerdə camaatın bir hissəsini gülləbaranla qırdılar.

- Zamin sizi şumluğa qədər gətirmişdi?

- Əlbəttə, ora qədər gətirdi. Daha doğrusu, hələ bizi Şelli istiqamətinə də keçirtmişdi. Sonra yenə qayıtdı o birilərin, arxada qalanların ardınca...

- Bunları dəqiq xatırlayırsınız da...

- Dəqiq, indi də gözlərimin qabağındadı.

- Zaminlə son görüşünüz elə bu oldu?

- Bəli, bu sonuncu görüşümüz oldu. Bunu ömrüm boyu unutmamam. Bizim dəstənin salamat keçə bilməsinə səbəb Zamin oldu. Necə danışırım, bax sanki təkrar-təkrar baxdığım qorxulu bir film kimi, hamısı gözlərimin qabağındadı.

- Fərhad, siz Ağdama gəlib çatın ilk dəstələrdən birində olmuşdunuz. Sizə atəş açmadı ermənilər?

- Atəş açdılar. Biz bəlkə də birinci atəşlərinə tuş gəldik ermənilərin. Amma yenə də gecə ilə dediyim istiqamətlərə gəlib çata bildik. Biz asfaltı adlayanda ermənilərin bir UAZ-ı keçdi. Bu UAZ-dakılar gedib xəbərliyəndən sonra ermənilər postlardan çıxıb Ağdama gedənlərin qarşısını almağa başladılar. Ona görə də orda xeyli atışma getdi. Atışmada bizimkilərdən də onlara atəş açanlar oldu. Bu zaman qarşidan - Ağdam tərəfdən, Qaraqaya istiqamətindən bizimkilər də gəlib ermənilərə cavab atəşləri açdılar. Yoxsa onlar müqavimət görməsəydilər salamat adam buraxmazdılar.

- Keçdiniz şumluğa...

- Hə, o şumluqda xeyli adam həlak oldu. Sağ qalanlar, yaralananlarsa gəlib çıxdılar Ağdamın ərazisinə.

- Sizin ətrafınızda da öldürülənlər oldu?

- Oldu, əlbəttə. Yanımda nə qədər insan qırıldı. Yaralananlar oldu. Orda bir arx kimi yer var idi. Traktorla ki arx çəkirlər ha əkini suvarmaqdan ötrü, bax, camaat əgər o arxla sürünə-sürünə keçməsəydi, demək olar ki, hamını qıracaqdılar. Ordan

iməkləyə-**iməkləyə** keçdilər. Kimki, ayaq üstdəydi ona güllə dəyib öldürdü.

- **Validəynlərin də sənənlə bərabər idi?**

- Bir yerdəydik.

- **Hamınız sağ-salamat gəlib çıxma bilməşdiniz?**

- Hə, **biz** salamat keçdik. Elə bil ki, atışmanın siftəsinə düşdük, daha **geriyə** qayıtmadıq. Əgər bizdən də kimsə geriye qaıtsaydı, **bəlkə** də salamat gəlməyəcəkdi. Zaminsə bizi atışma olan yerden keçirtdi, özü qayıtdı...

- **Atəşin altında qayıtdı?**

- Bəli, **atəş** açılmasına baxmayaraq qayıtdı geriye. Yadımdadı, onun **geri** qayıtması. Dediymim kimi, atışmada meşənin içərisinə doğru qayıdıb qaçanlar olmuşdu, Zamin getdi onların da lınca, onları da gətirib keçirtməyə. Getmişdi, bizim bildiyimizə görə orda **həlak** olmuşdu.

- **Yox, orda yaralanıb, gətirib çıxarıblar Ağdam xəstəxanasına, bu xəstəxanada dünyasını dəyişib. Deyirlər, yarasından axan qan daxilinə axıbmış deyər, onu xilas etmək mümkün olmayıb...**

- Hə, **bunu** eşitdik sonradan. Amma, onun bizi gətirməsi, xilas etməsi **danılmaz** faktır. Haqqında eşitsem də, onu şəxsən ilk dəfə **görməyim** həmin gecə olub. Onun xocalıları xilas etməsi **həqiqətini** heç kəs dana bilməz. Bilirsiniz, tutalım, bir qrup **adamlar**, həm də çöl-bayırdan xəbərsiz, bir hissəsi **uşaq**, bir hissəsi **qocalar**, düşmüşük meşəylə yola. Zil-qaranlıq, qar-sazaq da bir tərəfdən **əhdimizi** kəsir. Belə bir vəziyyətdə meşə ilə bələdçisiz, **heç** yanı tanımadan, eləcə qarasına meşənin içərisini tutub **gətsəydik**, kim bilir, bəlkə də gedib düz ermənilərin postlarına **və** ya kəndlərinə **çıxa** bilərdik. Meşənin içərisindəki yollar bir **nəçə** istiqamətə doğru uzanırdı. Yəni, hara ilə gedəsən

ki, gedib erməniyə **əsir düşməyəsən?! Zamin** olmasaydı, bizimlə **rastlaşmasaydı**, həmin gecə başımıza **nələr** gələrdi, onu bir Allah bilir! Allah ona **rəhmət** eləsin!

- **Elə Allahın lütfü imiş onunla rastlaşmağınız...**

- Əlbəttə. Bu yeganə nisbətən təhlükəsiz yol imiş ki, bunu da **ancaq Zamin Ağdama** gedib-gəlməsi səbəbindən tanıyırmış. Elələri olmuşdu ki, yolu tanımaqları **ucbatından** dönüb gedib Stepanakertə (Xankəndi) **çıxmışdılar**. Bəziləri Əsgəranın içərisinə **gedib çıxıb** burda ermənilərlə **rastlaşmışdılar**. Konkret bələdçisiz **mümkünsüz** idi gəlmək. Elə həmin meşə cığırlarını bir **balaca səhv salmaqla** yolu azıb erməni kəndlərinə **gedib çıxanlar** olmuşdu.

"Atam həyəcanla üstümüzə qışqırırdı ki, bələdçinin arxasınca gedin"

Ancaq **təəssüf** ki, hamıya bir yerdə **bələdçilik** etmək mümkün **olmayıb**. Çünki **camaat çayı** keçəndən sonra **fərqli-fərqli** vaxtlarda, **fərqli-fərqli** yollara **çıxıblar**. Füzulinin **üstündə** avtomatının **olub-olmaması** ilə **marqlanıram**. Fərhad **deyir**, əlbəttə **var** idi. Yəqin Ağdamdan **gətirdiyi** silahlardan **idi** və ya **Xocalı** özünümüdafə **batalyonunda** **keşikdə** **durarkən** onlara **verilən** avtomat **idi**, **bilmirəm**, amma **əlində** avtomatı **var** idi. Fərhad **onu** da **söylədi** ki, onlar **dörd** **uşaq** **imişlər**. İki **nəfər** də **validəynləri**:

- **Bəlkə** bizim də **qismətimizə** **düşməyəcəkdi** Zaminlə **görmək**. **Rəhmətlik** **atam** **həyəcanla** **bizim** **üstümüzə** **qışqırırdı** **ki**, **ayə**, **ancaq** **bələdçinin** **arxasınca** **gedin**, **geri** **qalmayın!** **Bizi** **təntidərək** **Zaminin** **arxasınca** **dabanbasma** **getməyə** **səsləyirdi** **kişi**. Çünki **elə** **bir** **vəziyyət** **idi** **ki**, **dəstədən** **dala** **qalan** **kimi** **azmaq**, **itmək** **kimi** **təhlükələr** **mütləq** **başına** **gələ** **bilərdi**.

- *Siz Xocalıdan təxminən saat neçədə çıxmışdınız?*

- Deyim də neçədə çıxmışdıq. Təxminən saat 10-a 15 dəqiqə qalmış ermənilər və 366-cı alay başladılar atmağa. Bu zaman kəndin yuxarısında, ermənilərin Noragih kəndinə yaxın yerdə yaşayan xalamgil bizə gəldilər. Biz qonşunun evinin zirzəmisində idik. Gəlib bizi tapdılar və dedilər ki, burda niyə oturmusunuz, artıq şəhərin yarısını alıblar. Ondan sonra çıxıb gəldik məktəbin yanına, ordan da çay aşağı düşüb Qarqarı keçdik.

- *Demək istəyirəm ki, siz nə qədər tez çıxmağınıza baxmayaraq hava işıqlaşana Ağdama çata bilməmişdiniz...*

- Hava işıqlaşanda Naxçıvanikə gəlib çatmışdıq, hələ Ağdama yox. İşıqlaşana qədər çatsaydıq oralara, sakitcə keçə bilərdik.

16 yaşında yurd-yuvasından didərgin salınmış, indi Xocalısız Xocalının polis mayoru kimi fəaliyyət göstərən Fərhadın kəndlərini necə xatırlaması da maraqlı idi. Deyir, Xocalının son günləri dözülməz bir vəziyyət yaranmışdı. Dörd ay tamamilə təcrid olunmuş, mühəsirə şəraitində yaşayıb Xocalı əhalisi. Nə avtonəqliyyat vardı, nə də digər vasitələrlə gediş-gəliş. İşıq, qaz kəsilmişdi. Evlərə xəmir paylayırmışlar. Camaat bu xəmiri evlərdə köz üstündə birtəhər bişirib yeyirmiş...

Üç çaylı, üç kəndli - bərəkətli Xocalı

...Xocalını bütünlüklə xatırlayır Fərhad. Uşaqlıqda gördükləri cığırılar, oynadıqları yerlər, məktəbləri - hamısı xatirindədi. İşıq-qaz olmasa da, son günlərə qədər məktəbə gediblər: "Mən sonuncu sinfində oxuyurdum məktəbimizin. Ermənilər kəndimizi tez-tez atırdı. Amma buna baxmayaraq, dərslərə davamiyyəti dayandırmamışdıq. Məktəbimizin həyətinə hətta bir neçə raket də gəlib düşmüşdü. Direktor, müəllimlərimiz

bizi məktəbin zirzəmisinə salırdılar belə vaxtlarda". "Uşaqlıq yaddaşınızda Xocalının təbiəti, barlı-bəhərli torpaqları necə qalıb" sualıma bir qədər kövrələrek cavab verən həmsöhbətim söylədi ki, Xocalı, doğrudan da çox bərəkətli torpağı ilə seçilmiş. Təsərrüfatçılığın bütün sahələri üçün əlverişli imiş bu məkan. İki dağın - Bozdağla Kətikin arasında yerləşən Xocalını bol-bərəkətli edən həm də kəndin içərisindən axan üç çayın yaratdığı geniş imkanlar imiş. Bu üç çay Xocalını bütövlükdə təşkil edən üç kəndin - Xocalı, 1948-53-cü illərdə Qərbi Azərbaycandan qovulmuş soydaşlarımızın məskunlaşdığı Dərələyəz (bu kəndə Qaçqın kəndi də deyirmişlər - N.Z.), bir də Qaladərəsi kəndlərinin əhalisinin hər birinə ölçətan məsələlərdən axırmış.

1988-ci ildə isə Xocalıya şəhər statusu verilir. Şəhər statusu verilən zaman ətrafdakı bir sıra erməni kəndləri və ermənilərlə azərbaycanlıların qarışıq yaşadığı kəndlər də Xocalının tabeliyinə keçirilir. Məqsəd bu idi ki, Dağlıq Qarabağda azərbaycanlılar çoxluq təşkil eləsin (illər əvvəldən buna ehtiyac olsa da, artıq gecikmiş, zamanını, aktuallığını itirmiş qərar!.. - N.Z.). Bundan sonra Xocalıda xeyli tikinti, abadlaşdırma işləri aparılır. Artıq bilirik ki, 1988-ci ildə Xankəndidən qovulan azərbaycanlılar da Xocalıda fin evlərində yerləşdirilir. Üstəlik Ermənistan adlanan Qərbi Azərbaycan torpaqlarından qovulan soydaşlarımızın da bir hissəsi burada məskunlaşdırılır. Özbəkistanın Fərqanə vilayətindən qovulan Axıska türkləri də buraya gətirilir. Əhalinin artması fonunda bir sıra sənaye obyektləri də açılır və fəaliyyətə başlayır. Bu zamandan etibarən Xocalı artıq yalnız aqrar təsərrüfat rayonu deyil, həm də sənaye potensialı yaşayış məskəni kimi öz əhəmiyyətini artırır. Zavod, fabriklər, idarə-müəssisələr, tikin-

ti obyektləri, Füzulinin qoruyub-saxladığı Şəki-İpək fabrikinin Xocalı filialı kimi iri fabriklər açılır ki, yerli əhali işlə də təmin oluna bilsin.

...Axırıncı dəfə Gəncədən iki vertolyot gəlib. Un gətiribmişlər. Onda dinc əhalidən bir az adam çıxıb. Fərhadın sözlərinə görə, bu 14 fevral tarixində baş verib. Ondan sonra daha heç kim çıxa bilməyib. Sonra isə əhali 26 fevral Xocalı soyqırım faciəsinin dəhşətlərini yaşayıb...

Duman götürüldü!..

"ŞUŞA ZƏFƏRİNİN" eyforiyası altında yazılan Füzuli həqiqətləri

Füzuli haqqında yazılarımın bu hissələrini qeydə aldığı günlərdə Qarabağdan 44 günlük VƏTƏN MÜHARİBƏSİNİN şad xəbərləri sürətlə bir-birini əvəz edirdi. Maraqlı faktlardan biri Azərbaycan əsgərlərinin Xocalının da iki kəndini alması oldu. Əvvəlcə qəhrəmanın bacısı Fiqurə xanıma zəng edib gözdəndirliyi verdim. Tez-tələsik Facebook səhifəmdə "artıq Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Füzuli Rüstəmovun və bütün Xocalı şəhidlərinin də ruhu şaddır!" sözlərini paylaşdım. Paylaşım xeyli sayda "like" - "müjdəli bəyənmələr" gəldi. Bunların içərisində qəhrəmanımızın bacısı Fiqurə Rüstəmovanın "Füzuli Fiqurə Rüstəmov Rüstəmov"dan da sevincli "bəyənmə" vardı. Bu fərəhli anların eyforiyası altında daha yazını davam etdirə bilməyib kompyuteri söndürüb səhəri gözlədim.

...Səhər - 08 noyabr 2020-ci il tarixində bizə daha möhtəşəm xəbər qol-qanad verəcəkmiş! Azərbaycan xalqının 28 il gözlədiyini Şuşa həsrətinə son qoyulub!!! Bu xəbəri sıradan bir məlumat kimi qəbul etmək mümkün deyildi təbii! Ali Baş Komandan, Prezident İlham Əliyevin xalqa bu qələbə xəbərli müraciətidən sonrakı fərəhli anlarımızı, sevinc göz yaşlarımızı bütün təfərrüatları ilə qələmə almaqda acizəm. Bu haqda daha çox bilgilər almaq niyyətilə yenidən televizor, internet saytları, facebook xəbərləri arasında var-gəl etməyə başladım. Şükür ki, bu xalqın taleyində belə gözəl çağlara da yer varmış... Budəfəki paylaşımларımdan biri 28 il qəlbimdə daş kimi asılı qalan ifa-

dənin üzə çıxması oldu: "Şuşalı Azərbaycana eşq olsun!" və "İllərlə xalqımızın düşüncələrinin üzərində hökmranlıq edən duman götürüldü!.." Bu dumanı adı məişət həyatımızdan tutmuş beynəlxalq səviyyəli tədbirlərdəki mövqeyimiz, təhsildə, səhiyyədə, hətta futboldakı uğursuzluqlarımıza qədər hər yerdə hiss edirdim. Qənaətim beləydi ki, Qarabağı uduzan Azərbaycan xalqı duman içindədir!.. Əlqərəz, bu statusuma da xeyli sevincli "bəyənmələr" aldım. Təbii ki, bunun ardınca Türkiyə xalqına təşəkkürlərimi və "Şəhidlərimizin ailələri və balaları hamımıza əmanətdir. Bunu məmur da sadə vətəndaş qədər dərk etməlidir!.." statusunu paylaşdım. Bunları həm də ona görə tez-tələsik yazdım ki, "unutqanlarımızın" bu vacib "boyun borclarımızı" arxa plana ötürməsinə mən də əngəl ola bilim...

Xaqani Səlimov: "Zəmin təmənnalı qəhrəman deyil, əsl vətənpərvər igid idi"

...Xocalıdan növbəti həmsöhbətimlə "Azərbaycan Bayrağı" ordenli keçmiş döyüşçü Xaqani Səlimovdur. Xaqani polis orqanının əməkdaşı, polis-polkovnikidi. Əvvəlcə Xocalı milis şöbəsində başlayıb xidməti işinə. Onun işə başladığı dövrə artıq ictimai asayişin qorunmasından çox, ermənilərə qarşı mübarizə dövrü kimi yaddaşlara həkk olunub. Bu zaman Qarabağda ictimai asayişin ən kobud şəkildə, həm də millətçilik zəminində pozulması halları baş verirdi ermənilər tərəfindən. Özü də bıçaq-xəncərlə yox, havadarlarının onlara "pay" verdiyi odlu silahlarla. Bu səbəbdən milis (polis) də öz işinin standartlarını dəyişdirməyə məcbur idi. Onlar Füzuli kimi qəhrəman oğullarımıza qoşulub Xocalının müdafiəsində iştirak etməyə başlamışdılar. Xaqani də başqa həmsöhbətlərim kimi Füzuli

qəhrəmanlıqlarının bir çox epizodlarının şahidlərindən və onun qoçaqlığına heyranlardan biridir. Gəlin onu da dinləyək:

- Zəmini uşaq vaxtlarımdan tanıyıram. Bacısı mənimlə bir sınıfdə oxuyub. Hər iki valideynləri rəhmətə getdiyindən onları babaları Kərim kişi saxlayırdı. Xalası Səkinə isə bir növ analıq edirdi onlara. Zəmin hələ uşaqlıqdan çox qoçaq oğlan kimi tanınmışdı, ad çıxarmışdı.

- *Siz xocalılısınız?*

- Bəli, mən əslən elə Xocalının özündənəm.

- *Ona məntiqlə, siz Füzulini Şuşadan internat məktəbindən qayıdandan sonra tanımısınız...*

- Bəli. O zamandan tanımışam. Fiqurə 9-10-cu sinifləri mənimlə bir sınıfdə oxudu. Xocalının mənim yaşadığım Qaladərəsi hissəsində 1948-50-ci illərdə ermənilər də yaşamışdılar, lakin onlar köçüb getdikdən sonra orada Dərələyəzdən və Laçın rayonundan gəlmiş soydaşlarımız məskunlaşmışdılar. O biri kəndlərdə məktəblər 8 illik idi, bizim məktəbdə isə 10 illik. Ona görə də Fiqurə 9-10-cu sinfi gəlib bizim məktəbdə oxudu.

Zəminin yaşadığı ev çayın üstündə yerləşirdi. Bir tərəfi də Kətik dağı deyilən yer, meşəlik-filan. Bunu ona görə deyirəm ki, belə bir relyefdə yaşayan Zəmin çox qoçaq bir çöl-bayır adamı, bacarıqlı birisi kimi yetişmişdi. Bütün gizli-aydın yolları, cığıruları belə çox yaxşı tanıyırdı.

Mən əsgərlikdən hadisələr başlayanda gəldim. Gələndə eşitdim ki, Zəmin ermənilərə cavab vermək məqsədilə onlara xeyli ziyan vurublar. Ona görə də bunları tutub aparmışdılar Şuşa həbsxanasına.

- *Xaqani müəllim, bunları yeri düşdükcə həmkəndlilərinizin dilindən yazmışam. Siz xüsusi olaraq nələri xatırlayırsınız Füzuli ilə bağlı?*

- Danışım. Təmiz, açıq müharibəyə keçəndən sonra rəh-mətlik Zamin neylədi? Bilirsiniz, bizim xocalıların Milli Qəhrəman adı almış oğulları çoxdu. Amma əsl Milli Qəhrə-manlarımız ki var, onlardan biri Zamindi. Yəni, o, nəyinsə xatirinə, təmənnalı qəhrəman deyil, əsl vətənpərvər igiddi. Özü də bildiyimə görə, həmişə əməliyyatlara tək gedərdi. Dağların üstündə o cığırları yaxşı tanıyırdı, ondan gözəl tanı-yan yox idi buraları. O vaxt biz dövlət tərəfindən silah, pat-ron-filan, bu mənada hər hansı bir dəstək almırdıq, hamısını ya cibimizin pulu ilə, ya da Sovet əsgərlərinin qarşısını kəs-məklə tutub alıb toplayırdıq. Zaminin bu işdə əvəzi yox idi. Gedirdi pay-piyada Ağdama, gecəylə, təkbaşına, silahları gö-tirirdi.

"Bir çoxları Ağdama özünü çatdıran kimi yoxa çıxırdı, amma Zamin..."

Söhbətimizin bu yerində müsahibimi Xocalı soyqırımını gecə-si baş verənlərin fonunda Füzulinin göstərdiyi igidliklərə, əvəzsiz bələdçi ola bilməsi məqamına yönəldirəm. Danışdıqla-rımız əsnasında həyatımızı mənfi yöndə təqib edən bir sıra xo-şagəlməz, hətta deyərdim ürək bulandıran məqamlar da üzə çı-xır. Oxucuların ovqatını təlx etmək istəməsəm də onların bəzi-lərini qeyd etməyə məcburam. Həm də ona görə ki, yaxşı, ya pis, bunlar bizim tariximizdir. Ağ ləkələr də, qara ləkələr də...

- Elə Xocalı qətləmə gecəsi bələdçilikdə də onun gizli yol-ları tanıması nə qədər xocalılığın dadına çatıb...

- Bəli. Tamamilə haqlısız. Yolları tez-tez dəyişirdi. Çünki ermənilərə satırdılar.

- Kimlər idi bu satqınlar, Xaqani müəllim?

- Kimlər olacaq? Anası, gəlini erməni olanlar... Milli tər-kibi təmiz olanlar öz qardaş-bacılarını satmazlar ki!.. Demə-li, Zamin gedib-gəlirdi deyə ermənilərin Kətik dağındakı me-şəlikdə postlar quraraq Xocalıya burdan nəzarət etmək istə-diklərini də görürdü. Mən şahidəm ki, o, gecə ilə nə qədər belə postların altını üstünə çevirib. Bu həmin qorxulu yerlər idi ki, fevralın 26-da camaatı elə bu ərazidə daha çox qırılmış-dılar. Həmin gecə Zamin camaatı dəfələrlə keçirib Ağdam ərazisinə, qayıdıb. Bir çoxları Ağdama özünü çatdıran kimi yoxa çıxırdı. Amma Zamin sayını dəqiq bilməsəm də, dəfə-lərlə qayıdıb, camaatı xilas edib. Elə bu yolda da erməni gül-ləsinə tuş gəlib şəhid olmuşdu.

- Siz həmin gecə onu görə bildiniz?

- Yox, həmin gecə görməmişəm. Həmin gecə xocalıdan ən axırıncı çıxan mən olmuşam.

- Siz hansısa batalyonda döyüşürdünüz?

- Bəli, mən Xocalı milisində olmuşam. Bir çox əməliyyatlar-da iştirak etmişəm. O cümlədən Meşəli kəndinin azad edilməsin-də. Yadımdadır ki, 12 nəfər getdik. 12 nəfərdən altısı kəndə gir-məyə ürək eləmədi, amma 6 nəfər girdik, bütün kəndi erməni-lərdən azad elədik. Xocalı aeroportunda milis işləyən, Zaminin dostu Nazim (söhbət artıq oxuculara yaxşı tanış olan, Füzuli Rüs-təmovun dostu və qonşusu Nazim Hüseynovdan gedir - N.Z.) də bizimlə iştirak edib bu əməliyyatda. Orda 20-yə yaxın erməni öl-dürdük. 30-40 nəfər qız-gəlini, yaralıları azad elədik. Onlar ev-lərdə gizlənməmişdilər. Ermənilər mal-qaranı aparırdılar. Əllərin-dən aldıq. Aparanları güllələdik. Bircə dənə NİVA maşınını aparmışdılar. Nazimə də burda alından güllə dəydi. İki nəfər onu çıxartdı, üç nəfərimiz qaldı kənddə. Kəndi belə azad elədik.

- *İndi xocalıların Goranboy rayonu ərazisində məskunlaşdığı Ağcakənd kəndinin yaxınlığında vaxtilə ermənilərin yaşadığı, hazırda qaçqınların məskunlaşdığı, indi elə Meşəli adlanan kənd də var. Bu ad həmin eyni adın daşıyıcısıdır?*

- Bəli-bəli.

- *Başqa hansı əməliyyatları xatırlayırsız?*

- 1991-ci ilin axırları idi. Efirdə eşitdik ki, Ağdamdan Xankəndinə gedən qatar gəlir. İçərisində iki vaqon undu, 60 ton da benzin. Dəmir yolunu partlatdıq. Qatarın içindəkiləri daşıyıb payladıq xocalılara. Zaminin o qədər belə işlərdə igidlikləri olub ki...zaman keçdikcə bəzilərini unuduruq. Elə bunlar unudulmamaq üçün yazılsa yaxşıdır.

- *Aydındı. Sizin də təltifləriniz var deyəsən...*

- "Azərbaycan Bayrağı" ordeni almışam. Ancaq ordeni yaxama taxa bilmirəm. Düşünürəm ki, nə zaman Qarabağı, Xocalını azad edərək, onda həm şəhidlərimizin ruhu şad olar, həm də biz rahatlıq taparıq, o ordeni də yaxamda gözdirməyə haqq edərəm.

- *Xocalı gecəsi siz harda olmuşuz, Qaraqayada?*

- Yox, mən səhərə qədər qaldım Xocalıda. Yaralanmışdım.

- *Ermənilər o zaman Xocalıya girməmişdilər?*

- Girmişdilər. Mən erməni dilini təmiz bilirdim. Orta məktəbin bir neçə sinfini Xankəndidə oxuduğumdan erməni dilində ləhcəsiz danışırıdım. Yaralıydım deyə qaldım bir tövlədə. Özümlə də 17 yaşlı bir erməni uşağını girov götürdüm. Xocalıda bir neçə erməni də neytrallaşdırdım. BMP-də oturan bir rus mayorunu vurdum. Hardasa günorta saatlarında erməni qarətçilər mülki geyimdə doldular Xocalıya. Züleyxa adlı uşaqlıqdan şikəst bir qız var idi. Onu həyətin ortasında mənim gözlərimin qabağında düz mədəsindən güllələdilər. Bunu görmək çox ağır təsir etdi mənə!..

- *Erməni uşağını da gətirdin özünlə?*

- Hə, gətirdim meşəyə. Çayı da keçəndə ayağım sürüşdü, yıxıldım suya. Ayağım da dizdən çıxmışdı, ancaq donub keyimışdi deyə, çıxığı hiss eləməirdim. Don açılandan sonra bərk ağrı verdi. Bu zaman artıq keçib gəlmişdim Ağdama. Sınıqçı tapıb sağaldılar.

- *Siz yıxılanda erməni uşağı qaçıb getdi?*

- Yox, qaçmadı. Gətirdim bunu meşəyə. Meşədə həmkəndlilərimiz Tofiq Aslanov və Cavid Əliyevlə rastlaşdım. Gəldim gördüm Cavidin atası Ələkbər kişi və iki qızı da burdadı. Erməni uşağına da söz vermişdim ki, səni buraxacam. Artıq bunları tapandan sonra buraxmadım, elə başından bir güllə vurdum qaldı orda.

- *Bəs niyə gətirmədiniz onu?*

- Artıq o bizə əlavə yük olurdu. İki qız uşağı vardı yanımda. Onları gətirməliydik. Həm də hardan gəlirsən gəl, mütləq asfaltdan keçməlisən, camaatı da elə orda dayanan BMP və yaraqlılar qırırdı.

- *Yolda meyitlər var idi?*

- Yox.

- *Artıq yığmışdılar meyitləri?*

- Yox, sadəcə biz başqa bir yolla gəldik. Bir arx var idi, içində böyütkən kolları. O kolların içərisində oturub gözlədik. Həva qaranlıqlayanda mənə dedilər ki, Qaraağacı qəbiristanlığı görünür, get orda Qatır Məmmədin (Yaqub Rzayev) dəstəsinə, bizim burda olduğumuzu de. Getdim xəbər verdim, gəlib kömək elədilər.

- *Bəs sizin ailə üzvləriniz gəlmişdi?*

- Yox, iki bacım gəlmişdi. Anamla qardaşım şəhid oldular.

- *Allah rəhmət eləsin!*

Füzuli: "Yaşamaq istəyirəm"

*Balaca Aygün: "Zamin qaqa,
get erməninin ayaqlarını kəs, gəlməsin"*

Figure müəllimədən məni xocalıların daha kompakt yaşadığı Ağcakəndə aparıb bu insanlarla görüşdürməyini və Tərtərin Hüsənli kənd qəbiristanlığında uyuyan qəhrəmanımızın məzarını ziyarət etməyə şərait yaratmasını istədim. İstəyirdim dünyada yalnız bircə fotosu qalan Füzulini bütün dünyaya tanıtdıram. Mümkün qədər çox adamla görüşmək, mümkün qədər çox fakt toplamaq üçün ən çətin - istənilən nöqtəyə qədər getməyə hazır idim. Beləcə, balaca Xocalıya - Goranboy rayonunun tərkib hissəsi - Ağcakəndə düşdü yolumuz...

...Dünyanın tanıdığı Xocalı burda "mini Xocalı" şəklində qurulub. Rayonun inzibati qurumları - icra hakimiyyəti aparatı, polis şöbəsi, mədəniyyət şöbəsi, xəstəxana və təhsil strukturunun böyük bir hissəsi, əhalisininə bəlkə də səksən faizi burda məskunlaşıb. Xocalının daha bir neçə kəndi də ətraf ərazilərdə yerləşdirilib. Qeyd etdiyim kimi Meşəli kəndi burda elə öz adıyla təşkil olunub. Vaxtilə ermənilərin yaşadığı kənddə. Barbar ermənilərdən fərqli olaraq, azərbaycanlılar bu kəndin erməni qəbiristanlığını da olduğu şəkildə saxlayıblar. Xocalıların bir qismi isə qonşu Goranboy rayonunun mərkəzi hissəsindəki "qaçqın şəhərciyində" yaşayırlar. Bu, Ağcakəndə gedən yolun üstündə olduğundan əvvəlcə onlarla görüşümün təfərrüatlarını sizlərə təqdim etmək istəyirəm. Ancaq bütövlükdə 3 günlük səfərimiz Goranboy - Ağcakənd - Mingəçevir - Tərtər marşrutu üzrə davam edərək Tərtərin Hüsənli kənd qəbiristanlığında

qəhrəmanımızın məzarını ziyarət etməklə sonuclandı. Bu yerlərin hər birində xocalılarla və Füzulinin doğmaları ilə söhbət-ləşdik. Hələlik Goranboyda məskunlaşan xocalılarla söhbətimizdən bəzi frazaları diqqətinizə çatdırıram. Söhbətimizə körpünü Solmaz müəllimə - Solmaz xanım Məmmədova saldı:

- Mən qonşu olmuşam Zamingillə. Ona görə onun igidliklərinin çoxuna şahidəm. Bir gün Zamin gedib Şuşaya silah gətirməyə. Gözləmişik gəlməyib. Səhərə yaxın bir də görmüşəm çiyində silah, əlləri, dizləri palçıqın içində gəldi çıxdı. Əyə, niyə bu gündəsən? Dedi ki, mən Malıbəylidən, Quşçulardan belə gəlirdim. Məni gördülər. Maşın üstümə işıq saldı. Məcbur olub taxılın içərisi ilə sürünə-sürünə gəlib çıxmışam. Kürəyində patronlar, silahlar...

Ondan sonra dedilər ki, Ağdamda silahlar var, onu gətirmək lazımdı. Heç kim qorxusundan irəli durmadı. Ancaq Zamin gedib onu da gətirdi. Kətiyin yalı deyilən ərazi var. Bax, ordan meşənin içərisi ilə getdi, həmin silahları da kürəyində gətirdi.

Özü də gedib postda dayanırdı. Mənim qardaşım Rafiqlə. Zaminə danışsam, dastan yaranar ey, qurtarmaz...

- *Danışın, qoy yaransın. Daha doğrusu yaranıb, sadəcə olanları danışib yazıya gətirmək və xalqımızın həm indiki, həm də gələcək nəsillərinə çatdırmaq lazımdı...*

Famil Hüseynov:

- Kinolarda necə igid oğulları göstəririlər, Zamin də onlardan biri idi. Qəhrəmanlığının onlardan fərqi filmdə yox, həyatda baş verməsində idi.

Solmaz müəllimə:

- İnanın, heç onun növbəsi olmayanda da, hövsələsi çatmırdı, deyirdi mən çıxıram posta, yuxum gəlmir. Durub gedirdi.

Famil:

- Xocalı soyqırımını gecəsi şəxsən mənim gəldiyim dəstəyə Mikayıl kişi (söhbət Füzulinin dostu Nazim Hüseynovun atası Mikayıl Hüseynovdan gedir - N.Z.) ilə Zəmin bələdçilik elədiklər. Biz onların hesabına azmadan, erməni gülləsinə rast gəlmədən, ermənilərə əsir düşmədən Ağdama gəlib salamat çıxma bildik. Zəmin meşəni, meşənin içərisindəki gizli yolları, çıxışları çox yaxşı tanıyırdı. Onların bələdçiliyi sayəsində biz Əsgəran istiqamətindən salamat keçib Naxçıvan kəndinin yanına yetişdik. Xatırlayıram ki, burada bir UAZ maşınının gəldiyini gördük.

- *Onda siz də millətin qurulmasında bilavasitə rolunu alan həmin UAZ-dakıları görmüsünüz...*

- O UAZ bu gün də mənim gözlərimin qabağında bir kino lenti kimi dayanıb.

Füzulinin ələ keçirdiyi "Xocalının işğal çertyoju"

Solmaz müəllimə:

- Yadımdadır ki, Zəmin hələ faciədən bir həftə əvvəl Kətiyin yaxınlığına getdi. Ermənilər meşənin, dədə-babadan belə deyərlər, keçəlləmiş (tala - N.Z.) yerində oturub üzünü biz tərəfə baxa-baxa nə işə yazırdılar. Sən demə, çertyoj çəkmişlər. Zəmin getdi həm o çertyoju gətirdi, həm də əlindəki bir silahla erməniləri qorxudub yola saldı. Onlar qaçdılar üzünü o yana. Həmin çertyoju gətirdi, bizim dövlət nümayəndələrinə də verdi ki, görsünlər Xocalının işğal planı necə qurulub. Dedi ki, buna baxın və qız-gəlini vaxtında çıxarın! Bax belə qələtlərlə məşğuldular ermənilər! Əli ilə hamısını göstərdi çertyojda cızılanları ki, bax, Xocalı belə ortadadı, bunlar Mehdikənddən, Noragih-

dan, Əsgərandan, Xankənddən, qabaqdasına Naxçıvanın tərəfdən camaatın qarşısını kəsib qıracaqlar. İnanın, Xocalı genosidi elə belə də oldu. Onun dediyi tərəfləri kəsdilər, ancaq çay və meşə qaldı. Meşədə də fişəng atıb işıqlandıraraq işıqda insanları qırırdılar. Mənim qardaşım ordan gələndə dedi ki, gördüm ermənilər dənizə-dənizə gəlir, gördüm iki meyit var, onların ikisinin arasında uzandım. Rəhmətlik Razim müəllimlə. Razim müəllim onları geri qaytarıb, gətirib çıxarıb Ağdamın Şelli kəndinin şumlanmış torpaqlarına. Orda rəhmətlik Zakir müəllim bunları qarşılayıb, keçirib Şelliyə.

- *Görünür, dediyiniz bu adamlar hava işıqlanana qədər yolu keçənlər olub. Çünki işıqlaşandan sonra daha çox qırıblar insanları...*

Solmaz müəllimə:

- İşıqlaşandan əvvəl dediyim kimi, fişəng atıb qaranlığı aydınlatmaqla qətl edilənlər bizimkiləri. Amma işıqlaşandan sonra gülləbaran edilənlər.

- *Siz Zəmini sonuncu dəfə harda gördünüz?*

Solmaz müəllimə:

- Mən Zəmini xəstəxanada gördüm. Ağdamda. Soruşdum Zəmin, nə istəyirsən? Boğazından güllə dəymişdi, qan içəri, daxilinə axırdı. Cavab verdi ki, yaşamaq istəyirəm.

- *Dənizə bilirdi deməli...*

- Hə, danışırdı. Bir az sızıldayırdı. Bu sözü dedi. Rəhmətə getdi. Ordan götürüb gətirdilər Tərtərin Hüseynli kəndinə. Bu kənddə Fatma adlı xalası var, onların evindən götürdülər, kəndin qəbiristanlığında anasının yanında dəfn elədilər.

Müəllimə Füzulinin paralel olaraq "Zəmin" də adlandırılmasının izahını verir bizlərə. Füzulinin anasının necə dünyasını dəyişməsi haqqında məlumatlısınız artıq. Ana dünyasını dəyi-

sərkən başına toplaşanlara, doğmalarına son nəfəsində oğlumu sizə "zamin" verib gedirəm deyibmiş...Füzuli elə ZAMİN də oldu. Təkcə doğmalara, dost-tanışa yox, xocalılara, hüsənlilərə, bütün azərbaycanlılara!..

Famil:

- Həmin gecə indi də olduğu kimi gözlərimin qabağındadı.

- Sizi keçirib yenə qayıtdı? Siz onun bələdçilik etdiyi neçənci dəstədən olmusunuz?

- Zamin bizi həmin yoldan keçirdi. Sayını dəqiq deyə bilmərəm, amma xeyli adam idik.

Solmaz müəllimə:

- Çox adamı keçirtdi ey, vallah.

Famil:

- Bizi keçirtdi. Qayıtdı o UAZ gəlib dayanan yerə. Bir dərə var idi. O dərənin içində uzanıb sürünürdük. Rəhmətliyi elə orda da vurdular...

Mən nəşə daha bir fakt, Füzulinin vurulduğu anın şahidini tapacağıma ümid edərək hövlnak soruşuram:

- Sizin yanınızda vurdular Füzulini?

Famil:

- Yox, biz artıq keçmişdik. O isə yenidən qayıtmışdı. Allah ona qəni-qəni rəhmət eləsin! Allah bütün şəhidlərimizə rəhmət eləsin! Bu gün bizim yaşamağımızın, varlığımızın əsas səbəbkarları belə oğullarımızdı.

Solmaz müəllimə:

- Hələ Xocalı faciəsindən xeyli əvvəl, o Meşəli kəndində camaatı qırmışdılar ha, Zamin ondan sonra getdi, nə qədər ermənini girov gətirdi!

Arzu Usubova: "Anam qoymurdu Zamini qayıtmağa, sözə baxmadı"

Söhbətimizin bu yerində qapı döyülür. Xocalı dəhşətinin şahidlərindən biri - Arzu Usubova gəlir. Bir qədər də kişi cüssəli təsiri bağışlayan Arzu xanımı görəndə Famil sanki bir doğmasını görmüş kimi həyəcanla deyir ki, söz yerinə, vaxtına çəkər, bax bu Arzu xanımla həmin gecəni, həmin yolu bir yerdə gəlmişik. Bax, biz yaralı komandir Aqili gətirəndə bu Arzu xanım bizimlə bərabər kişi kimi onun xərəyinin altına girmişdi.

Bu sözləri eşitməyin özü də bir fəxarət hissi idi. Eşq olsun ləyaqətli, vicdanlı, kişi qeyrətli Azərbaycan qadınına! Famildən atışma başlayarkən yaralı komandir, xocalıların müdafiəçisi və qonağı Aqilin "məni qoyun gedin, sizə yük olmayım" deməsinin nə dərəcədə həqiqət olduğunu soruşuram. Famil Aqilin şəxsən özünün bu ifadəni dilə gətirdiyini təsdiqləyir. Elə bu sözün təsdiqini də dilə gətirməklə Arzu xanım Usubova söze başlayır:

- Biz Xocalıdan çıxanda bunları görməmişdik. Qarqar çayının qırağına çatanda Güllü xalanı, daha bir neçə nəfəri küreyimə alıb dizə qədər çatan çaydan keçirdim bu taya. Orda Aqili gətirdiklərini gördüm. Qoşuldum bunlara. Aqili çiyinimizə alıb gəlirdik. Yolda baxdım ki, onun xərəyi çox ağırdı. Xərək, üstündə döşək, yastıq, rəhmətlik Aqil özü, üstündə də yorğan. Dedim gəlin bu şeyləri ataq, eləcə yorğana bükək gətirək.

Arada mühasirəyə düşdük. Mühasirədə atışma oldu. Atışmada məcbur olub yolumuzu sıldırım qayadan saldıq. Burda bir ağacın kötüyünə dirənib özümüzü birtəhər saxladıq. Aqil rəhmətliyə təzədən bir güllə də dəydi. Aqili gətirənlərin içərisində rəhmətlik Zamin, İnkilab, mənəm atam, anam, Cabbar... say-

maqla qurtara bilmərəm. Çoxlarını yadıma sala bilmirəm. Bir neçə dəfə narkoz almışam, yaddaşım korlanıb. Aqıl dedi ki, mən bilmirəm, bu camaatın əziyyətindən nə ilə çıxacam! Dedim: "Aqıl hələ bilmək olmaz burdan hansımız salamat çıxacağıq, hansımız məhv olacağıq?!" Ona güllə dəyəndə qaldırıb özüm yarasını sarımışam. Süsənin əlində bint var idi. Həmin bintlə sarıdım. Bint qurtardı. Amma qaldırıb yerinə qoyanda gördüm yastığının üstü qandı. Mən də evdən vur-tut bircə şərifi götürmüşdüm, o şərifi qatlayıb basdım yarasına.

- *Aqıl özü-özünü vurmamışdı ki?*

- Yox-yox, özünü vurmamışdı. Elə bil biz mühasirəyə düşəndə ona bir də güllə dəydi. Orda kimsə "lojis!" (uzan!) komandası verdi. Bilmədik rus idi, erməni idi bu komandanı vərəm. Biz o yolu öz gücümüzə gəlsək də, bələdçimiz rəhmətlik Zamin oldu. Qarqarı keçəndən sonra dəstəmiz ayrıldı iki yerə. Yarısı Kətik istiqamətinə, yarısı Gəndərə istiqamətinə. Nə olsun ki, Xocalıdan idik, bu yolları tanımırıq. Zamin bizi qoyurdu bir yerdə, özü gedib qarşıda yolları yoxlayırdı. Bəlkə bunu hələ bizə bələdçilik edəndə bir otuz dəfə təkrarlayırdı. Gedirdi, postu yoxlayırdı, görürdü ki, post boşdu, qayıdıb gəlib bizə deyirdi ki, tez keçin. Belə-belə gətirib çıxarıb bizi. Nə qədər postu bu minvalla keçib gəldik, axırncı posta çatanda dedi ki, o postda ermənilər var. Ona görə səhər açılana kimi o postu keçdik keçdik, keçmədik bizi qırıb batıracaqlar. Posta az qalırdı, səhv eləmirəmsə yanımızdan bir UAZ keçdi. Dedilər gərək bu maşının qabağını kəsəydilər. Ancaq kimsə dedi ki, maşının qabağını kəsək, postdakılar xəbər tutar, ona görə qoy getsin. Amma gərək kəsəydilər qabağını. Çünki o UAZ gəlib yanımızdan ötəndə camaatın keçdiyini gördü.

- *Arzu xanım, siz Zaminəndən harda ayrılımsınız?*

- Məşədə görüşmüşəm Zaminlə.

- *Yox, bunu soruşmuram, sonuncu dəfə harda ayrıldığınızı xatırlayırsınızmi?*

- Deməli, o, bizi Qaraqayadan Şelli tərəfə keçirdi. Zamin burdan bir də geri qayıdanda anam qayıtdı dedi ki, ay bala, hara gedirsən? Dedi: "Gülərə xala, xəbəriniz yoxdu, arxa tərəfdə camaatı qırıb batırırlar...". Ona görə anama qulaq asmayıb bir də qayıtdı. Zamin Allah bilir neçənci dəfə qayıdırdı. Biz gəlib çatandan sonra dedilər ki, daha Zamini də vurublar. Anam qoy-murdu qayıtmağa. Bax, indi burda da kimlərsə deyir ha, bir yerdə gəlmişik, mən onda bilirəm ki, hə, biz tanıyıb-tanımadığımız nə qədər adam, uşaq, qoca ilə bir yerdə gəlmişik. Bələdçiliyimizi isə sona qədər Zamin eləyib, sonra qayıdıb yenidən yolda qalanlar üçün. Dayanmadan gəlmişik biz Şelliyə kimi. Bir də baxdım başımın tüklərindən su axır. Dedim ki, nəne, dayanmayın, yoxsa donacaqsınız. Yolu keçəndə ki atışma düşdü, onda biz bilmədik qardaş harda qaldı, ata harda qaldı və s. O dəstənin içərisində üçüncü adam mən gəlib çıxmışam. Bəxtə-xuda, göydə Allah, yerdə Zamin bizi gətirib çıxartdı. Zamin olmasaydı şəxsən mən azıb gedirdim Naxçıvanikin donuz fermasının üstünə. Ona gördüm səhər açılana yaxın kimsə arxadan mənə vurdu ki, ay əclaf, hara gedirsən? Mən də əfqan formasında idim. Yazıq Zamin bu formada mənə tanımayıb, səhər açılana qədər elə bilib mən kişiyəm, yəni oğlan uşağıyam. Ancaq ona tərəf çönəndə bildi mənəm. Neçə dəfə üzrxahlıq elədi ki, bilməmişəm. Zaminlə mənəm aramda bir sinif fərqimiz olub. Düzdü yaşda böyük olub, amma məktəbə getməyə gecikdiyindən mənəndən bir sinif yuxarıda oxuyub. Gəlib qayıtmasaydı, ferma-ya çatmışdım da...

- *Yəqin siz tək olmamırsız yolu itirib o istiqamətə gedən?*

- Yox-yox, necə oldusa mən təklənib getmişdim o tərəfə. Bilirsiniz, elə bil fermannın yanından keçirdik. Ordan keçəndən sonra isə xəndəyin içərisində uzana-uzana, sürünə-sürünə gəldirdik. Başımızı qaldıran kimi güllələyirdilər. Böyür-başımızı güllə atəşi altında saxlayırdılar ki, hərəkət edə bilməyək. Güllə ətrafımızdakı torpaq yığınlarına dəyirdi, torpaq, qar qalxıb üstümüzə səpələnirdi. Qayanın üstündə daşın arxasında qara maskalıları gördüm. Qardaşım Zahirlə (qarşıda Zahirin də olaylara və Füzuliyə münasibəti ilə tanış edəcəyəm sizləri - N.Z.) Mürşüd dayı Qaraqayanın üstündən mənə səs elədi ki, həmin nöqtəni vururuq, daha vaxt itirməyib keçək. Keçdik. Yəni, heç kim sinəsinə döyüb deyə bilməz ki, Zamin olmasaydı, bu adamlar sağ-salamat gəlib Ağdama çıxardılar.

Füzuli ilgili xatirələr tükənmir...

Xatirələr...xatirələr təkə şirin çağları, xoşbəxt anları qoruyub-saxlamır. Xatirələr həm də acılı məqamların yaddaşlarda saxlanc yeridir. Sadəcə olaraq, insanlar xoş xatirələri xatırlamağı sevirlər. Bu da təbiidir. Di gəl ki, bütöv xalqın tarixini özündə yaşadan xatirələr qorxunc olsa da deyilməli, yazılmalı, mütləq tarixin və xalqın yaddaşında yer tutmalıdı. Mən bu adamları Füzuli haqqında və ümumən Xocalı həqiqətləri haqqında danışdırarkən onların yarasının qaysağını qopartdığının fərqi deyəm. Amma nə edəsən ki...bir də bu insanlar onları quduz düşmənin ağzından qurtarmış xilaskarları haqqında danışib-düşünəndə görün hansı duyğularla yaşayırlar:

Famil:

- Zamin bizdən ötrü ölməyib. Bizim ürəyimizdə yaşayır o. Göydə Allaha, yerdə Zaminə borcluyuq yaşadığımız bu ömrü.

Solmaz müəllimə:

- 26-sı gecəsi hamı gəlib yığıldı onların məhləsinə. Bura yığışanları Zamin həm Qarqardan bir-bir keçirdi, həm də gətirib çıxartdı Ağdama. Başqa yolu gedənlərin əksəriyyəti qırıldı. Amma o dedi ki, gəlin burdan gedək. Dörd dəfə, beş dəfə, Allah bilir neçə dəfə qayıdıb adamları gətirib Ağdama çıxara bildi.

Arzu xanım:

- Fikir verin, dədəm neçə ilin kişisi, özü də Xocalı adamı, amma meşəni tanıyırdı. Düşməni qabağında öyilməyi özünə sığışdırmayıb, yolu öyilmədən keçib gəldi, yəqin bu da Allahın qismətiydi ki, salamat gəlib çıxa bildi. Üstündə də mənimçün götürdüyü bir ədyal, iki çörək. Ancaq bu yaşlı adam da meşə yolunda azırdı. Zamin isə Ağdama silah-sursat dalınca gedəndə bu cığırları kəşf eləmişdi. Millət necə azdı getdi, Gəndərədə-filanda azdı-batdı, qırıldı. Amma Zamin bizi düz, nisbətən təhlükəsiz yollarla gətirdi. Allah onun qəbrini nurla doldursun!

Bayaqdan bizi kənardan dinləyən Namiq Məmmədov qoşulur söhbətimizə:

- O adam hər bir nöqtəni bilirdi ki, harda nə var, hardan necə keçmək olar. Ona biz Xocalının silah bazası kimi baxırdıq. Çox ürəkli, çox mehriban, həqiqətən canlara dəyən bir oğlan idi.

Solmaz müəllimə:

- Bizə beşmərtəbədə ev vermişdilər. Ancaq yığışıb köçə bilməmişdik o evə. Vaqonda qalırdıq. Atırdılar, yığılırdıq bax bu Fiqurəgilin, Zamingilin evinə. Yatırdıq orda. Mən, mamam, bir də uşağım Aygün. Bir dəfə uşaq yatmırdı. Zamin də elə tez-tez gedirdi, postları fırlanırdı, gəlirdi. Uşaq deyirdi: "Zamin qaqa, get erməninin ayaqlarını kəs, gəlməsin". Yadındadımlı Fiqurə,

Zamin səhərə qədər fırlandı, tez-tez gəlib uşağa deyirdi: "Aygün, öldürmüşəm, qorxma yat! (hıçqırıq boğur müəlliməni, ağlayır - N.Z.). Sən ayağını bük, qoy güllə dəyməsin, yat, qorxma hamısını öldürəcəm". Bax, elə bir oğuluydu ey o!

Təhsil şöbəsində işləyirdim. Bir gün dərsə gedirdim, gəlib dedi ki, müəllimə, sən mamanla qızı saxla evdə, onları vertolyotla yola sal. Vertolyot gəldi, qardaşım Rafiqlə birlikdə maminə yaş yarımlıq qızını aparıb yola saldılar, biz qaldıq. Qardaşım dedi: "Gərək sən də gedəydin". Zamin dedi: "Yox, müəllimə çox kişidən ürəkli idi, qoy qalsın".

Figure məni bu insanlarla görüşdirməkdə vasitəçidi bu zaman. Amma bu məqamda dayana bilməyib yenə ürəyindəkilərdən boşaltmalı oldu:

- Zaminin dərdi bir deyil, beşdi. Xocalıda ölsəydi, dostları yığış bənazəsini qaldırırdı, bəlkə də bu qədər yer eləməzdə bizə. Yaralı halı da, məzarı da hamıdan ayrı düşdü.

Xocalılar bir ağızdan:

- Zaminin ölüm vaxtı deyildi...

- Füzulinin ölüm vaxtı deyildi, bu öz yerində. Amma Zamin kimi oğullarımı Allah qorusun, indi təəssüf ki, belələri tamamilə yoxdur demirəm, fakt odur ki, belələrinin sırası seyrəlidir...

Solmaz müəllimə:

- Var ey yenə də oğullar. Ancaq onlarda Zaminin xasiyyətinin biri olanda o biri olmur. Mehriban, qoçaq, igid, üstəlik istiqanlı...Zaminin xüsusiyyətlərini sayıb qurtarmaq olur ki!.. Dindən çıxarı yerinə yetirən oğul idi Zamin...

Şükür: "Füzuli xocalılardan - namus-qeyrətindən qayırdı"

Əli: "Avtomatı dirəyib UAZ-ı saxlatdırdıq"

Ağcakənddə məskunlaşmış Xocalı qaçqını Əli Rəcəbov da 26 fevral gecəsi Füzulini sonuncu görünləndir. Dediynə görə həmin gecə Füzuli ilə birgə ermənilərlə vuruşublar da.

- Fevralın 26-da gecə Xocalıdan çıxdıq. Yolda rəhmətlik Aqilin meyitini də çiyimizdə gətirdik. Ermənilər bir neçə dəfə atdılar dəstəyə. Onların atdığı güllələrdən Aqilə də dəydi. Biz gəldik Əsgəranın üstünə. Ora qabaqcadan gedib-gəlmiş adamlar söylədilər ki, burda post var. Bizimkilər göyə bir-iki güllə də atdılar. Bunu görəndə camaat yığışdı bir yerə. Məndə də avtomat yox idi. Amma üstümdə 16 ölçülü tüfəngim vardı. Baxdım ki, əlində avtomatı olan var, gizləyib. Ona dedim ki, mən çıxıram qabağa. Al bu tüfəngi, avtomatı ver mənə. Mən İsmixanın oğluyam. Ölsəm heç, ölməsəm qaytararam avtomatımı. Beləcə mən çıxdım, bir başqası da çıxdı irəli. Getdik gördük heç erməni postu da yox imiş. "Qara-qura" görünürmüş camaatın gözüne. Artıq səhər açılırdı. Qabağa düşənlərdən Füzuli oldu, mən oldum, biri də bilmirəm kim idi, üçümüz irəlidə gəldik.

Əli qəhrəmanımızı necə tanıdığını da nəql edir. Deyir onunla yaşları uyğun deyildi, ona görə bir elə yoldaşlıqları olmayıbmuş Xocalıda. Amma eşidibmiş ki, Füzulidə əsl, necə deyirlər, şir ürəyi var. Hərə özünü öysə də Əli təsdiqləyir ki, amma o kişidə ürək var idi, ciyər var idi, həqiqətən döyüşkən oğlan idi.

Müsahibim 26 fevral gecəsinin bir hissəsini isə Füzuli ilə birgə hərəkət edib. O, baş verənləri belə xatırlayır:

- Elə bil ki, səhərə yaxın, saat altı olardı, rəhmətlik Füzuli ilə gördük ki, UAZ gəlir. Bu UAZ-dakılar, sən demə erməni komandirlər imiş. Onlar aşağıda qarapaltarlıları, yuxarıda ağpaltarlıları yerləşdirib bu maşından komanda verməklə iki tərəfi də idarə edirmişlər. Dedi ki, qaçaq UAZ-a tərəf. Bir xeyli məsafəni qarda qaçdıq. Baxdım ki, UAZ yoxdu. Soruşdum ki, hamı bəs UAZ? Füzuli dedi: "Gözlə indi çıxacaq". Avtomatları di-rədik düz UAZ-ın çıxdığı yerə. İçəridə ən azı beş nəfər vardı. İki qabaqda, üçü arxada oturmuşdu. UAZ qalxdı. Qabağında rezin antenası, arxasında əlavə iki antenası. Maşının sarıya çalan rəngi vardı. İçərisindəkilər saqqallı adamlar idi. Avtomatı dirəyib maşını saxlatdırdıq. Xocalı camaatı da aralıdan gəlir. Dedim: "Füzuli ataq?" Mən Füzuli olan yerdə heç kim idim. Özüm də Sovet əsgərliyindən təzəcə gəlmişdim. Rus hərbiçisi formasındaydım: əfqanka, botinka-filan. Ermənilər bu formanı görəndə bir az çaş-baş qaldılar. Dedim ki, Füzuli, arxa hissədə oturanlar bizi vura bilərlər, ona görə də de qapını açsınlar. Ermənilər də eşidirdi ha bu sözümlü.

"Qadın bir vay-şüvən qopardı ki, atmayın!"

- **Robert Koçaryan da bu UAZ-da olub?**

- Onu dəqiq deyə bilmərəm. Amma onlar çox qorxdu biz-dən. Avtomatları 5/45 avtomatlardan idi. Bax, orda soruşdum ki, Füzuli, ataq? Dedim: "Mənə görə qorxma, gizlənmişəm daşın dalında". O, hələ dillənməmiş o tərəfdən bir qadın çıxdı, yüyüdü yanımıza. Bu qadın bir vay-şüvən qopardı ki, atmayın! Yaylığını atdı yerə, özünü çırpdı yerə. Başladı ki, burda qan tökülməyəcək, güllələməyin!

Amma onu da deyim ki, bu zamana qədər ölüm-zad olma-mışdı hələ.

- **Qadın azərbaycanlıydı da?**

- Azərbaycanlıydı. Onu da sonradan tanıdıq. Yeni Xocalıdan imiş (həmsöhbətim qadının kimliyini söyləmək istəmədi. Ancaq onu dedi ki, həmin qadın erməni olmayıb, əsl azərbaycanlı imiş - N.Z.). Kərəm Quliyev var, o tanıdı, başqaları tanıdı.

- **Bəs o nə məqsədlə bu hərəkəti etmişdi? Hay-küy düşməsin, səs eşidilməsin, yoxsa onları öldürməyəsiz deyə...**

- Hə-hə. Yəni səs-küy olmasın, camaatı qırarlar deyə. Amma sən demə, UAZ-dakılar bütün erməni postlarına nəzarət eləyən komandirlər imiş. Bu zaman əslən Ağdamın Əfətli kəndindən olan, Xocalıda Qaladərəsi deyilən yerdə yaşamış rəhmətlik "çekist" təxəllüslü Bəhman da gəlib çatdı bizə. Bu arvad necə yalvarır: "Sizi and verirəm Allaha, namusuma-qeyrətimə, burda ölüm olmayacaq, atışma olmayacaq, camaat burdan sağ-salamat keçməlidir. Burda qırğın eləməyin, atəş açmayın, qoyun biz də salamat keçib gedə bilək". Bu sözdən sonra rəhmətlik Füzuli də, mən də yan tərəflərə çəkildik, UAZ çıxıb getdi Əsgərana sarı. UAZ təxminən əlli-altmış metr gedib Qaraqayadan Əsgərana burulanda ratsiya ilə danışmağa başladı. Elə danışan kimi BTR çıxdı...

- **Xəbər verdi ki, bu ərazidəkilər yəqin...**

- Hə. Onları orda məhv edəcəydik, bu arvad hardan çıxdı, bilmədim?! Biz camaatdan 150 metrə qədər qabaqda gedirdik, bu arvad hardan gəldi bizə çatdı, bilmədim.

- **Yəni tək gəldi çıxdı ora?**

- Hə-hə. Təkcənə. Bəlkə də rəhmətlik Füzuli onu tanıyırdı. Tanıyırdı, onun Xocalıda kimisə tanımaması mümkün deyildi. Mən əvvəlcə düşündüm bəlkə də bu qadın o qarışıq nigahlar-

dan olanlardandı ki, ermənilərin ölməyini, qırğın istəmir. Amma sonradan mənə dediklərinə görə onlardan deyilmiş. Nə isə, BTR-in təpənin arxasından çıxması ilə bizə atması bir oldu.

- *BTR, yoxsa BMP?*

- Yox-yox, siz deyən BMP sonradan gəldi. Əvvəlki BTR idi. Üstündə TŞK-pulemyotla atır ha, bax, ondan. BTR başladı biz tərəfi atəşə tutmağa. Ancaq onun güllələri bizə dəymədi. Daha doğrusu, güllədən qorunmaq üçün təpənin arxa hissəsinə keçdik. Ardımızca gələn camaat da töküldü gəldi bu əraziyə. "Ağpaltarlılar" yuxarı hissədən başladılar 5/45 avtomatlarla atmağa. Bu avtomatın da bir xüsusiyyəti var ki, yerini bildirmir, səsi azdırır, bir az başqa səmtdən eşidilir. Belə baxırsan avtomat atılır, yerini görmürsən, ancaq gəlib camaatın yanında torpağa girir. 7/62 avtomatından atılan güllələrsə qarı sovrurdu, torpağı sovrurdu. Birtəhər asfaltın böyründəki təpəyə keçdi camaat. Elə ən böyük qırğın da o təpədə oldu. Güllə göydən dolu kimi yağdı. Qaraqayada.

"Gözlərində bir zəhm var idi ki Füzulinin!.."

Bu yerdə Füzulinin kürəkəni, məni müsahiblərimin bir hissəsi ilə görüşlərdə sürücü və bələdçi kimi müşayiət edən Əvəz Həsənov söhbətə müdaxilə edərək həmin ərazidən Telman adlı iri cüssəli xocalılığın meyitini götürdülərindən, orda meyitlərin günlərlə yerdə qaldığından danışır. Əli isə hadisəni, o dəhşəti indi görmüş, yaşayırmış kimi həyəcanla söhbətinə davam edir:

- Bax, orda bədən tərbiyəsi müəllimi Göyüş müəllim də bizimlə bir yerdə idi. Ağacların çılpaq vaxtı olduğundan, hər tərəf qardan ağappaq ağardığından gedib hansısa daldanacaqda

gizlənmək mümkün deyildi. Sağ qalanları Allah saxlayırdı, qoruyurdu, vallah! "Qarapaltarlılar" bir tərəfdən, "ağpaltarlılar" bir tərəfdən, BTR, BMP bir tərəfdən camaatı biçirdilər silahlarla. Füzuli ilə həmin yerdə ayrıldıq.

- *Niyə ayrıldız?*

- Bilmirəm necə oldu ayrı düşdük? Yəni, atışma düşəndə oldu bu. Birimiz atdıq ağpaltarlılara, birimiz qarapaltarlılara, zirehli texnikaya, bax belə-belə ayrı düşdük. Sonra dedilər ki, Füzuli keçibmiş Şelliyə tərəf, bir də qayıdıb camaatı gətirməyə, onları gətirib, bir də təzədən qayıdıb. Qayıdıb gedəndən sonra onun barəsində məlumatım olmayıb. Amma mən eşitdim ki, dedilər Füzuli şəhid oldu...

- *Gətiriblər onu Ağdam xəstəxanasına. Yaralı...*

- Hə. Dedilər keçib gəlib bəri tərəfə, təzədən qayıdıb gedəndə yaralanıb. Qaraqayada fermanın üst tərəfində erməni gülləsinə tuş gəlib.

- *Bəs sən necə çıxdın o ərazidən?*

- Gəldim aşağı hissədə gördüm ki, yeddi-səkkiz nəfər qarapaltarlı mamırlaşmış daşların arxasında dayanıb camaatı qırır. Mənim də üstümdə bir ədəd hazır qranat var idi, bir də üstümə sarıdığım 7/62 avtomatı. Dedim bunlar məni sağ buraxmayacaqlar. Qranatı hazır tutdum ki, məcbur olsam özümü öldürüm. Çünki bilirdim diri tutsalar məni tikə-tikə doğrayacaqlar. Ən azı silahlı olduğuma və bunlara qarşı atışmada iştirak etdiyimə görə. Birdən ani düşündüm ki, axı üstümdə silah ola-ola niyə qorxub özümü öldürməliyəm?.. Yaxşısı budur, girim bunların içərisinə, bunları güllələyim də elə...öz-özümə belə ürək-dirək verdim, həm də dedim qoy görüm burdan sağ çıxa bilərəmmi?! Təxminən 20 dəqiqə oturdum o çalanın içərisində. İndi baxıram altdan yuxarıya. Hesabladım ki, altdan yuxarı qalxanda

mütləq "mişen" kimi hədəfə düşürsən. Ancaq məsafə bir qədər uzaqdı. Havayla 50-55 metr uzanır. Hesabımı götürdüm ki, kollarla qaçım birtəhər, aşım o biri tərəfə. Yer bütünlüklə qarətikan kollarıdır. Bunlar oturub daşım dalında. Mənsə bunlardan 250 metr qədər uzaqlaşmağım yox yerində. Avtomatla bunlara ata-ata kollarla sürətlə qaçıram. Bunlarsa dəqiq yerimi tutub mənə ata bilmirlər. Gəldim, yarı yolda üç maqazın gülləm qurtardı. Onların da güllələrindən böyür-başımın keçir, ancaq məni tutmur. Allaha pənahdı! Allah saxlayır məni. Ürəyimdən nələr keçmir: Seyid Lazım ağanın cəddinə nəzir-niyaz deyirəm, bütün müqəddəsləri köməyə çağırıram. Patronum qurtaranda çığırdım. Lap yaxındaydılar. Vallah, adamın Allahdan kəndiri üzüməyəndə üzümür! Qışqırdım, avtomatı atdım, yerə uzandım ki, guya güllə dəydi mənə. Onlar imkan verməz axı maqazini dolduram. Mənə üç dənə güllə atdılar. Biri botinkama (uzunboğaz ayaqqabı - N.Z.) dəydi, biri papağıma, biri isə düz qabağıma düşdü, üstümə torpaq da tulladı. Tərpənmədim. Ondan sonra mənə bir güllə də atılmadı. Böyür-başımın meyitlər yerə sərilmişdi. Ətraf insan cəsədiylə doluydu. Burda vəziyyətdən istifadə edib maqazinin üçünü də doldurdum. Bu da xeyli vaxt apardı. Aradan 10-15 dəqiqə keçəndən sonra durdum, bu üç maqazini onlara tərəf boşalda-boşalda 150 metrə qədər yolu qaçdım. Allaha and olsun, onlardan biri də mənə güllə ata bilmədi.

Qeyd etdiyim kimi, Əli Füzulini Xocalıdan tanıdığını deyir. O zaman uşaq olsa da. Xocalıda yoldaşlıqları olmayıb. Çünki Əli ondan iki yaş balaca imiş. Bir məktəbdə oxuyublar. Amma ermənilərə qarşı Xocalıdakı əməliyyatlarda birgə iştirak etməyiblər. Həmin ərəfədə Əli əsgəri xidmətdəymiş. O, məktəb illərində çox aktiv olduğunu xatırlayır qəhrəmanımızın:

- Gözlərində bir zəhm var idi ki Füzulinin!.. Gedib Həsənabadda erməninin ikisini-üçünü təkbaşına güllələyib qaçıb gəlmişdi ey ordan. Erməni üst tərəfdən görüb qumbaranı atıb onu yaralamışdı da. Yaralı vəziyyətdə qaçıb canını ermənilərdən qurtarmışdı. Sonradan bizim uşaqlar getmişdi köməyə. O kəndlə ara məsafəmiz üç kilometrə qədər olardı. Füzuli belə oğul idi!.. (təəssüflənir!)

"Yaşda kiçik olsa da igidlikdə hamımızı adlayıb keçirdi"

Əli ilə xudafafızlaşib Ağcakənddə digər xocalılı - Xocalı rayon mədəniyyət şöbəsinin əməkdaşı Şükür Bəşirovla söhbətləşirəm. Mümkün qədər çox adamı danışdırmaq istəyirəm ki, qəhrəmanımızın igidlik, qoçaqlıq, insan kimi istiqanlılıq simvolu olan portret cizgilərini daha dərinə açsın. Şükür Bəşirovun yaşı imkan verdi ki, o, bizləri Füzulinin göstərdiyi igidliklərin ibtidaisindən belə bilgiləndirsin. Bu mənada Şükür müəllim də əvəzsiz müsahiblərimdən biri oldu. İndi sizləri onun dedikləri ilə baş-başa buraxıram:

- Füzulini gənc, qəhrəman oğlan kimi tanıyırdım. Mən onun Qarabağ hadisələrinin başladığı 12 fevral 1988-ci il tarixdən olan fəaliyyətindən danışmaq istəyirəm. O, Vətəninə, yurdunu sevən gənc bir oğlan idi. Ermənilərə nifrəti sonsuz idi. Bu səbəbdən bəzən çilgün hərəkətlərə də yol verirdi. Xarakterindəki dəliqanlılıq onun ancaq Vətən sevgisindən qaynaqlanırdı. O, məndən xeyli uşaq idi yaşda. Ancaq igidlikdə hamımızı adlayıb keçirdi. Mən özüm o mənfur ermənilərlə bir yerdə işləmişəm deyə onların hansı xisləti daşdıqlarını yaxşı bilirəm.

- *Harda, Xocalıda?*

- Yox, Martuni (indiki Xocavənd - N.Z.) rayonu deyirdilər, bax orda süd kombinatında müdir işləmişəm.

- Konkret olaraq Füzuli ilə bağlı nələri, hansı hadisələri xatırlayırsan?

- Ermənilər ilk dəfə Xocalıya 1988-ci il sentyabr ayının 19-da hücum etdilər. Bu hücumu dəf edən zaman Qaladərəsindən digər bir igid oğlumuz Tofıqla birlikdə onun göstərdiyi igidlikləri xatırlayıram.

- Yəqin toya olan hücumu nəzərdə tutursunuz...

- Bəli. Bax o Tofıq də çox qoçaq oğlan idi. İtkin düşdü. İndiyə qədər öldüsü-qaldısından bir xəbər yoxdu. Xocalıda həmin gün iki toy var idi. Həm bizim Qaladərəsi dediyimiz kənddən olan bu Tofıqın oğlunun, həm də rəhmətlik Göyüş müəllimin qardaşı Rasimin toyu idi həmin gün. Hücum da Rasimin toyuna olmuşdu. Biri böyük toy, o birisi kiçik toy məclisiydi. Bax, həmin gün ermənilər Xocalıya basqın eləyəndə Füzuli gənc olmasına baxmayaraq ermənilərə qarşı necə dayandı, bunu bütün xocalılar yaxşı xatırlayırlar.

- Siz o toyda iştirak edirdiniz?

- Bəli. Düzü, mən bilmirəm bu toyda baş verənləri sizə necə danışblar. Orda ermənilərə böyük bir "dər" verdilər. Füzuli isə həmişəki kimi bu sırada da birinci yerdə dayandı. Onun hərəkətləri artıq qəhrəmanlığının sübutu oldu o zaman...

- Neylədi Füzuli orda?

- O zaman bizimkilərdə silah yox idi. Füzulise tir tufəngi ilə çıxdı ermənilərin qabağına.

- Ölüm olmamışdı o hadisədə?

- Vallah, şişirtmə rəqəmlərlə danışanlar çox olur. Mən sevmirəm şişirtməyi. Fakt odur ki, bizim "Qaçqın", "Dərələyəz" adlandırdığımız kənddən iki nəfər - ər-arvad dünyasını dəyişdi.

Düzdü, orda yaralananlar, əzilənlər, ziyan görənlər çox oldu. Ermənilərdən də xeyli itki oldu.

- Ermənilər hardan hücum eləmişdilər Xocalıya?

- Deməli, Xankəndidə mitinq keçirilirmiş. Həmin mitinqdə iştirak edən bütün camaatı qızıqdırıb Xocalının üstünə hücumu gətirmişdilər. Qabaqda KAMAZ maşınları, ardınca əhali. Amma dediyim kimi ermənilər orda böyük bir dərs alıb geri oturduldular. Elə buna görə də Xocalı 1992-ci ilə qədər duruş gətirə bildi. Füzuli burda nə lazım idi eləmişdi, ancaq istintaq ona heç nəyi sübut eləyə bilmədi. Bundan sonra Füzuli ona həvalə olunan tikiş fabrikinin yanından keçən nə qədər erməninin üstünə atəş açmağa başladı. Mən uzun-uzadı danışib vaxtınızı almaq istəmirəm, ancaq bir şeyi deməsəm günah olar, hər gün Xocalıdan Ağdama təkbaşına gedib qayıdan, bu gedişlərilə xocalıları düşməndən bilavasitə qoruyan da Füzuli idi.

***Füzuli mərdliyi hesablamışdı,
namərdliyi heç ağına da gətirməmişdi***

Başə düşürəm Şükür müəllimin bu fikirlərini. Bu "qorumaq", "xilaskarlıq" sözlərinin arxasında həm artıq sizlərin də bildiyi kimi silah-sursatın, həm yeri düşdükcə at yükü ilə ərzaq məhsullarının gətirilməsi kimi təkzibedilməz faktlar dayanır. Bu zaman Füzuli bir çox adamların da Ağdama çatdırılması əməliyyatlarını gerçəkləşdirib. Qonşusu İbrahim adlı müəllim Füzulidən onun ailəsini Ağdama aparmağı xahiş edibmiş. Amma Füzulinin İbrahim müəllimin bu istəyini həyata keçirməsi nə zaman çatmayıb. Yaralı Milli Qəhrəman Aqil Quliyevin taleyi kimi...

Şükür müəllim dərindən bir ah çəkərək söyləyir ki, elə fevralın 25-dən 26-na keçən gecə də Füzuli həmin fədakarlıqlarını, qəhrəmanlıqlarını bütün varlığı ilə sübuta yetirdi:

- Əgər o özünü, yalnız doğmalarını düşünsəydi, təkrar-təkrar geriyə qayıtmazdı ki... Füzulinin Xocalıda çıxılmaz vəziyyətdə kimsəsi qalmamışdı axı. Füzuli yenə də xocalılarçün qayıdırdı, namus-qeyrətçün qayıdırdı...

...Füzuli özünü, kimliyini unudaraq bu yolları təkrar-təkrar qayıdırdı. Odun-alovun içinə qayıdırdı. İnsanları xilas etməyə qayıdırdı. Gözündə yalnız bunlar idi. Heç düşünmürdü ki, sərgilədiyi bu təkrarsız davranışları paralel olaraq onun həyat dastanını yaradır, qəhrəmanlıq portretini çizir...ardınca qarabaqara düşüb onu yaxşı mənada izləyən sonucu nakam, ölümlü taleyi bu qəhrəmanın həyat fəlsəfəsini insanların düşüncələrinə hopdurmaq üçün çabalayır. Amma Füzuli bütün bunlardan xəbərsiz xocalılara vurulmuş yarının istisini canında-qanında hiss edə-edə öz xilaskarlıq missiyasının burulğan, dolanbac yolları ilə irəliləməkdə idi. Füzuli tələsirdi...tələsirdi ki, müqəddəs əməllərini yarımçıq saxlamasın. Özünü unutmuşdu. Ona görə də namərd gülləsi onun özünü dayandırdı. Füzuli mərdliyi hesablamışdı, namərdliyi heç ağına da gətirməmişdi. Namərdliyi düşünmək onun işi deyildi ki...

Şükür müəllim davam edir eyni ahənglə:

- Füzuli ölümü hesablamırdı ki... bu heç onun yadına da düşmürdü.

- *Həmin gecə siz onunla rastlaşmamışsınız?*

- Yox, biz ancaq axşamdan bir yerdə olmuşuq.

- *Axşamdan bir yerdə nə əcəb olmuşuz? Bilrdiniz hücum olacaq Xocalıya?*

- Yox, bilmirdik. Bizim köndimiz eyni - Dərələyəz, postlarımızsa çox yaxın idi. Onlar "dəmiryol postu"na, biz isə "aeroport postu"na çıxırdıq. Axşamlar hamımız bir yerə yığışıb söhbətləşirdik, sonra dağılışırdıq. Həmin gün də hər ikimizin postda növbə günü idi. Söhbətləşib ayrılanda mən İbrahim müəllimin sifarişini Füzuliyə dedim, o da dedi ki, baş üstə, nə vaxt desəniz. Axı biz o gecə hücumun olacağını bilmirdik!..

Şükür sonda bir daha söylədi ki, Füzuliyə həqiqətən də Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı fəxri adı halaldı. Onun qəhrəmanlığı ilə bərabər müsbət keyfiyyətlərini saymaqla qurtarmaq mümkün deyil. Füzuli ən gənc yaşlarında Vətəninə, torpağına bağlılığını sübut elədi.

**Zahir: "Yurdunu boş qoydu millət,
Vətən, Xocalı və xocalılar üçün"**

Zahir Usubov artıq yaxşı tanıdığınız, həmsöhbətimiz olmuş Arzu xanım Usubovanın qardaşıdır. Zahir Füzulinin həm Xocalı qətləmə gecəsi, həm də Xocalıda əsas döyüş yoldaşlarından olub. Zahir özünü müəyyən mənada elə Füzulinin qardaşı hesab edir. Füzuliyə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı fəxri adının verilməsində ən yaxın şahid kimi bilavasitə israr edənlərin birincisi də Zahir olub. İndiki yaşında da pəhləvan cüssəli bu keçmiş döyüşçü ilə hazırda yaşadığı Mingəçevir şəhərindəki əsasən qaçqınların məskunlaşdığı yaşayış məskənində görüşdük. Hələ telefon danışığımız zamanı sezdirdiyi vüqarlı uca səs ilə bizi evinə dəvət etdi. "Qoy sizə bir köklükotulu çay verim" deyərək razılığımıza belə məhəl qoymadan stəkan-nəlbəkini stolun üstünə düzdü və çayı süzənə qədər bir kəlmə də danışmadı. Ev sahibinin masa arxasında yerini rahatlamasını da müşahidə edərkən onun çox maraqlı həmsöhbət olacağını yəqinləşdirdim. Siz də görəcəksiniz ki, müşahidələrimdə yanılmamışam. Onunla söhbətimiz sistemli alınmayıb. Əvvəlcə Xocalı genosidi gecəsindən danışdıq. Sonra qayıtdıq Xocalıdakı Xocalılı günlərə. Söhbətimizdə heç bir yerdəyişmə aparmadan onu diqqətinizə çatdırıram. Müsahibimin səmimiyyətinə söz yoxdu:

- Füzuligil BTR-i verdilər güllənin ağzına. Dedim a qardaş, BTR-ə avtomat gülləsi nağayrasdı, əyə? Əlimi də vurdum küroyinə ki, daha keçmişən də bu tərəfə. Yetim adam-san, çıx get.

- *Siz onda Füzulini lap Şellinin yaxınlığında görmüsünüz?*
- Əlbəttə. Keçmişdi də, bəri üzdeydi. Mən də yala dırmaşır-dım Əligillə (Xocalılı Əli. Onunla söhbətimizi artıq sizlərə təqdim etmişəm - N.Z.). İki ermənini güllələdik. Əli də avtomatlarını götürdü getdi. Əli cavan uşaq idi. Hələ avtomatı indi-indi götürdü.

- *Burda BTR-dən əvvəl gəlmiş UAZ-dakı erməniləri Füzuliyə Əli vurmaq istəyiblər. Bir qadın gəlib yaylığını ayaqlarının altına atıb ki, vurmağın, ermənilər səsə gəlib hamımızı qırrarlar. Siz də o zaman orda olmusunuzmu?*

- Mən orda Zaminlə bərabər olmuşam. Ancaq belə bir hadisənin baş verdiyini xatırlamıram (pərakəndə şəkildə meşələrə, qarlı-sazaqlı yollara səpələnmiş əhalinin eyni hadisələrə müxtəlif cavablar verməsi məndə də bir qədər çaşqınlıq yaradır. Amma sürətlə biri digərini əvəzləyən o gecəki dəhşətli anların hər birini hamının görməsi də mümkün deyilmiş, görünür... Əlqərəz, bunu buraxaq zamanın və Tanrı qismətinin öhdəsinə - N.Z.). Bizim də tərkibində olduğumuz camaatı arxasınca Nazimin atası Mikayıl kişi gətirirdi. Nazimlə rəhmətlik Zamin də yolları tanıdıqlarından dəstəyə bələdçilik edirdilər. Hələ yadımdadı, Mikayıl kişi bunlara arada bir tərəpəndə ki, bax burda yolu səhv gedirsiniz, bu biri tərəfi tutub getsək daha yaxşıdı. Çünki o kişi ordakı fermanı tikənlərdən olmuşdu, orda yaşamışdı, oraları ovcunun içi kimi tanıyırdı. Əlqərəz, əlaqaranlıqda beş dəqiqə dincəldik ki, həm də camaatın arxada qalanları gəlib bizə çatsın. Elman müəllimgil də gəlib çatdılar. Rəhmətlik Əlif Hacıyev bir az arxadaydı. Biz daha sürətlə gəlirdik. Mən ömür boyu idmanla məşğul olmuş adam, Zamin də meşələrdə, dağlarda günü keçmiş, vacib olsa ağacda yatan bir adam. Yəni bizdə yorulmaq söhbəti ola bilməzdi.

Təxminən 20 nəfər idik. Mikayıl kişi bizə parollar qoymuşdu: "keçəl, gəl", "İsmayıl, gəl" və sairə. Gedirdik bir 20 metr, 50 metr, dayanırdıq. Yenə kişinin səsi eşidilirdi: "heç kim yoxdu", "qoşun gəlsin", bax belə-belə. İki cərgəyə düzülmişdik. Sağlı-sollu. Asfaltı beşcə dəqiqə tez keçə bilsəydik o deyilən UAZ heç bizi görən deyildi. Amma saat 8-ə beş dəqiqə qalmış hava açıldı. UAZ-dakı məlunlar camaatı görüb göyə bir fişəng atdılar. Fişəng atılan kimi pulemyotlar, avtomatlar işə düşdü, ardınca da BMP gəlib camaatı biçməyə başladı. Deməli, tərəldəndən aralanıb 50 metrə qədər yeri açıqlıqdan qaçıb keçməli-sən. Bu açıqlıqdakı yolu atəşə tutdular. Camaatın bir hissəsi qayıtdı yala tərəf, onları orda qırdılar, yarısı qayıtdı getdi ermənilərin donuz fermasına tərəf, onları da orda qırdılar. Yadımdadı orda əslən Laçından olan xocalılı "aeroport Cəfərin" qışqırmağı ki, ayə yatmayın, "akop" (səngər - N.Z.) bir dənədi, akopu keçən salamat qalır.

Yolu keçəndə qabaqdan-axıdan camaatı atəşə tutdu zirehli maşınlar. Biz qalxdıq yala. Ordan fermanın "fortuçkaları" (nəfəslik) vasitəsilə atışdıq. Şelli tərəfdən dörd nəfər erməni postlarını qoyub qaçırdı. Bax, o dörd ermənini biz öldürdük. Zəmingil camaatı keçirdilər. İndi atışıq. Elektrik Muradgildi, İsrailgildi, Xankişinin oğlu Kərəmgildi, bax belə yadımda qalanlar. Qardaş, Zəmin gətirdi camaatı keçirdi bu taya, özü təzədən bir də qayıtdı geri. Allahverdinin oğlu Mehdiyə də ağzından köpük gəlirdi, qorxmışdu.

- *Zahir, Nazimin dediyinə görə, bax həmin Allahverdinin oğlu dediyiniz Mehdi adlı şəxs Füzuliyə ermənilərin Nazimi vurub öldürdüyünü deyib və bu dəfə Füzuli sırf Nazimin "məyitini" götürmək üçün geri qayıdıb. Qəsdləmi deyib, yoxsa doğrudan da qorxusundan belə görübmiş, biz bunu dəqiq söy-*

ləyə bilmərik, hər halda Füzulinin sonuncu qayıdışını məhz bu faktla əlaqələndirirlər...

Bu sözləri eşidən Zahir dərin fikrə gedərək ucadan ah çəkəndən sonra fikirli-fikirli söhbətinə davam edir:

- Ola bilər. O Mehdiyənin özünün ağzından o anda köpük gəlirdi. Camaatın qırıldığı görmüşdü deyə, nə rəngə - qorxunc bir görkəmə düşmüşdü o!.. Cavan uşaq idi. Bərk qorxmışdu. Teymurun oğlu Nizami ilə həmin Mehdi, demək olar ki, həlanmışdılar!..

Figurə xanım həyəcanla soruşur:

- Axı bu Mehdi kimdi, kimlərdəndi?

Zahir:

- Allahverdinin oğlu. Sizin qonşunuz. Anası Zərifdən idi. Şərqiyyə. Bax onların oğludu.

Zahirin bu arayışından sonra Figurə xanım söhbətin kimdən getdiyini başa düşür.

"Biz ona "Allahın Zamini" deyirdik"

Zahir deyir, Füzulini igidliklərinə görə "Qəmlo"ya bənzətdiyimizdən onu bu adla da çağırırmışlar: "Füzuli Xocalının ən dəliqanlı adamı idi. Xocalının ən böyük nəsilələrinin cavanları ondan çəkinirdilər. Çünki bilirdilər əgər Zəmin desə, filankəs, səni atacam (qarabağlıların ləhcəsində "güllələyəcəm" - N.Z.), yüz faiz atacaq idi". Bu sözləri söyləyərkən öz emosiyasını gizlədə bilməyən Zahir səsinin tonunu bir qədər aşağı salaraq xüsusən bir sayğı və həvəslə Füzulinin igidliklərini sadalayır:

- Camaat rus polkovnikini görəndə, o məşhur ifadə var ha "siçan deşiyini satın alanda", Zəmin dik durub deyirdi: "Bu İvanın nəyindən qorxursuz?". Bir dəfə tir tufəngini götürüb başla-

dı polkovnikə atəş açmağa: tap, tap, tap. Hələ haqq-hesablardan keyli qabaq. Tutub apardılar. Elman müəllim gedib zorla alıb gətirdi. İstəyir üstünə BTR gəlsin, bu adamın qanında zərrə qə-dər də qorxu yox idi. Allah bu adamı belə yaratmışdı da... El-man müəllimgil buna silah vermirdilər ki, yetim uşağıdı, özü də dayanan deyil, silahı götürən kimi gedəcək erməninin üstünə. Gedib bir dənə sandıqlı tir tufəngi tapmışdı. Zamini heç onunla yığıb-yığışdırmaq olmurdu, qalmışdı ki, avtomatı olsa gör nələr eləyərdir?!

- Hansısa epizodu xüsusi olaraq xatırlayırsanmı?

- O qədər... Bir dəfə Felmarginlə dedik ki, gedirik Həsəna-badı dağıtmağa. Vasif, rəhmətlik Murad və daha bir neçə nəfərlə yığıldıq. Biz İmangilin, Rövşəngilin yanında bu sözü danışanda necəsə Füzulinin qulağı çalar ki, aha, Həsəna-bada hücum ola-caq... Bu fikrimizdən hali olan kimi, sən demə, o, tüklü "Qəm-lo papağını" qoyub, girib oturubmuş kolluğun içərisində. Bir-dən "quq-quuu" deyib kolun içindən çıxdı. Bizdən nə qədər qa-baqda bizi gözləyirmiş ki, gəlib yanından keçəndə qalxsın aya-ğa. Felmar bunu bir az danladı. Çünki onu qoruyurduq. Bir il səkkiz ay Şuşa türməsinə erməni həbsxana nəzarətçiləri ona zülm vermişdilər ki, niyə erməniyə güllə atmısan? Onu heç ora-da da sındıra bilməmişdilər. Belə oğul idi Füzuli (bu sözü de-yəndə göz yaşlarını saxlaya bilmir Zahir - N.Z.)...

- Zahir, Füzuliyə Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı fəxri adı-nun verilməsi prosesini soruşmaq istəyirəm səndən. Aldığın məlumatla görə, xocalılar adından sənənin israrların da burda böyük rol oynayıb...

Həmsöhbətim yenidən uca səslə:

- Əlbəttə, Füzuli qəhrəman idi də qardaş! Bəs qəhrəman ne-cə olur?! Biz kimə bənzətmişdik onu? Qəmlöyü. Qəmlöyü So-

vet ideologiyası pis qələmə verib ey! Əslində Qəmlö "gavurun" düşməni olub. Gavur kim idi? Allah tanımayan, peyğəmbər ta-nımayan, seyid tanımayan, qible tanımayan, millət tanımayan, haqq tanımayan, insanlığı olmayanlar. Bizdə gavur elə erməni-lərə deyirdilər. Heç rusa da gavur demirdilər. Gavur bir dənə bu allahsız ermənilərdir!

Bir şeyə də istəyirəm diqqət eləyək Zəmin bərdə. Allah bü-tün şəhidlərimizə rəhmət eləsin! Ancaq bütün şəhidlərimizin dədəsi, nənəsi, atası, anası, kimisə var. Füzulinin bax bu bacı-sından savayı (Füzulə xanımı göstərir - N.Z.), doğması yox idi. Elə bircə oğul idi. Yurdunu boş qoydu getdi. Kiminçün? Bu millətçün, bu Vətənçün, Xocalı və xocalılar üçün!

- Və tələb elədiniz ki, ona bu halal fəxri ad verilməlidir...

- Bəs necə?! Xocalıda yaşayanda göstərdiyi fədakarlıqlar bir tərəfdən. İkincisi, təsəvvür edin ki, Xocalı qətləmi gecəsində təxminən 1000 nəfərə qədər xocalılığın sağ-salamat gəlib Ağ-dama çıxmasının bilavasitə səbəbkarları 10-15 adam olub. 3-4 nəfərsə bələdçiliyi var ki, bu bələdçilərin ilk sırasında rəh-mətliklər Mikayıl kişi və Zəmin - Füzuli Rüstəmov dayanırdı. Digərləri də bayaqdan bir hissəsinin adını çəkdiyim o döyüşən oğlanlar idi. Onlar da gavura güllə atdılar ki, insanlar bu mə-qamdan istifadə edərək o balaca-balaca dərələri bir az tez keçə bilsinlər. Nəticədə gavur camaatımızın hamısını qıra bilmədi. Mən gəlib kəndin ayağında eşidəndə ki, atam, anam, bacım Zə-minlə gedib, arxayınlaşdım. Biz ona "ALLAHIN ZAMİNİ" de-yirdik ey, Füzuli olduğunu bu üzde bilmişik, Kərim kişinin nə-vəsi Zəmin...Kərim kişi də Kərim kişi idi ha!.. Dağla aranın arasında, Kolanıda-filanda bir oğurluq olanda Kərim kişi Xoca-lının dəyirmanının yanında atırdı ki, gedib oğurlara çatsın. Oğ-rlara çatanda onlar sayından-qədərindən asılı olmayaraq hə-

min malı buraxırdılar ki, Kərim kişi bilib, ayıbdı. Kərim kişi belə bir kişi idi. Kərim kişi aranlı-dağlı, elat dünyasının ağsaqqallarından biri idi. Biz Zaminə də həmişə şəstlə deyirdik "KƏRİM KİŞİNİN NƏVƏSİ ZAMİN". Can-dildən. Qorxu nə olduğunu bilsəydi, bir qədər çəkinsəydi, yəqin o da bizim kimi indi salamat qala bilərdi. Bizim bir qism qorxumuz vardı. Bu adam sa qorxu nədir bilmirdi. Ona görə də şəhid oldu. Ona görə də indi Allah dərgahındadı. Ona görə də bu zülmü, bu zilləti, bu alçaqlıqları, bu şərəfsizliyi görmür. Görseydi bu haqsızlıqlara da dözməyəcəkdi Zamin...

Xatirimdədi ki, mən o zaman Moskvadan gəlmişdim. Həmişə də gələndə böyük bazarlıqlı gəlirdim. Füzuli də əsgərlikdən qayıtmışdı. Yaşına görə əsgərliyə bir az gecikmiş getmişdi. Nənəm dedi ki, gətirdiyin o əsl bəylərə layiq köynəyi ayırıb Zaminə verirəm. Dedim: "Ver". Yəni demək istəyirəm onun xətir-hörməti belə uca tutulurdu. Bu hörməti də özü qazanmışdı vallah!

Ovsanlı adam

Füzuli həm də at həvəskarı imiş Zahirin sözlərinə görə. Möhkəm də at çapmağı varmış. Çılpaq atın belində elə oturmuş ki... Bu da türk xalqlarının hələ tarixən atı sevməsinin, ata mehr salmasının bir nümunəsinə bənzəyir. Zahir deyir ki, artıq bizimlə həmsöhbət olmuş Cabbar kimi nə tüfəng atan, nə də at çapan tapmaq müşkül məsələ olarmış o zamanlar. Amma bununla bərabər Füzuli də at çapmaqda Cabbar dan heç geri qalmamış. Səkkizinci sinifdə oxuyanda ona at çapmağı da Füzuli öyrədib. Atas bulağının üstündə. Yaşda ondan kiçik olmasına baxmayaraq. Cabbarla Füzuli atı mini-

yə öyrədən zaman onu boğmazmışlar. Bu yerdə Zahir atla bağlı türk xalqlarının tarixindən süzülüb gələn iki məqamı da söhbətinə əlavə edir: birincisi atın balası, yəni dayça doğulan zaman onu sahibi, ya kimsə göydə tutdusa o at ikiqanadlı sayılır, yerə dəydisə onun bir qanadı sınımış hesab olunur. İkincisi, atı dörd yaşına qədər boğmazlar, çünki boğub belinə pалан qoydunsa, deməli ikinci qanadı da sındı. Bu tələbləri gözləməklə öyrədilən atlar çempionatlardakı indiki atlar kimi yüyrək qaçar. Yeri gəlmişkən, Qarabağ atlarının bu tempdə yüyrəkliyi barədə dünyanın hər yerində danışılıb və nüfuzlu media qurumları da zaman-zaman bu haqda bilgiləri paylaşıblar (Yəqin sizlər də "Zaman" adlı Qarabağ atının İngiltərə kraliçasına hədiyyə edilməsi və onun bu ölkədə hansı təriflərə layiq görüldüyü barədə məlumatlısınız - N.Z.). Zahir həmkəndlilərinin at öyrətməyindən də danışır bu yerdə. Deyir Cabbar dörd yaşlı atın quyruğundan yapışib sıçrayırdı belinə, salırdı şuma, bir-iki dəfə o baş-bu başa çapan kimi at özü ram olurdu. Zamin də hələ, atı Qarqarın qırağında, kətiyin döşündə çapıb öyrədərdi. Zahirin sözlərinə görə, Xocalıda açılmış fabriki rəhmətlik Yavər kişi ancaq Füzuliyə etbar edirmiş. Əlbəttə yalnız bu məntiqlə ki, onun nəzərində və həqiqətən də 30 milis işçisi bir yanaymış, Zaminə bir yana. Zamin burdadısa, deməli artıq qorxu-hürkü ola bilməz...

Sinəsi dolu olan keçmiş döyüşçü nəfəs dərmədən Füzuli portretinin igidlikdən yoğrulmuş cizgilərindən nümunələr söyləməkdə davam edir:

- Həsənabada, Mirzəcana, Noragiha, Əsgəranın özünə gedib ermənilərdən nə qədər hayıf çıxmışıq! Ağdamdan Xankəndinə gedən yolda rus hərbiçiləri ilə nə qədər toqquşmamız olub! Biz ölümdən də qorxmamışıq. Bəlkə də ölüm nədi başa düşmürmü-

şük heç. Çünki bilirdik ki, bu torpaq bizimdi. Belə bir misal var, deyərlər kim güclü olar? Cavabı da belə verilir ki, əlbəttə, atasının əli çiyində olan. Bax, biz özümüzü atamızın əli çiyində də hiss edirdik öz torpağımızda!

Sizə bir şey də deyim: Zaminə it hürmüdü. Biz onu "ovsahalı adam" bilirdik bu əlamətlərə görə. Bilirsiniz, o, itin yanından necə keçirdi? Ağa kimi, bəy kimi.

- *Qorxmadan...*

- Hə, qorxmadan. At da bilirsiniz ona niyə tez ram olurdu? Atın yanında özünü elə mehriban aparırdı, mehtər kimi, onun qulluqçusu kimi. Atı elə əzizləyirdi, elə təmizləyirdi, elə sevirdi, elə bil at onun qardaşı idi. At da, it də ona belə ram olurdu. Bəzi incəliklər var da yəqin. Atı elə şahə qaldırırdı, iki göz istəyirdi bu mənşərəyə tamaşa eləsin. Ata böyütkən yedizdirirdi, kisə-kisə qarğıdalını gətirib yedizdirirdi.

Bu yerdə Fiqurə xanım söhbətə qoşulub deyir ki, hələ uşaq ikən, Kəlbəcərdə yaşayanda da babasıgil cavan atları tutub gətirməyi Zaminə həvalə edirmişlər...

Qeyrət dəliqanlısı

Qəhrəmanımızın müsbət keyfiyyətlərini sadalamaqdan sanki zövq alan Zahir deyir ki, Füzulinin xobbisi təbiəti, meşələri, bir sözlə yaşıllıqları, bulaqları sevmək idi. İnsanlara, insanlığa münasibətinə gəlinə, böyüyün hörmətini böyük kimi, kiçiyin hörmətini kiçik kimi saxlayan idi. Amma heç kimdən qorxuhürküsü yox idi. Min evli Xocalıda yüzə qədər yaxşı oğlanlar, qoçaq oğlanlar, həmçinin savadlı, bilikli insanlar vardı. Zamin bu qoçaq, yaxşı oğlanların sırasında ilk ön cərgədə dayanırdı: "Mən fəxr edirəm ki, belə bir dostum, qardaşım olub və onun

barəsində xoş sözlər danışırım. Qoy bu insanın kimliyini gələcəyin azərbaycanlıları yaxşı bilsinlər. O boyda adamın içərisində Zamin "qeyrət dəliqanlısı" adını çıxarmışdı. Əgər kənddə beş nəfər adama xüsusi sayğı ilə yanaşırdısa, onlardan birincisi mən idim. O, mənə "qaqa" (bu, Qarabağ camaatının hörmət mənasında çox işlətdiyi ifadədir - N.Z.) deyib həmişə. Bir dəfə də olsun yanımda söyüş işlətməmişdi. Qanacağı, tərbiyəsi, insanlığı buna yol vermirdi. Amma qeyrətsizləri elə məzəmmət eləyib ki, cavab verməyə söz də tapmayıblar. Anama-atama da o hörməti saxlayıb həmişə. Bacısı da bacımla bir yerdə oxumuşdular. Ona da hörmət qoyub həmişə. Bir şeyi də deyim: Zamin qızdan-gəлиндən həyalı, ismətli birisi idi. Allahın dərgahına düşməyinsə, yenə də deyirəm Zaminin vətənpərvərliyi səbəb oldu. Vətən sevgisi, camaat sevgisi, el-oba sevgisi və onun fonunda gavura nifrəti. Yenə də deyirəm, bir çox şəhidlərdən fərqişə onda oldu ki, o, arxasında kimisə qoyub gedə bilmədi. Əksəriyyətinin izi-tozu var, Zaminin heç kimi, heç nəyi yoxdu... bircə bacısından və gözəl, böyük adından savayı...

Füzuli yekunlaşımı?!

*Süsən Cəfərova: "Zaminə dedim,
bizi güllələ, qanımız halaldı"*

Xocalılı Süsən Cəfərovadı növbəti müsahibim. İxtisasca həkim-laborant olan Süsən xanım Füzulidən, onun xidmətlərindən, xüsusilə "Xocalı genosidi" gəcəsi fədakarlıqlarından elə bəhs edir ki, adamın gözləri qarşısında qəhrəmanımızın nəhəng bir portreti canlanır. Həmsöhbətimin həkim olduğunu xüsusi qabartmağım da əbəs deyil. Süsən xanımın peşəsi o dəhşətli anlarda xocalıların gərəyinə çatıb. Füzulinin bələdçiliyi və qorxmazlığı nəticəsində Ağdamın Şelli kəndinə qədər sağ-salamat gəlib çıxma bilməmiş yol yoldaşları lazımı məqamlarda onun tibbi yardımlarından yararlanmışlar da. Şelliyə gəlib yetişməsinə və düşmən əlindən qurtularaq indi də davam edən bütün sonrakı cismani ömrünə görə Füzuliyə borclu olduğunu hər kəlməbaşında xatırladır. Deyir bütün şüurlu həyatı boyu onu minnətdarlıq hissi ilə yad etməkdən şərəf duyacaq. Füzuli, Füzuli əməlləri ondan ötrü heç vədə sönməyəcək günəş timsalındadır sanki! Füzulisizliksə...gəlin onu dinləyək:

- Xocalıdan insanları gətirən igid oğlanlarımız çox idi. Ancaq Zamin onların içərisində birinci yerdə dayanırdı. İstisnasız, mübaliğəsiz. Zamin o qədər cəsur, o qədər qorxmaz bir insan idi ki (kövrəlidir)... 26-sı gecəsi biz çıxanda, məsələn, mən dayım oğlu, xalam oğlu ilə birlikdə üçümüz gəlirdik. Üstəlik yolda bizimlə bərabər çox adamlar gəlirdi. Ancaq gəlib Ağdama sağ-salamat çatacağıma ümidimiz yox idi. Meşənin ətəyində Zaminlə rastlaşdansa elə bildim, nəse itirmişəm, onu tapdım! Elə

bildim ki, Zamin burdadısa, daha bizə zaval yoxdu, daha mən bütün yolu, meşəni heç bir qorxu-hürkü hiss etmədən gedib çatma biləcəm Ağdama. Belə bir arxayınlıq yarandı içimdə. Eləcə də digər yoldaşlarımızda. Düzdür, ürəkdən tam arxayınlaşıb sevinmək mümkün deyildi o vəziyyətdə, amma elə bil üstümüzdən bir dağın götürüləcəyinə inandım. Di gəl, hətta bəlkə sevinməyə də dəyərmiş! Çünki elə gözlədiyimiz kimi də oldu. O, bizi elə yollarla gətirdi, meşənin elə hissələrindən keçirdi, bizi erməni nəinki gülləbaran etmə, girov götürmə, heç görə bilmədi. Nə erməni görmədik, nə döyüş görmədik, bir sözlə heç nə görmədik. Çox qeyri-adi üsullarla - heç kəsin ağına gəlməyən yollarla xeyli insanı gətirib çıxartdı Şelliyə.

*Düşməne göz dağı,
qız-gəlinə həyalı qəhrəmanımız*

Süsən xanım deyir ki, Füzuli ondan bir sinif aşağı fərqlə oxuyubmuş orta məktəbdə. Hələ məktəb illərindən Xocalıda hamı onu çox işgüzar, zəhmətkeş və qoçaq bir insan kimi tanıyırmış. Hələ o sakitçilik dövrünün yavaşması baxımından Füzuli ad-san qazanmışdı. Xocalıda daim belə söz-söhbətlər dolayırmış ki, Zamin meşəyə getdi, filan uşağı, ya qoyun sürüsünü, ya at ilxısını belə xilas elədi qurd-quşdan. Bir sözlə, qəhrəmanımızı Xocalıda cəfakeşlik, qayğıkeşlik simvolu kimi xarakterizə edirmişlər o zamanlar. Ermənilərlə yaranan münaqişələr isə onun daxilindəki igidlik, insanlıq, qəhrəmanlıq sintezindən yaranan hissələri bir qədər də fərqli müstəvidə ortaya çıxarmış olub. Süsən xanımın sözlərinə görə, bir çoxlarından fərqli olaraq Füzulinin kiminsə var-dövlətinə göz dikməsinin, əstağfərullah mərdimazarlıq etməsinin şahidi olmayıb heç kəs. Qız-gə-

linlə rastlaşanda isə onun həyalı görkəmindən yaranan xoş, üstəlik hörmətçil aurası bu insanı hamının sevimlisinə çeviribmiş. Bu xüsusiyyətləri ona böyük ehtiram qazandırıb el arasında. Ona görə də sona qədər xocalılar onun yoxluğunu özlərinə böyük dərd ediblər, onun qəhrəman kimi fəxri adla mükafatlandırılmasını can-dildən, təkidlə istəyiblər. Süsən xanımın sözünü kəsmək çətindir. Qoy davam eləsin:

- Zaminin rəhmətlik anası ilə mənim anam rəfiqə olublar. Xocalıda isə onlar bizdən bir qədər uzaqda - Aşağı məhəllə deyilən yerdə yaşayırdılar. Amma məktəbimiz bir idi, xeyir-şərimiz bir yerdə olurdu. Məktəbdə rastlaşırdıq. Bir çox cavanlardan fərqli olaraq Zaminin kiminsə qızına pis gözlə baxdığını nə görməz, nə də eşitməzdik. Çox cəsur, çox ağıllı, çox qeyrətli oğlan idi. Deyərdim ki, onun qeyrəti həmin gecə meşədə bizi qorudu. Yaralılara öz doğmaları kimi yanaşmaqla onları da xilas elədi, düşmən əlinə keçməyə qoymadı. Təsəvvür edin ki, o həm bizə bələdçilik edirdi, həm qayıdıb arxada qalanları bizə çatdırırdı, həm də Aqıl Quliyevin üstünə qoyulduğu xəbəri bizimlə bərabər müəyyən məsələlərə qədər daşıyırdı. Yorulduğunu, ah-uf elədiyini görmədim. Yorulsa da bunu bürüzə vermirdi. Ermənilərin meşədəki bütün postlarının, gizlənə biləcəkləri səmtlərin yerini bilirdi. Gücü çatdığı qədər elə dəstələr gətirirdi ki, onlardan nə yaralanan olurdu, nə girov düşəni olurdu, hamısını sağ-salamat gətirib çatdırırdı.

- *Beləcə gətirib çıxartdı sizi Şelliya...*

- Zamin bizi gətirib Şelliyə çatdıranda mənim dayım yaralanmış, arxada qalmışdı. Dayımı qoyub getmək istəmirdim. Dedi, ay Süsən, dayım yaralıdı, gələ bilmir, sən gəl çıx, biz gedib onu da gətirəcəyik. Amma bu zaman artıq səhər açılırdı deyə, mən onun özünə görə də qorxurdum. Ona görə bizi Şellinin ayağına qədər gətirəndən sonra nə qədər yalvardım, ay Zamin, getmə, vururlar! Yalvarışlarımın yenə də heç bir xeyri olmadı.

...Süsən bu zaman qardaşlarını da itiribmiş. Deyir heç birindən xəbərim yox idi: "Məni otuzdurdu bir daşın üstündə, o daş hələ də gözlərimin qabağında, dedi ki, sən burda gözlə, gedib qardaşlarını tapıb gətirəcəm. Qayıtdı meşəyə. O daşın üstündə oturub baxırdım ki, elə hey bir ucdan camaatı gətirir. Onun gətirib keçirdiyi dəstələrin içərisində 30-40-50 adam olurdu. Onlardan heç biri zərər görməmişdi. Nə yaralanmışdı, nə ölmüşdü, nə girov düşmüşdü".

Bu sözləri nəql edərkən Süsən xanımın keçirdiyi təşviş hissələrini qeyd etməmək olmazdı. Amma özü də dilə gətirir bu halını:

- Zamin haqqında çox şey demək olar. Mən danışdıqca həyəcanlanıram. Danışdıqca, yada saldıqca o dəhşətlər gəlir gözümlə qabağına. Bir yandan ürək ağrısı keçirirəm, bir yandan da onun öz taleyinə görə əzab çəkirəm ki, o yaşda cavan olan, heç özün haqda düşünməyəsen ki, mənim gələcəyim var, mən məsələm, bu şeyləri elədim, bəs axı mənim bir bacım var, ana əvəzi xalam var! Bunları düşünmədi o! Ancaq bütün gücü ilə çalışdı əhalini çıxarsın, əhaliyə yardım etsin. O belə yüksək səviyyəli düşüncə ilə yaşayırdı və biz onun xarakterindəki bu cizgiləri hələ məhz Xocalıdan bildiyimizə görə Zaminə bir növ arxayın idik.

Füzuli xarakterindəki bu amillər xüsusilə cəlb edicidir məndən ötrü. Bunlar təkrarlanmayacaq, əvəzsiz, spesifik çalarlarıdır insan xarakterinin. Ola bilsin, kimlərdəsə yanaşı xüsusiyyətlər cəmləşə bilər, cəmləşir də. Ancaq barmaq izlərinin biri digərini tamamilən təkrarlamadığı kimi, bu özəlliklər də bütünlüklə üst-üstə düşmür heç zaman. Mütəlak bir özünəməxsusluq fərqi hakim olur hər kəsdə. Əlbəttə ki, cəmiyyət yaxşılıq xatırlayır, yaxşı düşüncələr altında yaranan nümunələri yaşatmağa can atır. Elə belə yüksək düşüncənin təsiri altında da qəhrəmanlıq portretini cızır Füzuli! Özündən xəbərsiz, şəxsi mənə-

da özünü düşünmədən. Heç xəyalına da gəlmirdi ki, nə zaman sa onun barəsində Süsən xanım və ölümün bircə addımlığından xilas etdiyi digər həmsöhbətlərim bir az qürurlu, bir az nisgilli hisslərlə söhbət açacaqlar. Süsən xanımın sözlərinə diqqət etdikcə, biz Füzulinin daha dərinliklərdə möhürlənmiş müsbət keyfiyyətlərinin şahidlərinə çevrilirik. Ona görə bu maraqlı həmsöhbətimdən zəngin məlumatlar almaq istəyilə onun yad-daşını təzələmək istəyirəm:

- *Süsən xanım, sizinlə gələn dəstə təxminən neçə nəfərdən ibarət olardı?*

- Bizim dəstədə də hardasa otuz nəfər var idi. Üstəlik yaralı Aqil Quliyev. Bizim dəstədən Şelliyə çatmamış bircə Aqil yolda qanaxmadan rəhmətə getdi. Yəni biz bilirdik ki, o, onsuz da sona qədər dözə bilməyəcək. Ancaq ona da kömək etməyə, gətirib çıxarmağa çalışırdıq. Tibbi təhsilim olduğuna görə Aqilin yarası ilə məşğul olmağı mənə tapşırıdılar. İstədim öz şalımla bağliyım onun yarasını ki, qanaxması kəssin. Zamin qoymadı. Dedi sən soyuğa dözməzsən, üşüyərsən. Öz boynundan şərfini açıb verdi ki, Aqilin yarasını sarıyaq (görün, Aqil Quliyevin yarısından qanaxma nə qədər çox olubsa, onu həm yarımçıq bintlə, həm Füzulinin şərfi ilə sarıyaq məcbur olublar, Arzu Usubovanın şərfini isə yarasının üstünə basıblar ki, bəlkə qanaxmamı kəsə... - N.Z.).

"Zaminin igidliyinin bir qismini topçu Vüsalla müqayisə edərdim"

Süsən xanım danışdıqca Füzulini daha bir neçə qatda kəşf etməli oluram, əziz oxucular! Özünüz də şahidi olursunuz ki, onun igid, qəhrəman, qoçaq, zirək, alicənab, nə-

cib...məllərinin siyahısı bitib-tükənmir. Füzulini bir əlamətdə təsvir etməklə yekunlaşdırmaq mümkünsüzdü. Ümumiyyətlə Füzuli yekunlaşdıbmı?! Bu qədər gözəlliklərin qarşılığında onun barəsində yazıları yığıb-yığıdırıb yekunlaşdırmaq - ondan rahatca ayrılıb-uzaqlaşmaq mənə çox çətin gəlir. Bir insan nə qədər dəyəri öz vücudunda cəmləşdirə, daşıya bilər?! Düşünürəm ki, oxuduqca sizlər də bu qənaətimi bölüşəcəksiniz. Yolçu yolda görək...

- Zaminin şərfi ilə sarıdıq Aqilin yarasını. Dedik bəlkə birtəhər onu da salamat çatdırıla bilərlik Ağdama. Ancaq mümkün olmadı. Biz Şelliyə çatanda hava işıqlaşdı. Orda atışma oldu. Kanal deyilən bir yer var idi. Hamımızı yığdılar saldılar ora. Zamin bizi orda qoydu, dedi: "Yuxarıda erməni kəndi var. Ordakı ermənilər artıq duyuq düşüblər ki, mən bu yolu tanıyıram". Ermənilər Zaminə də axtarırdılar ki, öldürsünlər. Onu yaxşı tanıyırdılar ermənilər. Qisas almaq istəyirdilər ondan. Ona görə Zamin çoxdan idi Əsgərana, Xankəndinə, Şuşaya, ya hansısa kəndə maşınla gətirmirdi, ancaq atla hərəkət edirdi. Maşınla hərəkət etməyi məsləhət görmürdülər ona. Çünki ermənilər qəfildən yollarda namərdcəsinə vura bilərdilər. Onlardan belə şeylər gözlənilən idi. Ancaq təkbətəkdə - açıqlıqda, meşəlikdə özünün cəldliyinə, qoçaqlığına arxayın idi. Fikirlişməirdi ki, məsələn, meşədə qabağını kəsə bilərlər, ona nəsə eləyərlər-filan. Qorxmurdu da, o insan heç nədən qorxmurdu. Əslində, Xocalıdan çıxan cəsur oğlanlar çox idi. Mənim xalam oğlu da şəhid olubdu, Camal Fərzəliyev. Ancaq tam məsuliyyətlə deyirəm ki, Zamin o şəhidlərin, qəhrəmanların tamamilə birincisi idi. Öndə gedən o olurdu həmişə.

Mənim bu gün həyatda yaşamağımın səbəbkarı yuxarıda Allah, aşağıda Zəmin olub. Allahın və bu şəxsin hesabına mən gəlib qardaşlarıma çatdım. İnanın, anam qardaşlarıma tapşırırdı ki, görsəniz erməniyə girov düşür, bu qızımı öldürün, qanını sizə halal eləyirəm. Bu sözü o gecə Zəminə dedim. Dedim ki, burda bizimlə qadınlar var, biz zəif məxluquq da, bizim zəifliyimizə görə dəstəməz ermənilərin əlinə keçər, sən buna dözməzsən, nəticədə bizim ucbatımızdan sənə hər şey eləyə bilərlər. Öldür bizi, qanımız da halaldı sənə, bunu anam öz diliylə deyib (göürsünüzmü, əziz oxucular, indi bizdən aman istəyən vəhşi erməni tayfası soydaşlarımızı hansı hisslərlə sınağa çəkiblər?! Biz yenə də humanist xalq olmağımız səbəbindən onlara belə təfəssilatları yaşatmadıq. Azərbaycanın İkinci Qarabağ savaşı - Vətən Müharibəsinin Zəfər paradının keçirildiyi gün yazıram bu sətirləri. Müqayisəni özünü aparın və imkan düşdükcə, əliniz yetdikcə "kar, kor, lal, ikili standartlı dünya güclərinin" də nəzər-diqqətinə çatdırın, lütfən - N.Z.). Mənə sət cavab verdi ki, sən bəlkə bir az ağıllı düşünüb danışasan! Mən sizi elə çatdıracam, sizə heç nə olmayacaq. Doğrudan da dediyi kimi sağ-salamat gətirib çatdırdı bizi Şelliyyə.

- Süsən xanım, belə başa düşdüm ki, siz artıq mənim həmsöhbətim olmuş Füzulinin bələdçiliklə gətirdiyi Arzu xanım Usubova ilə bir dəstədə gəlmisiz...

- Bəli-bəli. Arzu xanım idi, onun atası idi, İbrahim kişi idi, dediyim kimi yaralı Aqıl idi, Xüsusi Təyinatlılardan Cabbar var idi. Cabbar da yaralı idi, ancaq özü yeriyyə bilirdi. Ümumilikdə 30-31 nəfər olardıq.

- Aydındı. Siz Füzulini yaralananda və ya Ağdam xəstəxanasında görməmişiz ki?

- Yox, görməmişəm. Çünki ayaqlarımı don vurmuşdu. Bizi gətirdilər Ağdam xəstəxanasına. Gecəni qaldıq xəstəxanada. Səhərişi oralara da atmağa başladılar. Ona görə də bizi yığdılar vaqonlara.

- Bəs Füzulinin yaralanmasını da eşitmədiniz?

- Sonra ayaqlarımı don atdığına görə mənə apardılar travmatologiyaya. Orda yanıma gələn uşaqlar Zəminin yaralanıb rəhmətə getdiyini dedilər. Sırf necə, harda yaralanmasından məlumatım olmadı.

- Füzulini Qaraqayada vurublar. O, sizi Qaraqayadan da keçirib gətirmişdi yəqin ki? Amma özü qayıdımış...

- O, Xocalıdan çıxıb, Qarqar çayını keçirib dediyim o kanaldakı atışmaya qədər bütün yolu bizimlə gəldi. Orda dedilər ki, arxada bir dəstəni erməni azdırıb, onlar qalıblar meşədə. Zəmin bizi qoyub qayıtdı həmin dəstəni gətirmək üçün. Sonradan eşitdik ki, həmin gecə dörd partiya əhali gətiribmiş Zəmin. Başqa-başqa yollarla. Erməninin tanımadığı, unamadığı yollarla. Yəni elə yollarla gətirib ki, o insanlar erməninə görməyib. Nə girov düşməyiblər, nə yaralanmayıblar...

Söhbətimiz yekunlaşanda Süsən xanım maraqlı bir paralel apardı. Dedi "mən Zəminin igidliklərinin bir qismini İkinci Qarabağ - Vətən Müharibəsinin məşhur əsgəri - topçu Vüsəlla (Vətən müharibəsinin igid əsgəri 19 yaşlı topçu Vüsəl Şahkərimov - N.Z.) müqayisə edərdim. Əlbəttə ki, kaş Zəminə də belə müasir silahlar, top veriləydi... Allah Vüsəli - bu igid balamızı qorusun! Zəminin torpağı sanı ya-

**Ana ZAMİNİNİ eldən təhvil
alıb ağuşunda uyudur**

**Əvəz: "Füzuli ölümü seçdi,
namus-qeyrətdən keçmədi"**

**Tofiqə: "Zamini də vura bilərlər?!
İlahi, dünyanın sonudumu?!"**

Doğmaların Füzuli - Zamin haqda dedikləri həm də yazdıqlarımıza bir epiloqdur... Artıq bilirsiniz ki, onlarla birlikdə Goranboy rayonunun Ağcakənd qəsəbəsinə sığınmış "balaca Xocalıya" səfər etdik. Yolüstü Goranboyda, Mingəçevirdə, Tərtərdə görüşdüyümüz xocalılarla söhbətlərimizdən yazıları da diqqətinizə çatdırmışıq. Bu səfərin sonuncu nöqtəsi Tərtərin Hüsənli kənd qəbiristanlığında uyuyan qəhrəmanımızın məzarını ziyarətimiz oldu. Fiqurə xanım həyat yoldaşı Əvəz və xalası qızı Tofiqə ilə birlikdə Füzulinin əzəmətli görünən baş və sinə daşlarını silib-yuyub tərtəmiz etdikdən sonra yeni çiçək çələngləri ilə məzarı bəzədilər. Bunu seyr edərkən bacının qardaşa əli çatdığı qədər son dərəcə məhrəm münasibətinin, qardaşa bacı qayğısının şahidinə çevrilirdi insan. Gördüyüm mənzərə məni o qədər təsirləndirmişdi ki...

Füzuli bu məzarlıqda dünyadan vaxtsız köçmüş anasının yanında yatır. İllər öncə elin ZAMİNİNƏ verib dünyasını dəyişən ana balasını ağuşuna alıbmiş kimi bu uzaq kənd qəbiristanlığında onlarçün ayrılaraq dəmir çərçivə ilə əhatələnmiş məkanda uyuurlar. Ana ZAMİNİNİ təhvil alıb eldən. Ancaq Füzuli həmin el-obanın, xalqın ən gərəkli, ən qeyrətli oğullarından birinə çevril-

məklə ananı, atanı, Kərim kişi kimi azman babanı el arasında onların qazandığı hörmətdən də artıq ehtirama mindirdikdən sonra fani dünyamızı tərək edərək əbədiyyətə qovuşub. Füzuli bütün bir xalqın yaddaş xəritəsində özünə elə məskən seçib ki, sorağı onilərin, əsrlərin, minillərin o üzündə də eşidiləcək. Füzuli bir məktəbə çevrilib dərs keçə-keçə, öyrədə-öyrədə xatırlanacaq. Xalqımız durduqca Füzulidən və onun kimi başqa igid, qəhrəman, qədirbilən, mehriban, istiqanlı... müsbət keyfiyyətləri saymaqla qurtarmayan eloğlularımızdan öyrəniləcək. Əlbəttə ki, bu Vətəni sevməyi, qorumağı, onun bayrağını həmişə ucalarda saxlamağı, daha nələr, nələr...

...Ağcakənddəyik. Yol yoldaşım, etibarlı sürücü, şəhidin əmisi oğlu və kürəkəni Əvəz Həsənov çox maraqlı həmsöhbətdir. Onunla söhbətimiz yolboyu davam etsə də bu bir tanışlıq xarakterini daşıyırdı. Əsas müsahibəmizsə çox maraqlı məkanda baş tutur. Burdakı söhbətimizi foto ilə tarixin arxivinə köçürürük. Şəklimizin arxa fonunda sol tərəfimizdə görünən Azərbaycanın məşhur Kəpəz dağı, sağ tərəfimizdə dağların arxasında o zamançün erməni hərbiçiləri ilə aramızdakı neytral ərazi kimi qalan məşhur Güllüstan çölü və Qız Qalası... Məlumat üçün qeyd edirəm ki, 1813-cü ildə İranla Rusiya arasında bağlanmış Güllüstan müqaviləsi məhz bu məkanda baş tutub. Niyə Güllüstan adlanır bura? Əvəz, eləcə də Ağcakənddə görüşdüyüm xocalılar deyirlər ki, xüsusilə yaz-yay aylarında Güllüstan çölü adlanan həmin ərazi doğrudan da gülşənə - lələzarlığa büründüyündən buranı gül-çiçək məskəni - Güllüstan adlandırbılar. Dağların o tayında əsrarəngiz bir mənşərə yaranır güllər çiçək açıb bir-birinə qarışanda...

...O zaman - cəmisi doqquz ay öncə o yerlərə ancaq həsrətlə baxırdıq. Erməni hərbiçiləri ilə aramızdakı məsafə cəmisi 4-5, hava yolu ilə 2-3 kilometr idi. Şükürlər olsun bu günə ki, indi o tor-

paqlar işğaldan azad olundu. Azərbaycan ordusu möhtəşəm qələbəsi ilə erməni işğalçılarını yurdumuzdan qovdu, torpaqlarımız, yurd yerlərimiz əsl tarixi sahiblərinə qaytarıldı. İndi bu yerləri xəyal edə yox, həm də cismən gözə bilirik. İndi bu yerlərdə qəhrəmanımızın - ən çətin, vahiməli, qorxulu günlərdə belə bu yerlərdən keçib Xocalı-Ağdam, Xocalı-Hüsənli arasındakı çətin yolları yorulmaq, dincəlmək bilmədən xoş niyyətlərlə gedib-gəlmiş Füzulinin də ruhu şaddır artıq.

"Başına gülləni sıx, dediyindən dönməzdi"

Əvəz söhbətə birbaşa Füzulinin igidliklərindən danışmaqla başladı:

- Füzulinin bütün hərəkətləri, danışığı indiki kimi gözlərimin qabağındadı. Qorxmaz bir oğuluydu.

- Onu uşaqlıqdan tanıyırdız, ya ermənilərlə münasibətlər pozulandan? Yoxsa qohum olandan sonra?

- Xeyr, lap uşaqlıqdan. Biz kökdən də qohumuq deyər elə həmişə bunların ailəsi ilə gediş-gəlişimiz olub. Elə bil ki, o anadan qəhrəman, igid doğulmuşdu. Ay tövbə, heç nədən qorxub-çəkinməzdi. Başına gülləni sıx, dediyindən dönməzdi. Heç düşünmürdü ki, mənə öldürərlər, mənə atarlar, vecinə də almazdı bunu. Əsasən də nahaqla barışa bilmirdi. Hələ sakit vaxtlarda kimsə cürət edib onun yanında kimsəni yersiz aşağılaya bilməzdi. İstər qohum olsun, istərsə də yad...

Hadisələr başlayandan sonra bir gün mənə dedi: "Əvəz, maddam ki, sən də burdasan, gəl ermənilərin bizimkilərə vurduqları maddi ziyanın bir hissəsinin əvəzini çıxaraq. Gedək Əsgəranın Kətik kəndinə, ordan ermənilərin mal-qarasını, atlarını qataq qabağı-

mıza, gətirib keçirək sizin tərəfə, yəni Laçına". Dedim ki, Zamin, silahın var? Dedi: "Yox". Dedim: "Bəs onda nə ilə gedək?!" Qayıtdı ki, heç nə olmaz, gəl gedək. İnanın Allaha, o, belə qoçaq oğul idi. Çalışırdı bizimkilərin heç bir hayfı ermənidə qalmasın.

- Kətiyə getdiniz o zaman?

- Yox, onda qoymadım gedə. Silahsız erməninin içinə getmək olardı?! Güc-bəla daşındırdım onu fikrindən. Amma məsələ, Xocalının hansı bir tərəfindəsə birçə güllə atıldımı, mən hələ raket-qradi demirəm ha, aradan beş dəqiqə keçməmiş görürdün ki, Zamin artıq ordadı. Artıq hamı öyrəşmişdi buna. Eləcə gecənin içərisində qaraltısından, yerişindən bilirdilər ki, bu gələn Zamin-di. Elə iti yerişi vardı...

Xocalıda Şəki İpək fabrikinin filialını tikdilər. Fabrikin Əsgəranla arası 4-5 kilometr olardı, ya olmazdı. Əsgəran qalasını keçən kimi Xocalıya tərəf bir az qabağa gedirdin, yolun sağındaydı. Oranın qarovulunu çəkməyə heç kim qorxusundan risk eləyib getmədi. Amma bu adam gedib tək qalırdı orda. Fabriki ermənilərdən də, oğrulardan da qoruyurdu. Özünün də bir tir tütəngi vardı. Bilmirəm səhər çağı, ya axşamüstü olmuşdu, erməni maşını keçəndə tir tütəngi ilə onlara atmışdı. O zaman da burda rus qoşunları yerləşirdi. Zamin atanda maşının sürücüsünə, yaxud onun yanında oturana - hansınasa dəymişdi güllə. Sağ qalanı maşını sürüb gedib Xankəndinin girəcəyində rusların postuna xəbər vermişdi. Ruslar tökülüb gəlib bunu mühasirəyə alırlar. Zamin də dayanıb ortada. Rus əsgərləri görür ki, mümkün olmayacaq, BMP-mi, tankı, zirehli texnika gətirib onu tuturlar. Düz üç dəfə bu adamı tutub aparmışdılar. Bir dəfə də axır çərşənbə axşamı iki qardaşım, qardaşımın qayını, Zaminin dostu Nazim, bir də Zaminin özü - beşini bir yerdə tutmuşdular. Deməli, ruslar sərxoş olublar. Qardaşım bıçağı çıxarıb

rib rusun komandirini vurmaq istəyəndə onu əlində bıçaq tutublar. Bunları yığıb aparıb salmışdılar Əsgəranda GPZ-yə. Burda GPZ-nin içərisində Zamin ermənilərə nə qalıb deməsin... sonra Elman müəllim gedib xilas eləmişdi onları. Elə Elman müəllimin rayonlardan aldırıb gətirdiyi silahları Ağdamdan gedib təkbaşına gətirən Zamin deyildimi?!

Bunları artıq bilirəm, qeydlərimi də aparmışam deyə Əvəzin təkrar danışdıqlarına burada ara verməli oluram. Füzulinin hadisələr zamanı Şuşadan ara yollarla, cığırlarla Xocalıya piyada gəldiyini söyləyən Əvəz söhbətimiz zamanı qəhrəmanımızın hələ uşaqlıq, yeniyetməlik çağlarında Laçına da tez-tez baş çəkdiyini xatırlayır.

...Füzuli ilə Əvəzin son görüşü Ağdam aeroportunda olur. Xocalı faciəsindən çox qabaq baş tutub bir görüş. Ondan sonra Əvəz bir dəfə də gəlir Xocalıya. Qardaşımın və qardaşı uşaqlarının dalınca. Deyir uşaqları özümle götürdüm. Vertolyot Əsgəranın yaxınlığından keçəndə Bozdağdan ermənilər atəş açdı. Amma xoşbəxtlikdən vertolyot ciddi zədə almayıb və onlar Ağdama gəlib çıxı biliblər.

"Mən Hüsənlilyə çatanda Zaminin "üçünü" verirdilər"

...Füzulinin ölüm xəbərini necə aldıklarını soruşuram Əvəzdən. Sorağı dillər əzbərinə çevrilmiş, ermənilərin yuxusunu ərsəyə çəkmiş bir igidin ölümünə inanmağın özü də çətin bir anlamdı. Ələlxüsus da doğmaları üçün... Əvəz nəql edir:

- Füzulinin ölümünü necə eşitdim?! Əvvəla həmin gün ilk eşitdiyimiz söz bütün xocalıların başına gətirilən müsibət oldu. Eşidən kimi yola düşməyi planlaşdıranda baxdım ki, daha köh-

nə yollar yoxdu...(bunu görmək, bu duyğunu yaşamaq dəhşətli bir anlamdı. İnsan öyrəşdiyi, vərdiş etdiyi, yaxın bildiyi yolu itinəndə sanki bir doğmasını itirmiş kimi acı yaşamağa olur. Amma nə edəsən ki, xalqımızın taleyindən belə yaşantıları da keçirdi nankor qonşularımız. Mən də həyatımda cəmi bir dəfə Şuşaya Ağdam-Əsgəran-Xocalı-Xankəndi yolu ilə getmişəm deyə, Şuşanın yolunu ancaq bu ardıcılıqda görürəm. Ancaq qəhrəman əsgərlərimiz sübut etdi ki, Şuşaya - bizim qədim şəhərimizə Qubadlıdan da, lazım gəlsə lap dağlardan, meşələrdən də keçib gədə bilərmişik - N.Z.) Məcbur oldum Laçından Akara yolu ilə gələn Füzuli rayonuna, ordan Beyləqan, Ağcabədiyə, bu qədər məsafəni qət etdikdən sonra, nəhayət, gəlib çıxdım Ağdama. Ağdamın "Konzavod" deyilən kəndi vardı, burda qohumumuz yaşayırdı. O da mənə Zaminin ölüm xəbərini olduğu kimi dəqiq demədi. Ancaq bunu dedi ki, Zamin yaralanıb. Həmin gün özümü Hüsənliyə çatdırıb bilmədim. Səhəri gün gəldim Hüsənliyə, gördüm artıq Zaminin "üç mərasimini" verirlər. Üçün səhəri qardaşım gillə getdik yollarda qalmış meyitləri götürməyə. Gəlib çıxdıq Ağdamın Şelli kəndinə. Burda dedilər ki, silahla getmək olmaz, çünki ermənilər silahlı görün kimi atırlar. Atamın dayısı oğlu bu kənddə yaşayırdı. Getdik onun evində adama dolu bir çay stəkani araq içdik ki, qorxu-hürkünü unudaq, hiss etməyə, gedək ermənilərin içərisindən meyitləri götürək. Getdik çıxdıq Əsgəranın yanında toyuq ferması deyilən yerə. Burda Telman adlı iri cüssəli bir xocalılığın meyiti qalmışdı. Çəkisi ağır olduğuna görə onu gətirə bilməmişdilər. Meyitin altına odeyal saldıq, sürüyə-sürüyə bir az gətirdik. Sonra istədik dərədən ağac tapıb xərek kimi düzəldək onu götürməyə. Dərəyə düşəndə burda dəhşətli bir mənzərənin şahidi olduq. İlahi, insanları necə qırıblar?! Belə də vəhşilik olar?! Yuxarıdan camaatı güllələ-

yəndə hamı qaçıb ki, dərədə gizlənsin, burda insanları necə qırmışdılar...meyitləri bir günə salmışdılar...üst-başlarını axtarıblar, qulaqları kəsilən kim, qarınları yırtılan kim... adam az qalırdı dəli olsun bu qorxunc mənzərəni görəndə...

Füzulinin qonşusu Eldarın ailəsini vurmuşdular, hansı ki, Füzuli atını tövlədən oğurlayıb Ağdama getmək üçün minmişdi, onun yaş yarımliq körpəsi qucağında sağ qalmışdı. Bizim hərbiçilər o uşağı bələkdə götürüb gətirmişdilər Ağdama. O qadının da meyitini biz gətirdik Qaraqayaya. Orda da maşına qoyub çatdırdıq Ağdama. Telmanın, onun, bir də bibimin qayını Eldarın yoldaşı Tofiqənin meyitlərini gətirdik təhvil verdik Ağdamın Yusifcanlı kəndində yiyələrinə, bizdən təhvil alıb dəfn elədilər. Mənim Xocalıya - Xocalı yoluna sonuncu gedişim bu oldu (kövrəlir. Başa düşürəm ki, üstündən 28 il ötməsinə baxmayaraq Əvəz o gördüyü dəhşəti xatırlayanda hansı hisslər keçir ürəyindən - N.Z.)... Yuxarıda hərbi vertolyot başımızın üstündə fişəng atırdı, qoruyurdular ki, bizi vürmasınlar. Vertolyota da xeyli meyit yığımışdılar. Hələ dərələrdə, meşələrdə də xeyli meyit qalmışdı...

Əvəz Xocalının mühasirədə olduğu vaxtlarda da tez-tez burdakı doğmalarına baş çəkdiyindən danışır. Deyir qonaq gəldiyi həmin günlərdə Füzuli ilə Xocalı özünümüdafiə batalyonunun postlarında keşik çəkdiyi günlər o qədər olub...

Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Füzuli Rüstəmovun ölümünü bir cə cümlə ilə də çox gözəl xarakterizə eləyir Əvəz. Deyir ki, o, camaatın yolunda özünü qurban verdi. Birmənalı, şüurlu şəkildə. Ölümü seçdi, amma əqidəsindən, tutduğu yoldan dönmədi, namus-qeyrətdən keçmədi. Qəhrəmanlıq sizcə nədir bəs, əziz oxucular?!

"Qızıl kitaba yazdın adını, Füzuli!.."

Əvəzlə birlikdə Füzulinin Hüsənlidə yaşayan digər doğması Tofiqə Novruzovanı da danışdırıram. Tofiqə Füzulinin xalası qızıdır. Füzulinin uyuduğu Törtörin Hüsənli kəndinin sakinidir. Deməli, həm də uşaqlığının, gəncliyinin bir hissəsi Hüsənlidə keçən qəhrəmanımızın ömrünün o çağlarının şahidlərindəndir. Xalası oğlunun ölümündən 28 il ötməsinə baxmayaraq, Tofiqəni danışdırdığım bütün dəqiqələrdə nə qədər toxtaqlıq vermək istəsəm də, onun göz yaşlarını saxlaya bilmədim. Göz yaşları içərisində ondan ala bildiyim fikirlərsə yalnız bunlar oldu:

- (Hıçqıra-hıçqıra) Bir gün silah aparmağa gəlmişdi. Dedim: "Zamin, bəlkə özünü gözləyəsən bir az. Yazıqsan, cavansan". Dedi: "Nəyi gözləyə bilərəm. Mən nə üçün yaşamalıyam ki...kişi ölür, adı qızıl kitaba düşər". Axırıncı dəfə Ağdamdan, Əsgərəndən keçib getdi. Çayın içi ilə silah aparırdı. Ondan sonra Zamin qayıdıb gəlmədi bir də Hüsənlidə...

Zamin - Füzuli ondan sonra Hüsənlidə gəlib... Yenə də qəhrəman kimi, igid kimi... Sadəcə bir fərqlə: qəhrəman adına şəhidliyi əlavə etməklə, həm də həmişəki, yaddaşlarda qalan iti, cəngavər yerisi ilə yox, çiyinlərdə... Uşaqlığının keçdiyi, hər bucağında izləri yaşayan Hüsənlidə ŞƏHİDLİK zirvəsindən boylanmaqla. Həm də körpəyə itirdiyi anasının qoynuna sığınmaqla. Bu naməkam ömürlə hələ də barışa bilməyən Tofiqə göz yaşları içində sözlərinə davam edir:

- Ondan olmayıb, yoxdu, olmayacaq da! Həm qoçaq idi, həm namus çəkən idi, qeyrət çəkən idi! Xocalıda qalanlar haqqında "ordakılar mənim namusumdur", "ordakılar mənim anam-bacımdır" sözləri dilindən düşmürdü. Əsgərəndən Xocalının arasından

çay keçirdi. Həmin çayla xocalılara silah daşıyırdı ki, nə olur-olun mən aparmalıyam.

- **Ölümünü necə eşitdiniz, yadıңызdadı?**

- O günü unuda bilərəmmi?! Elə bildim dünya dağıldı, Zamin ölübsə, deməli hamımız öləcəyik. Eşidəndə Şellidə vurublar, şoka düşdük, yəni Zamini də vura bilərlər?! İlahi, dünyanın sonudumu?!

- **Siz də getdiniz Ağdam?**

- Getdik. Ondan sonra gətirdilər bizə. Burda bir dəhşət yaşandı! Allah göstərməsin heç kimə. Onun uşaqlığının bir hissəsi burda - qohumlarda keçmişdi. Sonralar gəlişi də toy-bayrama çevrilirdi. Hamıya kömək edirdi. İnsan nə qədər canıyanan ola bilər?! Vallah mən ikinci belə bir insan görməmişəm. Onun kimi zirək adam elə bilərəm heç yoxdu, ay tövbə! Elə bil quş qanadında yetirirdi özünü, bir də baxırdın ki, Zamin gəldi, burdadı. Hər iş görürdü. Gəlib Hüsənlidə ot çalırdı. Kömək edirdi bizə. İnanın, onun dəfinədə bu kəndin camaatı o qədər özlərini döyürdülər ki...hamı çox istəyirdi onu, doğma-yad fərqi yox idi. O qarda-çovğunda uşaqdan ağbırç-yə qədər hamı yığışmışdı, bizim qapı camaatı tutmurdu. Allah dəyməsin el-obaya! Allah hamısından razı olsun! Hamısı bir ağızdan deyirdi ki, halal xoşu olsun, nə əziyyət çəkirsə, onun buna haqqı çatır. O adı həqiqətən qazanmışdı Zamin. Kimsə dünyasını dəyişəndə deyirlər evdən gedir, kimsə dünyasını dəyişəndə deyirlər eldən gedir. Zamin həqiqətən bütün Azərbaycandan getdi. Onu el bu ada layiq şəkildə son mənzilinə yola saldı.

Qonşumuzda Bəsti müəllimə yaşayırdı. Onu yas məclislərində ağlayan görməmişdi hüsənlilər. Ancaq o, Zaminə elə ağı dedi ki, hamı məəttəl qalmışdı müəllimənin səsinin belə ucadan, yamıqlı eşidilməsinə. Çünki Zamin tək-cə qohumların, doğmaların yox, hamının hörmətini bax beləcə qazanmışdı!

İstiqlanlı Füzulinin soyuq davranışları...

Rəşad Baxşəliyev:

"Onda güc və qorxmazlıq vəhdətdəydi"

Füzulidə namus-qeyrət, böyük mənada vətənpərvərlik, məhəlli yanaşmada istiqanlılıq bəlkə bizim heç qədə-rincə dəyərləndirə bilmədiyimiz o yüksək səviyyədə olmasaydı, o belə faciəvi şəkildə rəhmətə getməzdi. Əslində bu hisslər ona imkan vermirdi ki, özünü qorusun, saxlasın - qəhrə-manımızın xalası oğlu, ömrünün uşaqlıq dövrünün bir hissəsini Xocalıda Füzuli ilə birgə keçirmiş Rəşad Baxşəliyevin sözlərindəndir bunlar. Rəşad indi polis polkovnik-leytenantı rütbəsində Xocalı rayon polis şöbəsinin əməkdaşdır.

...Sovetlər dönəmində "Azərbaycan gəncləri" qəzetində o dövrün cəsarətli yazıları baxımından qələmə alınan bir mə-qələdə oxumuşdum ki, "ata-anasını, bacı-qardaşını sevmə-yən şəxs vətənpərvər ola bilməz, vətənpərvər olmayan şəxs sədaqətli əsl ər, gerçək sevgili ola bilməz!". Həmin yazıda bu hisslər arasındakı zəncir çox maraqlı şəkildə qabardılmış və mütləq şəkildə birinin digərini doğurduğu geniş və bütün çılpalığı ilə izah olunmuşdu. İndi Rəşadla söhbətim zamanı təbii olaraq o yazını və o yazının o vaxtın gəncliyinin yadda-şında buraxdığı izləri xatırlamalı oldum. O yazının çapından sonrakı illərdə bizim dünyamız qarışdı - 20 Yanvar, Qarabağ hadisələri baş verdi və bu hadisələrin fonunda kimin nə də-rəcədə vətənpərvər ola bildiyi kimi danılmaz faktlar da özü-nü əyani şəkildə göstərdi. O zamanın yaxşı mənada yetişdir-diği gənclərin içərisində Füzuli-Zamin Rüstəmov nümunəsi də varmış...

Bu barədə Rəşadı da məlumatlandırırım. Rəşad deyir ki, mə-nim sadaladığım bu hisslər görək insanın qanında ola. Onların biri varsa, digərləri də onun ardınca yetişəcək, üzə çıxacaq. Yox əgər yoxdursa yerli-dibli, deməli bu insan boş vücutdan ibarətdi. Ola bilsin, imitasiya, yamsılamaq yolu ilə kimsə özünü qeyrətli göstər-mək istəyər, ancaq lazımi məqama gəlib çatanda onun dedikləri-nin boğazdan yuxarı olduğu mütləq özünü göstərəcək:

- Xatırlayıram Füzulinin azərbaycanlılarla ermənilər arasında ilk qarşıdurmalardakı hərəkətlərini. "Vosem-şestoy" deyilən yerdə, başqa yerlərdə. Heç nədən, heç kimdən qorxmurdu, çəkinmirdi. Nə milis, nə hərbcı, onun gözündə heç kimdən qorxu hissi görməzdin. Amma o zamanlar nəinki kənddə, paytaxtın özündə belə yaşayan uşaqlar milis işçisini, sahə müvəkkillərini görəndə qorxularından "tük tökürdülər". Üz-üzə gələndə yollarını dəyişirdilər ki, birdən bu paqonlu adam mənə nəsə deyər. Amma Zamin gedib girirdi, indiki dillə desək, polislərin, rus hərbcilərinin içinə, dik dayanırdı qabaqla-rında, hələ bir onları sorğu-sual da edirdi ki, bu niyə belədi, niyə elə-di, niyə ayrı-seçkilik qoyursunuz, hamımız bu ölkənin vətəndaşı de-yilik?! Zamin görürdü ki, məsələn, filan yerdə nəsə törədirlər, hadi-sə baş verir, gedib dayanırdı həmin nöqtədə. Daha qaçsın gizlənsin, yoxa çıxsın, belə hisslər ona tamam yad idi. O, heç kimə qulaq asıb ermənilərin üstünə getməkdən geri dönməzdi. Bir az xalam (söhbət Füzuliyə analıq etmiş xalası Səkinədən gedir - N.Z.) ona təsir edə bi-lirdi, o da baxır hansı məsələlərdə. Çox şeyi heç bildirmirdi də ev-dəkilərə, xalama, adətən sonradan xəbər tuturdular baş verən hadi-sələr haqqında. Xüsusilə torpaq. Vətən məsələsində, erməni-azər-baycanlı məsələsində o adam heç kimi eşitmirdi, yalnız irəli getmə-yi, ermənilərə zərbə vurmağı düşünürdü.

Rəşada Azərbaycanın hər bölgəsində belə oğulların olduğunu, lakin getdikcə onların boy sırasının azalması səbəbindən həl-

qənin daraldığından təəssüfləndiyimi söyləyirəm. Həmsöhbətim mənimlə razılaşıb. O da belə oğulların getdikcə daha sürətlə azaldığından narahatlığını bildirir və aşağıdakı etirafda bulunur:

- Mən şəxsən heç zaman Zamin kimi ola bilmərəm. Onda iki şey bir vəhdətdəydi: güc və qorxmazlıq. Bir var qorxmursan, ancaq bu qorxmazlığı reallaşdırmağa gücün yetmir, bir də var güclüsen, amma onu istifadə etməyə qorxursan. Zamin bu iki amilin vəhdətinə sahib olduğuna görə bəxtəvər şəxsiyyət idi. Heç nədən çəkinməyə qoymurdu bu amillər onu. Nəyisə həyata keçirəndə o qədər soyuqqanlı davranırdı ki...deməzdin o istiqanlılığı ilə tanınan məşhur Zamin idi bu... Qərar qəbul etməsi də bir anda baş verirdi. Dedi ki artıq qəti qərar olurdu və onun ardınca gədcəyi yüz faiz, mütləq idi. Onun o qədər müddətdə sağ qalmasının bəlkə də yeganə səbəbi özünün qəfil müstəqil qərarlar qəbul etməsi olmuşdu. Bilmirəm, başqa yerlərdə onu necə adlandırdılar, biz tərəfdə bu tipli adamlara "qəfilcil" deyirlər.

"O qədər güc bu adamda hardan idi, bilməzdik"

Polkovnik-leytenant o zamanlar uşaq olsa da, Füzulinin evlənməyə hazırlaşdığını, özünə ev tikdiyini yaxşı xatırlayır. Deyir ki, özü işləyirdi, özü inşa edirdi evini:

- Maykasını çıxarırdı, qan-tərin içində işləyirdi. Bir tərəfdə daşları daşıyırdı, qumu daşıyırdı, bir tərəfdə odun yarırdı. Nə qədər zəhmətkeş insan idi! Odunu yarıb son nöqtəsinə çatanda "hee!" eləyib bir səs çıxarırdı, o səs sanki odunun yarılmasına kömək etmiş olurdu. Qəribədir, elə iri cüssəli də deyildi. Arıq, uzun forması vardı. Amma o qədər güc bu adamda hardan idi, bilməzdik. Bir o vardı ki, çəlimsiz olsa da çox çəpik, yəni cəld adam idi. Dar bir yerdən keçməyi bacarırdı.

- *Rəhmətlik Sərvər müəllim deyirdi ki, rus hərbiçiləri tanklarını tələb elədilər, Füzuli girdi tankın içərisindəki bütün avadanlıqları söküb-dağıtdı, sonra verdi...*

- Elə bu da onun qoçaqlıq nümunələrindəndi. Təsəvvür edin, rusların əlində bütün imkanlar vardı. Təkcə bu addıma görə adamı yerindəcə güllələyərkdilər. Heç kim də onları cəzalandırmayacaqdı. Nəinki cəzalandırmayacaq, heç sorğu-sual da etməyəcəkdi. Belə bir şəraitdə də Zamin öz qoçaqlığını, vətənpərvərliyini əsirgəmir. Qorxmadan, çəkinmədən tankı Sərvər müəllimin dediyi o duruma sahib ruslara qaytarır. Bax, bu idi Zamin əsl həqiqətdə. Vətəni üçün, namus-qeyrəti üçün hər şeyə gedən...

Razılaşıram Rəşadla. Bu, Füzulinin ölümünə gözünə dik baxmasının göstəricilərindəndi. Rəşad deyir ki, onsuz da Zaminin taleyi məlum idi. Orda olmasa da, başqa yerdə şəhid olacaqdı:

- Çünki onun hərəkətləri, əməlləri buna doğru gedirdi. Amma heyif ki, bayaq dediyiniz kimi, o siyahı azalır, gödəlir...qəhrəman, igid oğulların siyahısı. Yoxdu, elə insanlar daha barmaqla sayılacaq qədər idi, azdı...

Qeyd etdiyim kimi, biz bu söhbətləri aparən zaman hələ Qarabağdakı qələbəmiz olmamışdı, VƏTƏN müharibəsi olmamışdı, torpaqlarımız işğal altındaydı. Amma az qala hər gün çaxnaşma, atəşkəsin pozulması halları baş verirdi, şəhidlərimiz olurdu. Bu olaylar əslində cəmisə səkkiz ay sonra başlayacaq "Qarabağın azadlıq savaşını" yetişdirirdi. Azərbaycan xalqı bu vəziyyətlə barışa bilmirdi. İyul ayında Tovuz bölgəsində general Polad Həşimov başda olmaqla bir çox igid oğullarımızın düşmənin hücumuna qarşı müdafiə mövqeyindən döyüşərək qəhrəmancasına şəhid olmaları artıq hamının qəzəbini coşdurdu və ermənilərin sentyabr ayının 27-də etdiyi hücumu cavab olaraq genişmiqyaslı əks-hücum əməliyyatları - Vətən torpaqlarının AZADLIQ savaşı başla-

dı. Cəmi 44 günə rəşadətli Azərbaycan ordusu Ali Baş Komandanın rəhbərliyi və xalqımızın yumruq kimi birləşərək göstərdiyi həmrəyliyi sayəsində torpaqlarımızı mənfur ermənilərin işğalından azad etdi. Bu zaman artıq kifayət qədər igid Azərbaycan oğullarının - yeni-yeni füzulilərin, mübarizlərin, poladların, Allahverdlərin, əliflərin, tofiqlərin... yetişdiyi məlum oldu. Bütün dünyanın şahidliyi ilə. Nəticədə biz də - mən də, həmsöhbətim Rəşad da bütün xalqımız kimi həyatımıza hakim kəsilmiş pessimist hisslərdən xilas olduq.

Tofiqə: "Zamin "yel ətəkli, quş qanadlı" idi"

Füzulinin və Rəşadın xalası qızı Tofiqə qoşulur bu yerdə söhbətimizə. Onun ev tikməsi və qız sevməsi məsələlərini xüsusi yangı ilə bizlərə xatırladır:

- Zamin ev tikirdi ki, həmin il ailə qursun.

- ***Bərdə rayonundan idi sevdiyi qız?***

- Hə. Zaminin yasında o qızı gətirdilər bizə. Başına qara yaylıq bağlayıb gəlmişdi. Zamin o qızı görmək üçün Hüsəniyə getmək bəhanəsi ilə Xocalıdan evdən çıxardı. Gedib yolüstü Bərdəyə baş çəkib gələrdi bizə - Hüsəniyə. Soruşurdum ki, qızı gördün? Deyirdi: "Hə gördüm". Nar vaxtı nar yığıb aparırdı. Deyirdi ki, darıxmayın, bu yaxında xoş xəbər olacaq. Əsas da Nazimlə gedib-gələrdi.

- ***Dostu, qonşu Nazimlə?***

- Bəli.

Rəşad:

- Nazimin qardaşının baldızı idi həmin qız. Ona görə Nazimlə gedib-gəlirmişlər.

Tofiqə:

- Göyçək qız idi. Tikdiyi evi də alt-üst düzəldirdi. Deyirdi Kubra xalam qonaq gələndə bax burda qalacaq. Burda dayım qalacaq. Evi tikib qurtarırdı. Bircə qalırdı pəncərələrini qoymaq, üstünü vurmaq. Özü tikmişdi, Allah haqqı! Ona kim kömək eləmişdi ki...kimi var idi ki Zaminin (ağlayır)!..

Rəşad:

- O evi tikməyə ssuda götürmüşdü, yadımdadı. O zaman elə bir imkan yaranmışdı. Dövlət pul ayırırdı, adına ssuda deyirdilər.

- ***Mənə Fiqurə xanım söylədi ki, Kərim babası onlara qonşuluğunda həyatıanı torpaq yeri götürübmüş. Füzuli də o torpaqda ikimərtəbəli ev başlayıb, artıq birinci mərtəbəni də tikibmiş...***

- İkinci mərtəbəni də tikmişdi. Bircə qalırdı üstünü vurmaq.

Tofiqə:

- O kənddə uşaqlar bir-biri ilə dalaşanda da deyirdilər ki, gedib Zaminə deyərəm. Tay-tuşları hamısı ondan çəkinirdi. Zamin elə bil "yel ətəkli, quş qanadlı" idi. Dedim ki, dayın deyir Fiqurənin "həri"sini verəcəyəm. Dayımgil də ondan çəkinirdilər ki, birdən razı olmaz. Amma o qədər böyük-küçük yerini bilən idi deyə, cavabı o saat bu oldu ki, dayım deyirsə, mən kiməm?! Qoy versin. Bax belə yerini bilən, ağıllı uşaq idi (yenə ağlayır).

Rəşad:

- Özünün də qərribə bir dik yerisi vardı. Sanki barmaqlarının üstündə, uçacaqmış kimi hərəkət edirdi. Əsgərlikdən gələndə mən pəncərədən görüb onu yerindən tanıdım. Bildim ki, bu yüz faiz Zaminə. Bildirəm yanvar ayı idi, fevral ayı idi, qar-boranla getdik Xocalıya, Zaminin görüşünə.

Tofiqə:

- Xocalıdan tut ağacı gətirmişdi. Dedi ki, yaxşı tutdu, əkə-cəm qapıda. Əkdi. Tut böyüdü, yetişdi. Hər dəfə gələndə altında samovar qaynadıb otururduq. Gedib çöldə ot çalırdı, bağlayırdı, yığıb gətirirdi. Deyirdim: "Zamin, gəlim sənə kömək eləyim?" Əsəbiləşirdi. Deyirdi ki, get öz işlərinlə məşğul ol. Bir-cə elə sən çatmırdın. Gəlib kişilərin içərisində mənə kömək eləməyin qalmışdı bir. Uşaq idi onda hələ. Amma yaşından böyük belə hərəkətləri, belə düşünməyi vardı. Heç nəyi yaxın qoymurdu, qəbul eləmirdi. Hamısını özü eləyirdi. Samovarı qaynadırıq, gəlib orda çay içirdi. İnanırsız, Allaha and olsun, Zamin ölən kimi o tut ağacı qurudu. O boyda ağac elə qurudu ki (yenə ağlayır). Əvvəlcə bir tərəfi qurudu. Bir tərəfi qalmışdı. Fikirləşdim, ilahi, bu ağacı ikimiz əkməmişdik, ona görə Zamin tərəfi qurudu, mən tərəfi qaldı. Yəqin mən yaşayıram deyə, bir tərəfi qalır. O tərəfini də mən kəsdim. Zamin heç kimə bənzəməzdi. O boyda igid sözdən elə tez sınırdı, elə tez sınırdı...

- *İnciyərdi?*

Rəşad:

- İnciyərdi. Amma heç kimə heç nə deməzdi ha. Nə qohum-əqrəbaya, nə başqalarına. Eləcə hesabını götürərdi, vəssalam. Ta o adamdan uzaq gəzərdi. Durub höcət eləməzdi ki, sən niyə bunu dedin, niyə onu dedin və sairə. Amma küçədə, çöldə kiminləsə sözü düşəndə öz sözünü yedizdirən idi. Bir adamdan da küsdü, ondan çökilib uzaqlaşmağa üstünlük verərdi.

Tofiqə hiçqıra-hiçqıra:

- Sarışın, xurmayı saçları var idi. Meyitini kəfənə bükəndə qayçıyı gətirdim ki, saçından kəsib yadigar saxlayacam. Qayçıyı əlimdən aldılar, söz verdilər, ancaq məni aldatdılar. Kəsmədilər...

Xilaskarlıq məsuliyyəti

*Füzulinin "qaraçuxası" Səkinə xala:
"Ağdama çatanda gördük xəstəxanada keçinib"*

*Həsən: "Dedi allah haqqı sənə ataram,
Səkinəni götür çix!"*

- *Siz analıq etmisiz Füzuliyə. Atanız rəhmətlik Kərim kişi atalıq edib. Ona görə istəyirəm onun uşaqlığından danışasınız...*

Əslində mən qəfildən vermədim sualı Səkinə xalaya. Sadəcə mənimlə görüşəcəyi günün, Füzulidən - onların təbirincə Zamindən danışmağın təşnəsi imiş Səkinə xala. Onunla görüşümüz kitabı yazmağa başladığımız zamanın təxminən səkkizinci ayında baş tutdu.

...Bu zaman kəsiyində ölkəmizdə tüğyan edən, mənim də mübtələ olduğum koronavirus xəstəliyindən dolayı hökm sürən pandemiya, karantin dövrü az qala hamımızı bir-birimizdən aralı salmışdı, bir-birimizə yadlaşdırmışdı. Ancaq bu "yadlaşma" özü dünyamızda olmayanda belə yaddaşlarımızın ən əziz qonağı olan, igid ömrün salnaməçisi Füzulidən yan keçməli idi, yan keçdi də. Xəstəliyimin ən ağır vaxtlarında "əgər dünyadan köçərəmsə, bu yetim qəhrəman Füzulinin kitabı da yarımçıq qalar" deyərək heyifsiləndiyim anları indi də xatırlayıram. Füzuli həyatımın ən çətin məqamında belə yaddaşımın silinməmişdi. Silinə bilərdimi?! Əsla! Nə hansısa yaxşılıqları, nə də hansısa vicdansız əməlləri unutmuşdum. Yataqdakı günlərimdə belə xəyalən yaxşılıqları təqdir edirdim,

pisləri, nankorları, pisləkləri lənətləyirdim. Füzulisə bütün xalqına yaxşılıqları, əvəzsiz tarixi xidməti ilə yaddaşımda yaşıyanlardan idi. Bu, hələ mənim yanaşmamdı. Onu cismən tanımayan, görməyən, ancaq tanış olduğu təfərrüatlarla düşüncələrində dərk etdiyi obrazından sevən, onunla fəxarət duyan birisi! Səkinə xala isə belə qəhrəman bir oğulun qundaqdan əbədiyyət evinə qədər keçən qısa, lakin son dərəcə mənalı ömrünün addımbaaddım şahidi, yol yoldaşı, müsahibədən gö-rəcəksiniz ki, müəyyən mənada həm də "qaraçuxası" imiş. Mənimlə danışanda o təkcə Füzulili - Zaminli günlərinə qayıtmadı, mənim sorgularımın yaratdığı xatırlamalar aləmində sanki qəhrəmanımızı gördü də. Əgər bu görüntünü hiss etməsəydi, ilk dəfə gördüyü adamla yəqin ki, bu qədər səmimi, bu qədər sıcaq söhbət də edə bilməzdi...

...Səkinə xala yuxarıdakı ilk sualımdan sarsıldığından əvvəlcə onu qəhər boğdu. Bir xeyli ağlayıb sakitləşəndən sonra asta-asta söhbətə başlamağa bildi. Mümkün qədər çalışacam onun danışığı tərzinə də toxunmayam. Əlbəttə sənəddəli povestimizin standartlarının imkan verəcəyi qədər:

- Zaminin uşaqlığını bilmək istəyirsiniz...uşaqlığı (yənə də kövrəlir) çox istəkli oldu. Çox əziz idilər bizim üçün bu bacı-qardaş. Ata-anaları da elə getdi, vaxtsız-vədəsiz... İnanın ki, bacı-qardaş bunları gündəlik sadəcə görməyimizin özü həm bir təsəlli idi, həm də bir faciəydi bizlərə. Günlərimiz yavaş-yavaş keçirdi. Onların böyüməsi, Zaminin əsgərliyi... Beləcə illər keçdikcə atam da qocalırdı. Bu vaxt ermənilərin müharibəsi başladı. Zamin elə ilk gündən ermənilərlə vuruşmağı özünə bir növ peşə seçdi. Gah gizli, gah aşkar şəkildə gedib özünü toxuyurdu bütün hadisələr olan yerlərə. Qisas almaq lazım gələndə isə həmişə başda, qabaqda idi. İstəsək belə saxlaya bilmirdik.

Bizi də aldadıb aradan çıxırdı. Hansısa əməliyyatın Zaminsiz baş tutduğunu eşitməmişdik. Çox vaxt pəncərədən tullanıb qaçırdı ki, görüb hay-haray salmayaq, bu da sakitcə aradan çıxıb bilsin.

- Siz Kəlbəcərdən Xocalıya gələndə Füzuli Şuşada internat məktəbində oxuyurdunuz. Kərim kişi Xocalıda məskunlaşandan sonra isə onu gətirdiniz Xocalıya...

- Hə. Bacısı Fiqurə bu zaman birinci sinifə gedirdi. Zamin də gətirdik ki, həm gözümüzün qabağında olsun, həm də bir yerdə məktəbə getsinlər.

Faciə gecəsi isə meşədə bir ayrı mamam oğlu (bibim oğlu - N.Z.) vardı, o yaşlıydı, elə meşədə də qaldı, meşənin yarısında itirdik onu, bax, o mənə söylədi ki, Zamin qabaqda gedib. Mən də inandım. Çünki onun camaata bələdçilik edəcəyi gözlənilən idi. Dedim ta Zamin bələdçilik edib, düşüb camaatın bir hissəsinin qabağına gedib. Ona görə mən də yanımdakı camaata qoşulub getdim.

- Siz ayrı yolu getmişiz...

- Yox, Xocalıdan çıxanda bir qədər məsafəni elə eyni yolu getmişik. Bu qabaqda getdi deyə sonra başına nələr gəldiyini bilmədim. Sonradan bilmişəm ki, sən demə, dəfələrlə gedib-qayıdıb, gedib-qayıdılmış. Biz bax, bu Həsəngillə (yanında öyləmiş qohumu Həsən Həsənovu göstərir - N.Z.) bir yolu getmişik. O bu Həsəni də aldadıb ki, xalama de Zamin getdi. Yəni mən də evdən arxayın çıxım gedim də. Mən də ona tam inandım ki, bu bələdçidi, yəqin getdi. Daha mən nə bilim gedib təkrar-təkrar qayıdacaq...

- Füzuli yaralı vəziyyətdə Ağdam xəstəxanasında da sizi soruşub...

- Soruşub, bilirəm onu.

- *Siz deyəsən yön almıdınız ermənilərin yaşadığı Dəhrəz, yoxsa Kətik kəndi istiqamətinə...*

Kənardan qulaq asan Həsən Həsənov bu yerdə söhbətimizə qoşulur:

- Biz birlikdəydik Səkinəylə. Biz Kətik yox, Haroy istiqamətinə getdik. Zeynal adlı kəndçimiz bələdçi kimi düşmüşdü qabağımıza. Biz də onun ardınca irəliləyirdik.

"Erməni Haroya xəbər çatdırdı ki, xocalılar dağılıb meşələrə"

Neçə nəfər idiniz sualına ikisi də bir ağızdan "otuz nəfərdən çox olardıq" cavabını verirlər. Həsən deyir onları Haroy kəndi tərəfə aparıblar, səhər işıqlananda dəstə artıq çayı keçib. Zeynalın ardınca təxminən qurşağa qədər çıxan qarı yara-yara irəliləyiblər. Həsənin bu yerlərə bələdçiliyi olduğundan hava işıqlaşan kimi səhv istiqamətdə - ermənilərin yaşadığı Həsənabad kəndinin alt tərəfinə gəlib çıxdıklarını görüb və həyəcanla vaxt itirmədən qayıtmalı olduqlarının vacibliyini söyləyib. Deyib ki, bu yolla gedib düz Xankəndinin üstünə çıxacaqlar. Sən demə, bələdçiliyi üzərinə götürmüş Zeynal da meşənin sıx yerlərindəki cığırını heç yaxşı tanımır. Amma israrla tanıdığını söylədiyindən camaat ona qulaq asıb və belə bir səhv istiqamətə, hətta daha çox təhlükəli əraziyə gəlib çıxırlar. Səkinə xala müdaxilə edir söhbətimizə:

- Həsən, axı bizi gülləyə tutdular, ona görə yolu itirdik.

Həsən deyir ki, yox, güllə atılan yer xeyli arxada - uzaqda imiş. Amma gəlib çıxdıkları bu ərazi, xocalıların Həsən özü də daxil olmaqla, yayda ot çaldıkları biçənəklər olub. Bu zaman çiyində tüfəngi, yanında ov tulası olan bir erməninin ova get-

diyini görürlər. İstəyirlər ki, ona atsınlar. Kimsə deyir ki, güllə atıb qarışıqlıq salmayaq, çox güman bu adam heç Xocalıya divan tutulmasından, xocalıların ev-eşiklərindən didərgin salındığından xəbərsizdir. Çünki o erməni heç nədən xəbərsiz kimi öz aləmində ova gedirmiş. Mənfur ermənilərin belə bir soyqırım törətdiyi gün hadisələrdən xəbərdar hansısa erməni dığasının yadına ov düşərdimi?!

Ancaq Həsən bildirir ki, kimsə sözə baxmayıb və erməniyə tüfənglə bir güllə atıb: "Erməni də qaçdı gizləndi, gözdən itdi və tez Haroya xəbər çatdırdı ki, xocalılar burda meşələrə dağılıb. Burda bizi gülləyə tutdular. Məcbur olub qayıtdıq, təzədən gəlib bir də Xocalının qabağına çıxdıq və ordan dikləndik (qalxdıq) meşənin içərisində "Ayı talası" deyilən yerə".

Səkinə xala da Həsənə qoşulub təsdiqləyir ki, onlar azdıqlarına görə meşədə eyni yerləri təkrar-təkrar dolanmalı olublar. Həsən deyir ki, amma Qağası (atasını nəzərdə tutur - N.Z.) orda olsaymış, kişi bu yerləri beş barmağı kimi tanıdığından onları sakitcə, salamat aparıb çıxararmış Ağdama. Çünki o da Füzuli kimi yollara çox yaxından bələd imiş. Bəs bu zaman atasının harada olması ilə maraqlanıram. Deyir, sonuncu günlərdə Ağdama iş dalmca gedibmiş. Yollar bağlandığından daha geriyyə qayıda bilməyib (bəlkə bu da işin xeyrinəymiş. Çünki yaşlı adamın o təlaşlı anlarda camaatla ayaqlaşmış o müdhiş gecədən salamat çıxma biləcəyi yalnız təsadüflər nəticəsində mümkün ola bilərdi. Xocalı qətlini özündə əks etdirən şəkillərdə qocaların necə vəhşicəsinə qətlə yetirilib, meyitlərinin yollarda səpələnib qalmasını bütün "kar, lal və kor dünya", nisbətən də gözlü dünya görüb. Xocalı gecəsi ilə bağlı belə faktları düşündükcə... - N.Z.).

...Xocalıdan çıxarkən 32 yaşlı olmuş, indi ömrünün orta yaş dövrünü yaşayan, amma ahıl kimi görünən Həsəni də paralel

olaraq dinləməkdə davam edirəm. Ürəyi doludu. Əvvəlcə elə bildi ki, Səkinə xala ilə bərabər danışdıqları mənim üçün yetərli olacaq. Tez-tələsik "mən də danışmaq istəyirəm" söylədi. Hamımızı bu sözdən ani olaraq gülmək tutdu. Zarafatla dedim ki, narahat olma, sən də danışacaqsan Füzuli haqqında (belə anlarda hüznü auranı dağıtmaq üçün yüngülcə zarafatlaşma işin xeyrinə olur adətən. Müsahib açılışır, daha yaxşı həmsöhbətə çevrilir - N.Z.). Amma belə söhbətlərim zamanı uzun-uzadı zarafatlaşmaq, gülə bilmək...bunlar heç xəyalımın ucundan da keçmir. Nə isə. Bu yerdə Səkinə xala ilə bərabər dialoq formasında Həsəni də dinləyək. O, bizə Milli Qəhrəmanımızın - Füzulinin də həyatına son verən Xocalı qətliamı gecəsinin dəhşətlərindən danışır. Həsən həm də Xocalılı günlərin və Xocalı qətliamının şahidlərindənir:

- Kənddə atışma düşəndən əvvəl - hələ axşamdan Əkbər idi, Şükür idi, Rafail idi, qardaşım Ədalət idi, mən idim atamgilin evində hinduşka kəsib yaxşıca yeyib-içmişdik. Təxminən saat on bir olardı dağıldıq evlərimizə. Evə yenicə çatmışdıq atışma səslərini eşitdik. Di gəl ki, atışma səsi bizləri bir o qədər də qorxutmurdu. Çünki o vəziyyətdə yaşadığımızdan atışma səsinə adətkarda olmuşduq. Amma hiss olunurdu ki, budəfəki atışma miqyasına görə nəşə əvvəlkilərə bənzəmir. Pəncərədən baxdım ki, ermənilər dəmir yolunun üstündədirlər. Ədaləti də içki tutub. Sərxoşdu, yıxılıb yatıb. Yüyürdüm bunun üstünə ki, dur, erməni gəlib çıxıb bura. Birtəhər oyatdım. Qapıları bağladım, getdik Valehgilə. Getdik ki, Valehgil yoxdu evdə. Dedik yəqin Zaminin yanına - Səkinəgilə gediblər. Qaçdıq tez onlara. Gördük burda da yoxdular. Heç Zamin də yoxdu evdə. Mən təzədən bir də qayıtdım kəndə, Valehi axtarmağa. Bu zaman dəmiryol tərəfdən güllə səsi eşitdim.

İşıqlı güllələri də gördüm. Getdim gördüm Zaminlə rəhmətlik Bəhlul dəmiryolunun şpalının birini çıxarıblar, onun yerində özlərinə səngər düzəldiblər. Erməni də ferma tərəfdən ikitərəfli ata-ata gəlir. Tanklar, əli silahlı piyadalar... Tanklardakı ruslar, tankın ardınca piyada gələnsə ermənilər idi. Çatdım Zamingilin yanına. Dedim ki, siz iki nəfər bu boyda ordunun qabağında neyləyəcəksiz? Gedək-gedək. Dedi ki, yox, sən durma get, biz gələcəyik. Dedim: "Yox, dur gedək. Camaat hamısı gedib. Səkinə də sənə görə qalıb orda, Nazimin bacıları da yığışıb onun başına gözləyirlər". Dedi: "Yox, Həsən, sən get Səkinə xalamı da, qızları da götür çıx yola, mən arxadan gələcəm. Bu yaxşı oldu ki, tapışdıq. Mən sənə görə Səkinədən nigaran qalmaram, sən də məndən nigaran qalmazsan". Dedim ki, mən səni necə burda qoyum gedim axı?! Özü də dəliqanlı idi xasiyyətcə, sözünü çevirəndə xoşuna gəlməzdi (bu yerdə Səkinə xalamın da təsdiqləyici səsi eşidilir - N.Z.). Dedi: "Allah haqqı, səni ataram, get Səkinəni götür, siz çıxın". Bu zaman artıq o, bir dəstəni bərədən keçirib qayıdılmış. Sonra eşitdim ki, sən demə, daha üç dəfə camaatı bələdçiliklə aparıb keçirib qayıdılmış. Yəni mənim hesabımla bu bələdçilik dörd dəfə baş tutub. Mən Səkinəgili götürüb çayı adlayandan sonra, o, növbəti dəstə ilə hərəkətə başlayırdı. Amma yenə də bizdən qabaq çatmışdı.

Səkinə:

- Çünki o, bildiyi yollarla düz aparmışdı camaatı, amma biz azmışdıq deyə geriye qalmışdıq.

Həsən:

- Zamin o yolları əzbər tanıyırdı. Dəfələrlə gedib-gəlmişdi, silah gətirmişdi Ağdamdan. Mikayıl kişi ilə Zamin, bir də mənim atam o yolu lap dəqiq tanıyırdılar. Lap gizli yerləri də bi-

lirdilər, çünki həmişə gedib-gəlirdilər. Beləliklə, biz iki günə gedib çıxdıq Ağdamın Abdal-Gülablı kəndinə.

**"Qalmağımız bu yetimi gözgörəsi
ölümə vermək deməkdir"**

Səkinə:

- Biz o iki günü yubanmağımız, Abdal-Gülablıya gedib-çixmağımız hesabına çox vaxt itirdik. Ağdama gəlib çatanda gördük artıq Zamin xəstəxanada keçinib (ağlayır).

Həsən:

- Bəlkə də Zamini xilas etmək olarmış. Çoxlu qan itirsə də. Ancaq Ağdam xəstəxanasında o qədər yaralı, ölü olub, o qədər qışqırıq, vaynöysə, ah-nalənin içərisində başlarını itiriblər həkimlər, heç iynə-dərmanı çatdırı da bilməyiblər.

Səkinə:

- Qorxu nə olduğunu bilmirdi, Allah haqqı. Neçə dəfələrlə demişdim, ay Zamin, güllə belə şeydi ki, o getdi daha qayıdası deyil. Yaralanması elə belə də olubdu. Özü də deyibdi ki, bəs Səkinə hanı, Səkinə hanı (hönkürüb ağlayır).

- *Yəqin düşünürmüş, qorxurmuş ki, Səkinə xala meşədə qalar, ermənilərə əsir düşər...*

- Hə-hə. Ancaq ona görə narahat imiş. Təsəvvür edin, 26-sından bir qədər əvvəl qoca anamı çıxaranda anam etiraz elədi ki, bizi qoyub getməyəcək. Dedim: "Ay ana, sən də çıxmasan, mən də çıxmasam, bütün Xocalı çıxsə belə bilirsən ki, Zamin bizi qoyub heç yerə getməyəcək. Bizim burda qalmağımız bu yetimi gözgörəsi ölümə vermək deməkdir". Bax bu sözü eşidəndə anam isindi (bu söz ona təsir elədi - N.Z.), çıxmağa razılışıb getdi. Zamin bunları çoxuşaqlı ailələrlə birgə vertolyota yığdı,

yola saldı Ağdama. Mən özüm də gedə bilərdim. Bir səbəbə qaldım ki, qaçaqaç olsa bunu aparım. Amma atalar demişkən, sən saydığını say, gör fələk nə sayır... Hadisələr olanda o heç mənə səmt durmadı. Məni bax, şahidin biri burdadı, görürsünüz, Həsənə tapşırıb, özü gedib camaatı çıxarmağa. Mənə qəsdən sahman gəlməyib ki, Səkinə məni dartıb aparacaq. Sizi necə başa salım, ürəyim necə soyusun, vallah bilmirəm, elə bil ki, bütün Xocalı, bütün Qarabağ bunun dədəsinin-nənəsinin doğma yerləri, Allahdan payları idi, o, bu torpaqlar üçün bax, belə istəklə vuruşurdu.

Çoxlu xocalılarla təmaslarım, söhbətlərim nəticəsində yaranmış qənaətimlə anlayıram Səkinə xalının bu sözlərinin çəkisini. Düz deyir, Füzuli-Zamin bütün xocalıların, Xocalının qeyrətini çəkirdi. Bu, heç də gəlişigözəl sözlər deyil... Füzuli bu istəyini hər addımında sübuta yetirirdi. Gördüyünüz kimi, o, yalnız böyük mənada millətə həyanlığını müəyyən qədər yerinə yetirə biləndən sonra doğmalarını, hətta ana əvəzi Səkinə xalanı, bacısı Fiqurəni və digər doğmalarını düşünürdü, gözləri önünə gətirirdi. Onların xilasını, onların xilasına bilavasitə cavabdehlik məsuliyyətini yenə də bütün xocalıların bu bələdan qurtuluşu aspektində dəyərləndirirdi. Çünki Füzuli bir ailədə doğulsa da, bir ailə üçün doğulmamışdı... Onun həyat tarixçəsini bir ailə, bir nəsil çərçivəsində məhdudlaşdırmaq mümkün deyil. Açılırmı bu xarakter, əziz oxucular?!

**"Sağ qalsaydı mütləq Xocalıya,
ya Kəlbəcərə yol tapıb gedəcəkdi"**

Səkinə xala danışdıqca daha dərinədən xatırlayır, xatırladıqca qayıdır "Zaminli günlər"inə. Aradan keçən 28 il onun yaşının

üstünə yaş gətirməklə yaddaşını da az-çox korşaldı. Müxtəlif yönlü suallarımın onun yaddaşını oyatmağa cəhdlər edirəm. Axı o, "Füzuli ömrü"nin başdan-başa şahididi. Xalqımızın yalnız Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı kimi tanıdığı Füzuli Rüstəmov çağa vaxtlarından tutmuş qəhrəmanlığa yüksələn dövrə qədər Səkinə xalanın gözləri önündə, yanında olub. Onun bu qədər səmimi, mehriban, mehribanlıq qədər qoçaq, vətənpərvər yetişməsində qəhrəmanımızı əhatə edən çevrənin də rolu az deyil. Bu çevrənin ən ləyaqətli təmsilçilərindən biridi Səkinə xala. Üstəlik Füzulinin böyüyüb-ərsəyə çatmasında da Səkinə xalanın xüsusi xidmətləri var. Öz şüurlu ömrünü elə bacısının bu iki yadigarına həsr etməklə yaşa dolub Səkinə xala. Onun bütün Azərbaycan xalqı üçün örnək olan qəhrəmanın yetişməsində də əzəmətli bir ANALIQ BORCU var. Məhz bu amilə görə o, hamımızın içərisində başını dik tutmağa layiqdi. Bu gün hamımız ona sadəcə Füzulinin xalası kimi deyil, bir QƏHRƏMAN ANASI kimi bərləyirik. Amma o özünü yenə də heç bir Azərbaycan qadınından fərqləndirmədən, bunu hətta sezdirmədən sadəcə bir azərbaycanlı xanımı kimi qarşımda əyləşərək Füzulidən - Zamindən bəhs edir. Danışdıqlarına fikir veririm. Çalışır Füzulidən gələcək azərbaycanlıların öz eləyə biləcəyi nəsnələri daha çox qabartsın. Çəkdiyi zəhmətləri, zillətləri isə dilə gətirməkdə bir o qədər də maraqlı görünür:

- İnanın, hələ 1990-cı ildə 20 Yanvar hadisəsi baş vermişdi. Biz o zaman sakitlikdə, Bakıdan uzaq bir yerdə yaşayırdıq. Amma millətimizin balaları şəhid olmuşdu. Biz qadınlar evdə bir yerə yığılıb qəzetdəki şəkillərə baxıb ağlaşırdıq. Birdən Zamin girdi içəri və ilk sözü bu oldu: "Onların da yerinə ola bilmədik heç olmasa! Qeyrət onlardadı hey, bax onlardan da olmadıq". Sonra kənddə 20 Yanvar şəhidlərinə yas mərasimi saxladılar.

Təşkilatçıların öndə gedəni bu oldu. Evdə nə var yığıb aparırdı o məclisə. Dedim: "Ay Zamin, elə sən özün də şəhid uşağı kimi bir şeysən, atan yox, anan yox". Bir qədər də acıqla cavab verdi ki, ay Səkinə, o başqa, bu başqa. Ona nə qədər təbliğat aparırdım ki, bircə bacın var, başına bir iş gələr, o nə vəziyyətdə qalar, salırdım evə, qapını bağlayırdım, xeyri yox idi, bir də görürdün pəncərədən qaçıb gedib.

Həsən:

- Əsgəranın yolunu bağlayanda dedim ki, ay Zamin, sən bir az arxada dayan, çox da gözə girmə. Qayıtdı ki, sən də ağciyərsən ey lap. Dedim: "Söhbət ağciyərlikdən getmir, görürsən burda bütün el yığılıb da". Dedi ki, "sən öz işində ol".

Səkinə:

- Onda bilirsiz nə deyirdi. Dedi: "Nəyə dayanmışıq, gedək Stepanakerti alağ ey". Bir elə təbliğat aparırdım, qorxudurdum, təpinirdim, dalaşırdım hətta, məndən də bir az çəkinirdi, amma xeyri olmurdu. Anam bir də baxırdı bu evdə yoxdu, çıxıb aradan. Arvadın əlacı kəsilirdi, otururdu səhərəcən yorğan-döşəyin içində bu gələndə qədər Allaha dua eləyirdi. Deyirdi ki, ay Allah, sənə zamin verirəm Zamini, onu qoru (ağlayır). Onun adını da Qurani-Kərimdən götürmüşdülər.

Həsən:

- Bizim evimiz dəmir yolunun qırağında idi. Hadisələrin bir qismi də elə burda baş vermişdi. Gəlib görürdü ki, xeyli camaat toplaşmış bir yerə hər hansı hadisə ilə bağlı. Gözləməirdi. Hamını yarıb keçirdi ki, baş verəcək əməliyyatın iştirakçısı birinci özü olsun.

Səkinə:

- İkinci səfər tutulanda mən gedib dedim ki, daha buna avtomat verməyin. Axı bu qana gedir!.. Vermədilər. Getdi Elman

müəllimlə, başqaları ilə o qədər mübahisə elədi, vermədilər. Hirsələnib özbaşına çıxıb getdi Kətik kəndi tərəfə. Burda baxır ki, əli avtomatlığının biri özündən gedib (bayılıb - N.Z.). Elə bil qismətində var idi. Onun avtomatını götürüb çıxıb gedib döyüşə. Ondan sonra özüm gedib təzədən Elman müəllimdən xahiş elədim ki, buna avtomat versinlər. Gördüm daha mümkün deyil, neyləyim?! O qədər belə-belə işləri olub, o qədər ürəkgetmələrə salıb bizi, danışmaqla qurtaran deyil. Hələ mənim bildiklərim nədir ki?! Onun döyüş yoldaşları nələri bilirlər?! Elə həmişə bizi aldadıb deyirdi: "Bax bu yaxın yerə gedim qayıdıram". Qayıdanda bildirdik ki, nə yaxın yer, məsələn, Şuşanın altına gedib çıxıbmış...

Həsən:

- Heç Ağdama gedib qayıdanda bildirmirdi evdə.

- *Səkinə xala, uşaqlığının bir hissəsi sizin yanınızda Kəlbəcərdə, bir hissəsi isə Xocalıda keçib Füzulinin. Ona görə də söhbətimizin əvvəlində də dediyim kimi, daha çox onun uşaqlığından danışmağımı istərdik. Yəqin zirək və bir qədər də nadincliyə uşaq olub Füzuli...*

- Zirəkliyi əvvəldən canındaydı, bu heç, buna söz yox idi. Nadincliyi isə azyaşlı olmasıyla əlaqədar olardı bəlkə də. Bu cəhəti ilə bir o qədər də diqqəti çəkməzdi. Diqqətləri çəkən onun uşaqlıqdan imanlı olması idi. Lap şəxsən aramız olmayan (münasibətimiz olmayan və ya incik, soyuq olduğumuz - N.Z.) bir adama da kömək lazım olanda bunu əsirgəməzdi, özünü birinci çatdırardı. Yaxşı at çapması da vardı. Bir cəhəti də vardı; görürdü ki, uzaqda bir yaxşı at çapan gedir. Tez anamdan bir qədər kövrəlmiş halda soruşurdu ki, ay nənə o Salah deyil? Atasını nəzərdə tuturdu, o adamı rəhmətlik atasına bənzərdi. Anam deyirdi ki, ay bala, sən yazıq heç Salahı fərli-başlı gör-

müsən ki! Atasının qoçaq oğlan olduğunu ağızlardan eşitmişdi, babaları Kərimlə Məhəmmədin də qoçaqlığından xəbərdar idi deyə, özünü daim bu insanlara bənzətmək istəyirdi. Xocalının o çətin günlərində Qaladərəsindən olan Həsənin mal-qarasını bir gecənin içərisində gizli yollarla aparıb Ağdama çıxarmışdılar. Bizim də on iki metrlik pəyəmiz inək-camışla dolu idi. Gəlib dedi: "Səkinə, yemimiz də qurtarır, bəlkə öz malımızı da aparıb çıxarım Tərtərə - dayımgilə, ya xalamgilə?" Dedim ki, aparma. Apararsan, başına bir iş gələr. Bu vəziyyətdə mən heyvanı göndərim, Allah eləməmiş, heyvanı görə sənə bir şey olsun, sonra özümü ömürlük bağışlaya bilərəm. Mən heyvanı göndərim ki, heyvan salamat qalsın, bəs sənə düşünməyim?! Başına bir iş gəlsə mən sənə bacına, ananın ruhuna nə cavab verərəm?! Gördü nə təhər bozardımsa fikrindən daşındı. Qayıtdı ki, sözdü də dedim. Amma sən demə, məndən xəbərsiz iki-üç adamınkı aparıb qoyub, gəlibmiş...

"İşə gedirdi, ev tikirdi, səngərlərə baş çəkirdi, posta çıxırdı, ot çalıb daşıyırdı..."

- *Səkinə xala, danlayanda deməli başa sala bilirdiniz Füzülini...*

- Başa düşürdü. Dinmirdi, qətiyyəti cavab qaytarmazdı. Amma sonradan görürdün yenə gedib bildiyini eləyib. Elə bil dostları gəlirdi, bizim yanımızda him-cimlə danışdılar, sonra gedib ermənilərə neyləyirdilər, çoxunu biz hələ indi eşidirik. Səxavətliyi də vardı möhkəm. Xocalı faciəsindən bir gün əvvəl altı nəfər tanışını gətirib evə ki, Səkinə, bunlara yeməyə bir şey verə biləcəksənmi? Bilirsiniz, həm səxavətli idi, həm də atasız-anasız olduğuna görə bizdən is-

tifadə etdiyindən, bizə əziyyət verdiyindən bir qədər çəkinirdi, yəni utanırdı özü-özlüyündə. Dedim ki, Zamin bilmirsən ki, evimizdə nə qədər təpitmə xəngəl var, kimi istəyirsən çağır gəlsin.

Eləcə də onun evdən pul götürüb çoxlu çörək alıb camaata paylayıb gəlməsini yaxşı xatırlayıram. Onda da bir az utana-utana ehtiyatımız üçün aldığı 25 çörəyin 21-ni əsas da qaçqınlar olan fin evlərində payladığını dedi. Dedim ki, canın sağ olsun, lap əla eləmişən. Ürəksizliyini də bildirirdi, mərdliyini igidliyini də. Allah onu el üçün yaratmışdı. Bilmirəm hansını deyim. O qədər dağları var ki (ağlayır)...

- Özünə ev tikirmiş, evlənməyə hazırlaşmış...

- Özünə ev tikirdi. Deyirdim: "Zamin, gəlim palçığa kömək eləyim". Deyirdi ki, Səkinə, dayımın ölmüşünə, əgər gəlib o palçığa əl vurasan, dünyanı dağıdaram. İşə də gedirdi, gəlib evi də tikirdi, hələ səngərlərə də gedib baş çəkirdi, posta da çıxırdı, ot da çalıb daşıyırdı. Yavər müəllim vardı, fabrikin müdiri, gəlib dedi ki, gecələr fabriki qorumaq lazımdı, amma heç kim ürək eləmir, Zamin dedi ki, mən gedirəm. Getdi, başladı gecələr oranı qorumağa. Təkbaşına. Fabrik erməni kəndlərinə gədən yolun düz üstündəydi. Anama dil-ağız elədi Yavər müəllim ki, qoy getsin işləsin, başı qarışsın. Sən demə, gizləndə Zamin razılığını veribmiş.

Orda da erməni fabrikin içərisinə girdiyi yerdə tutmuşdu. Tır tufəngi ilə topuğundan yaralamışdı. Sonra getdilər ermənilərin "vosem-şestoy" postunu dağıtdılar. Onda altı ay yatdı. Pul verib icbariyə çıxartdıq. Orda yatanda camaat bizə təskinlik verirdi ki, erməni əlində də olsa, yenə nəzarət var, heç olmasa "içeride" salamat qalacaq. Çünki burdakı hərəkatlarla ölümə gedirdi də. Nə bilim ey vallah, özünün ata-anasız böyüməyi bir

ayrı cür çətin oldu, düşmən gülləsindən ölməyi də bax, belə bir dağ oldu bizimçün!

- Atanız Kərim kişinin münasibəti necə olurdu onun qaçaqlıqlarına?

- Atam fəxr eləyirdi onunla. Atamın düşgün (yaşlı, ahıl - N.Z.) vaxtlarına düşdü Zaminin igidlikləri. Kərimi də xəstə vaxtlarında o saxladı. Özünü elə atırdı üstünə xəstə vaxtları, ona elə qulluq eləyirdi ki, daha necə. Atama gözəl baxdı, gözəl durdu qulluğunda. Deyərdim ki, atamın bu bacı-qardaşa etdiklərinin bir növ əvəzini çıxırdı Zamin onun xəstə çağlarında, son günlərində qulluğunda əla dayanmaqla.

- Məndə belə qənaət yaranır ki, Füzuli o gecə şəhid olmasaydı, həmin o gizli yollarla onsuz da Xocalıya gedəcək idi...

- Mütələq. Oturmayacaqdı. Ya Xocalıya, ya da Kəlbəcərə yol tapıb gedəcəkdi. Sonra nə baş verəcəkdi, onu ancaq Allah bilir. Bəlkə taleyi Dilqəmlə Şahbazdan, ya Həsəndən (Kəlbəcərə ata yurdlarına gizli yollarla gedib ermənilərə əsir düşən Dilqəm Əsgərovla Şahbaz Quliyevi və onlarla birlikdə gedib şəhid olmuş əslən Cəbrayıl rayonundan olan Həsən Həsənovu nəzərdə tutur - N.Z.) də faciəli olacaqdı, bəlkə də yox!..

...Səkinə xala söyləyir ki, Xocalı faciəsindən bir gün öncə qapıdakı it zənciri qıraraq qaçıb həyətdən gedibmiş. Bu xoşagəlməz hadisə o zaman onu çox narahat edib, kövrəldib. Çünki zaman-zaman deyilib ki, bəzi heyvanlar - itlər, ilanlar, siçanlar, qazlar qarşısındakı faciəni duya bilirlər. Elə buna görə də itin baş götürüb getdiyi gün Füzuli evə gələn kimi ot ehtiyatının qurtarmasını bəhanə edərək ona tövlədəki heyvanları da meşəyə - Allahın ümidinə buraxmağı tövsiyə edir...

Füzuli təkcə silahlı qəhrəman deyil, insanlığın da qəhrəmanıdır

*Mərhəmət: "Dostları məni görəndə deyirlər,
elə bil Zamini görürük"*

Kitabı yazmağa başlayanda Mərhəmət hərbi xidmətdə idi. Nəhayət, avqust ayında görüşdük. Mərhəmət Həsənov "Rüstəmov" soyadlı nəslin yalnız Füzuli və Fiqurə Rüstəmovlardan ibarət olmuş ocağının yeganə varisidi. Atası Əvəzlə anası Fiqurə müəllimənin ciyərparəsi. Bu gənc oğlanla görüşməyə çox can atırdım. Mərhəməti görmək Füzulinin mərhəmətə cizgilərinin bir qismini görə bilmək demək idi. Ümidliydim ki, onun timsalında indiyədək qəhrəmanlığı, igidliyi, insanpərvərliyi, vətənpərvərliyi dastanlara çevrilmiş Füzuli haqqında eşitdiklərimin məcmusunu bir araya yığa biləcəm.

Düşüncələrimdə yanılmayıbmışam. Bu ocaqda elə qəhrəmanımızın adına layiq, onun ad-sanının, surətinin bəzi epizodik cizgilərini vücudunda yaşadan bir övlad ərsəyə gəlibmiş. Yaşının az olmasına baxmayaraq, həyatımıza, milli-mənəvi dəyərlərimizə, Vətənimizə, ətrafımızda baş verən olaylara münasibətdə xüsusi həssaslıq sərgiləyən Mərhəmət çox maraqlı, yadda qalan həmsöhbətlərimdən oldu. Müsahibimin üzərində fokuslaşan bu vacib amillər Füzulinin əməllərinin gerçəkdə təlqini - hədəf getmədiyi duyğularını oyatdı məndə. Həyat davam edir, deməli! Həyat yaxşı oğulların, onu qavrayan, başa düşən, qanan insanların sayəsində və çiyində davam edir. Bu, həm də Fiqurə xanım üçün əvəzsiz bir təsəllidi. Onu Mərhəmətlə güldürən BÖYÜK YARADAN, belə bir oğulu qişmət eləməklə doğrudan da ondan elə sözün bütün mənalarında mərhəmətini əskik etməyib. Təki Fiqurə müəllimə qardaş

sevgisini ömür boyu Mərhəmətdə tapsın, qardaş yoxluğunu öz Mərhəmətini daim arxasında görməklə unuda bilsin!

...Mərhəmətlə söhbətə heç vaxt üzünü görmədiyi dayısı, Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Füzuli Rüstəmov haqqında əfsanələrə çevrilib dolaşan qəhrəmanlıq notlarına münasibəti zəminində yaşadığı hissələrin zühurunu öyrənməklə başladım:

- Qəflətən səndən üzünü belə görmədiyən dayın haqda soruşsalar - Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Füzuli Rüstəmovdan nələri deyərdin?

- (Bir an duruxur...) Nə deyərdim?! Dayımın qəhrəmanlıqlarından çox eşitmişəm. Bunlar şübhəsiz ki, məndə hələ uşaqlıqdan, orta məktəb illərindən qürur hissi yaradır. Onun Xocalı faciəsi gecəsi, eləcə də ondan əvvəl göstərdiyi saysız-hesabsız şücaətlər həyatımızı yaxşı mənada izləyə-izləyə bizimlə birgə yaşayır. Bu əməllər mənə zaman keçdikcə daha çox başucalıqlar gətirir. Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı kimi ön uca bir titula layiq görülmüş Füzuli Rüstəmovun varisi olmağımla fəxr edirəm. Bilirsiniz ki, mən həm də onun yeganə varisi - bircə bacısının yeganə övladıyam.

- Gəl bir qədər daha sərbəst və tamamilə səmimi olaq söhbətimizdə: Füzulinin adını eşidəndə hansı hissələri keçirirsən, Mərhəmət?

- Düzdür, bu artıq deyilmiş ifadədir və elə mən də belə hesab edirəm ki, həqiqətən "şəhidlər ölməz". Doğrudan da şəhidlər ölmürlər, onlar bizimlə yanaşıdırlar, diridilər. Amma nə qədər özümü tox tutmağa çalışsam da, onun cismən bizimlə bir yerdə ola bilməməsini düşünəndə kövrəlirəm. Hətta elə anlar olur ki, həyəcanlanıram da. Düzdür, qəhrəmanlıqlarının tükənməyən miqyasını eşitdikcə, inanın ki, bu yoxluğu da yaddan çıxarırsan, onun dünyamızda bizimlə olmamasını unuduram. Bəzən elə olur özümdən bixəbər onun barəsində sanki hardansa gələcəkmiş kimi, gözlərim yollarda qalmış kimi söhbət açıram. Məni tanıyanların, ətrafımda olanların da dayıma qarşı doğma münasibətinin

şahidi olanda isə...bu halımdan yaranan xoş, qürurverici təəssü-
ratlarımı dilə ifadə etmək çətindi, onu ancaq təəvvürümdə can-
landıra bilərəm. Bu halımı yaşayıram, özüm də hiss edirəm ki,
onu yaşayıram, bu halımdan doğulan sözləri sapa düzməkdə
çətinlik çəkirəm. Yəqin məni qürur hissi boğduğundan (kövrəlir.
Düzdür, mən artıq bu ailəylə bir il ərzində o qədər yaxın olmu-
şam ki, özümü burda kənar adam hesab etmirəm. Amma Mərhə-
mətin bu halını təəvvürdə hətta kənar adam qismində canlandır-
maq belə çətindi. Başa düşüləndi onun durumu. Belə hissləri yə-
qin ki, qələmə almurlar, onları görürlər, duyurlar, yaxşı mənada
seyr edirlər, vəssalam - N.Z.). Fəxr edirəm ki, dayımın ölümün-
dən bu qədər zaman keçməsinə baxmayaraq, o, bizim və bizim-
lə bərabər bütün xalqımızın qəlbindədir. Azərbaycan Respubli-
kası Prezidenti Heydər Əliyevin 1997-ci il 25 fevral tarixli 553
sayılı fərmanı ilə dayıma - Rüstəmov Füzuli Salah oğluna ölü-
mündən sonra Azərbaycan Respublikasının Milli Qəhrəmanı
fəxri adı da verilib. Xocalı camaatı da sağ olsun ki, onun igidlik-
lərini, onlar üçün etdiklərini unutmayıblar və hətta təkidlə tələb
ediblər ki, Füzuliyə "Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı" fəxri adı
verilsin. Ölümündən 27 il ötməsinə baxmayaraq, indi də dayım-
la bağlı hər hansı tədbirdə, hüzn günlərində özlərinə borc bilirlər
gəlib o tədbirlərdə can-başla iştirak etsinlər. Adını da yaşadırlar,
əməllərini də. Biz də bunları görüb dayımla fəxr edirik.

***"O torpaqlarda say-seçmə babalarımızın,
şəhidlərimizin izləri var"***

Bəli, Allah elin qədirbilən kəsimini yaşatsın, onlardan razı ol-
sun, onları daim var eləsin! Məhz qədirbilən insanlar həyatını xal-
qı, Vətəni naminə fəda edənlərin adını da yaşadır, özünü də yaşa-

dır, əgər övladları qalıbsa onlara da hörmətlə yanaşır və nəticə ola-
raq bütövlükdə xalqımızda əbədiyaşar örnəklər formalaşır. Bu ö-
rnəklərsə Vətən, namus, qeyrət sevgisini stimullaşdırır. Yeni doğu-
lan, ərəşəyə çatan azərbaycanlılar da can atır ki, Füzuli kimi qəhrə-
man və Füzuli kimi də insan olsunlar. Bu, elə tarixən də belə olub,
indi də belədi... Mərhəmət artıq Füzuli dastanının ən məhrəm, ən
yorulmaz tədqiqatçısı kimi söhbətinə davam edir. Ona bu anda sual
verib yönləndirməyə də lüzum yoxdur:

- Dayım mübarizəsini bir neçə istiqamət üzrə qurubmuş. O,
təkcə döyüşlərdəki iştirakı və ya ermənilərə silahlı-silahsız zər-
bə vurmağı ilə öz işini bitmiş hesab etmirmiş. Eşdiklərim mən-
də belə bir qənaət yaradır ki, onu bu mübarizənin mənəvi tərəf-
ləri daha çox narahat edirmiş. Barişə bilmirmiş ki, ermənilər bi-
zimin torpaqlarımızda firavan yaşaya-yaşaya elə bizim Vətənimiz-
də bizlərə yuxarıdan aşağı baxsınlar?! Niyə onların hər şeyi ol-
sun, o cümlədən azadlıqları, amma bizimkilərə məhdudiyətlər
qoyulsun?! Niyə o zamankı dövlət səviyyəsində onların düşmən-
çiliklərinə, apardıqları ədavətlərə, hətta bu aborigen xalqa qarşı
kiçik və ya irimiqyaslı hücumlarına, təhdidlərinə göz yumulsun,
amma azərbaycanlıların məcburən, özünümüdafiə məqsədilə on-
lara cavab verməsi cinayət kimi qələmə verilsin?! Görünür, Füz-
zuli hadisələrin indiki məcraya yönəldilməsini duyurmuş, özü
üçün proqnozlaşdırmış və onun qarşısını almağı planlaşdırmış.
Onun "ipə-sapa yatmamasının" arxasında dayanan başlıca səbəb
bu imiş. Yəni, fəaliyyətinin konturlarını izləyəndə belə bir qə-
naəti bölüşməyə bilmirsən.

- *Mərhəmət, sənün dayın Füzuli haqqında məlumatları əldə
etdikcə mənim də öz qənaətlərim formalaşır. Belə nəticəyə gə-
lirəm ki, Füzuli Rüstəmov təkcə "silahlı qəhrəman" deyil, Füz-
zuli həm də "insanlıqın, insaniyyətin qəhrəmanıdır". Onun fin*

evlərində yaşayan Xankəndi qaçqınlarına ət, süd aparıb verməsi və ya Səkinə xalanın dediyi kimi, çörək alıb paylaması da qəhrəmanlıqdı, insanlıqdı, azərbaycançılıqdı, insan taleyinə, ehtiyac içində olanların taleyinə biganə qala bilməmək kimi xüsusi həssaslıq tələb edən hissdı. Füzuli bu anlamda da boşluq saxlamayıb. O, təkcə Vətən sevgisi ilə deyil, bax elə bu əməlləri ilə də insanlara bir örnəkdi, nümunədi...

- Şübhəsiz ki, bu əməllərini eşitdikcə də onunla qürur duyuram. Amma yaşa dolduqca onu görə bilməməyimin bütün təfərrüatlarını dərk etdikcə kövrəlirəm. Dostları da məni görəndə ilk baxışda, ilk tanışlığımızda bir anlığa da olsa çətin duruma düşürlər. Deyirlər, elə bil Zamini görürük. Məni qucaqlayırlar, ağlayırlar. Bu zaman onların münasibətini hiss edirəm. Görürəm onların arasında nə boyda səmimi münasibət var imiş, həmçinin dayımın qəhrəmanlıqları, insani hissləri onu hansı səviyyəyə qaldırıbmış... Yəni, bu yanaşma da mənə onun qəhrəmanlığının əsl motivlərini üzə çıxarmaqda yardımçı olur. Amma yenə də onu sona qədər dərk eləyə bilmirəm. Həm də onun yoxluğu ilə barışa bilmirəm. Üzünü heç vaxt görə bilməməyim-sə (yenə kövrəlir) mənimçün böyük dərdə çevrilir. Bu ziddiyyətli fikirlərimin arasında var-gəl etdiyim məqamlar o qədər olur ki...

Mərhəmətin sözlərində böyük həqiqət var. Əslində FÜZULİ QƏHRƏMANLIĞINI sona qədər dərk etmək mümkün də deyil. Bir də ümumiyyətlə qəhrəmanlar, qəhrəmanlıqlar biri digərini olduğu kimi bütün detallarla təkrarlamır ki, birinin haqqında oxuyanda, düşünəndə hamısının təfərrüatlarını dərk edə biləsən. Qəhrəmanlıqların çalarları fərqlidi. Onları birləşdirən ideya var, vətənpərvərlik notları və

sairə var, bu başqa məsələdi. Ancaq qəhrəmanların hər birinin özünün cızdığı spesifik ştrixlər, özlərinə məxsus yaratdıqları portretlər var ki, bunlar tamamilə üst-üstə düşə bilməzlər, oxşar məzmunların daşıyıcısı olsalar da, formaları mütləq fərqlidir.

- Mərhəmət, əlbəttə haqlısan ki, şəhidlər bizlər üçün heç zaman ölü deyil. Onların qisasını almaq, torpaqlarımızı işğaldan azad etməksə bizim boyun borcumuzdu...

- İnşallah, zaman gələ, biz də gedib torpaqlarımıza qanları tökülmüş şəhidlərimizin qisasını alarıq. Həm onların ruhu sakitləşər, həm də biz doğma torpaqlarımıza qovuşarıq. O torpaqlar bizdən ötrü təkcə yaşayış yerləri, maddi nemətlər yaradan torpaqlar deyil. O torpaqlarda say-seçmə babalarımızın, şəhidlərimizin izləri var. Bu izlər də bizləri gözləyir. O izləri yaradanlar qoruyublar, gətirib Füzuligilin zamanına çatdırıblar, onlar da canları-qanları bahasına bu torpaqlarda yaşayıblar, onun uğrunda döyüşüblər, şəhid olublar...

Ordu sıralarından yenicə qayıtmış Mərhəmətlə bu söhbətimizdən təxminən 30-35 gün sonra erməni vandallarının təxribatlarına cavab olaraq Azərbaycan ordusu torpaqlarımızın azadlığı uğrunda döyüşlərə başladı. Sən demə, 27 sentyabr 2020-ci il tarixində bizlərdən ötrü qaçılmaz olan İkinci Qarabağ - Vətən müharibəsinə doğru gedən yolun bir addımlığındaymışıq. Əlbəttə ki, qarşıda bizi gözləyən, cəmiyyəti 44 günə bizlərə ZƏFƏR sevincini yaşadan "Vətənin azadlığı mübarizəsinin"... Azərbaycanımızı işğal altındakı Füzuliyə, Cəbrayıla, Qubadlıya, Zəngilana, Laçına, Kəlbəcərə, Ağdamaya, Qarabağın tacı, tarixi Şuşa şəhərimizə, Suqovuşana, Hadrut qəsəbəsinə, bütövlükdə Qarabağa qovuşduracaq qələbə ovqatlı günlərimizin!

Qəhrəman Füzuliyə son sözü

Düşüncənin ən dərin qatlarındakı ZAMİN...

Qəhrəmanlarımız xalqımızın azadlığı, gələcəyi naminə atılan körpülərə mayakdılar. Mayakdılar ki, onlardan sonra gələn nəsillər bu işığı tutub yollarına düzğun istiqamətdə davam edə bilsinlər, həyatın dolanbaclarında "azmasınlar". Sözün birbaşa və məcazi mənalarında. Bunları anlatmaq əslində hər birimizin müqəddəs vəzifəsidir. Qəhrəmanlarsa ümumdan fərqli olaraq bütövlükdə xalqın gələcəyini stimullaşdırmaqda iştirak edirlər. Əksəriyyətimizin övladlarımıza görə cavabdehliyin konturlarını görə bildiyimiz, dərk edə bildiyimiz halda, onlar bütün millətin gələcəyinə görə cavabdehliklərinin fərqundə olduqlarını dərk edir və lazım gəldikdə özlərini bu yolda şam kimi əridirlər. Füzulinin qısa, qısa olduğu qədər də mənalı, məzmunlu həyat yolunu ona görə bu qədər uzun-uzadı araşdırası və öz ənənəmə sadıq qalaraq mübaligəsiz sizlərə təqdim edəsi oldum ki, məhz bu fərqli anlamları tuta, aydınlaşdırma bilərsiniz.

...Hamımız ayrı-ayrı qəhrəmanlarımız haqqında müəyyən təbəddülatlardan xəbərdarıq. Ancaq onların igidlikləri də daxil həyat fəlsəfəsini bu qədər dərinə izləmək, başa düşmək imkanına malik deyilik. Çünki bu detalların hər birinin Füzulinin həyatını çözdüyümüz qədər araşdırılmasına ehtiyac var. Ona görə də belə qəhrəmanlarımızdan biri - Azərbaycanın Milli Qəhrəmanı Füzuli Salah oğlu Rüstəmov haqqında bu araşdırma-kitabı Böyük Yaradanın izni ilə ərəşəyə gətirməyimdən çox məmnunam. Bu necib əməlli iş - "Şəhidlər ölməz, Vətən bölünməz" seriyasından növbəti sənədli-povestini yazılmasına də-

vət olunduğum üçün layihənin rəhbəri, Xatirə kitabı redaksiyasının baş redaktoru, tanınmış şairə Nəzakət xanım Məmmədovaya təşəkkür edirəm.

Yaddaş etalonu

Füzuli təkcə qəhrəman deyil. Füzuli bütün müsbət çalarlarda özünü təsdiqləmiş ayrıca bir dəyərdi. Füzuli haqqında yazılanlar bu xalqın YADDAŞ ETALONU qismində mənzillərin rəfində saxlanılması, stendlərdə nümayiş olunması vacib ən qiymətli tapıntıdır, əqiqətdir. Adətən, qiymətli əqiqləri daha gizli yerlərdə, mücrülərdə saxlayır, ancaq gərək olanda üzə çıxarırlar. Amma Füzuli o qiymətli əqiqlərdən fərqli - daha üstünlüyü ilə hər gün, hər an gərəkli olduğundan rəflərdə, masa üstündə - daim göz önündə olmalıdır ki, onun mənəvi sanbalı unudulmasın, bu xalq onun mənəvi dünyasından qidalansın, güc alsın! Hər dəfə baxdıqca, Füzuli qatlarını daha dərinə açdıqca, mənim sədikcə öyrənərək gücünü bir qədər də artırırım. Bunun üçün ondan daha çox dərs alsın, daha çox öyrənsin. Axı yazılarda qeyd etdiyim kimi Füzuli bitmir, tükənmir, getdikcə əksinə çoxalır, böyüyür, daha yüksək zirvələrə ucalır. Füzuli bu xalqın "QƏHRƏMANLIQ YADDAŞINDA" zaman keçdikcə özünə elə yer edir, hətta cismən yaşamağa-yaşamağa öz yerini o dərəcədə möhkəmləndirir ki, ondan nəse öyrənmək özümüzədən bixəbər hamımızın boynuna biçilir.

...Füzulinin taleyinin, qəhrəmanlıqlarının, milli-mənəvi keyfiyyətlərinin fonunda Xocalının taleyinin bir hissəsini də qələmə almağa söz vermişdim. Çünki ilkin tanışlıqdan - Fiqurə xanımla söhbətimizdən anlamışdım ki, Füzuli və Xocalı bir-biriylə ayrılmaz tamdırlar. Düşündüklərim özünü həqiqətən də doğ-

rultdu. Başqa sözlə, Füzuli haqqında yazılan bu sənədli-povestlə axirət dünyasında da Xocalının və xocalıların yanında ola bildiyini sübuta yetirdi. Bu da qəhrəmanlığın əbədiyaşarlığının misilsiz nümunələrindən biridir. Füzuli cismən olmasa da, ruhu ilə yolunda canından keçdiyi doğma xocalılarının, küllən Milli Qəhrəmanı olduğu Azərbaycan xalqının taleyini bölüşür, onların sevinci ilə şənlənir, dərdlərinə şerik çıxır. Ona görə fəxrle söyləyə bilərik ki, Qarabağ ZƏFƏRİMİZƏ görə də Füzulinin ruhu şaddır!

...Mən bu kitabı yazarkən heç vaxt üzünü görmədiyim, qəhrəmanlıqlarının şəxsən şahidi olmadığım bir həmvətənimin, soydaşımın, həmyaşıdımın düşüncələrinin də şahidinə çevrildim. O düşüncələrin işığından keçir Füzulinin qəhrəmanlığı, igidliyi, humanistliyi, alicənablığı, təbii ki, bütün bunların fonunda vətənpərvərliyi.

...Əziz oxucular! Həyatı müəyyən qədər dərk etdiyim zamanlardan həmişə bu fikirdə olmuşam ki, hər bir insan öz düşüncələri boydadı. Kiminsə fizioloji baxımdan boyunun ucalığı və ya qısalığı, fiziki gücünün hansı intervalda yetənəkliyi bu anlamda təbii ki, əsas deyil. Fiziki baxımdan güclü, boy-buxun sarıdan elin dili ilə desək o qədər "lay-divarlar" var ki, öz güclərini belə reallaşdırıb yaxşı işlər görməkdə acizdirlər. Buna səbəb onların düşüncələrinin kiçik tutumluluğudur. Əlbəttə ki, fiziki baxımdan hamıdan güclü olmaq mümkün deyil. Amma biz düşüncələrimizin tutumuna görə güclüyük. Ölçülərimiz də düşüncələrimizin tutumu boydadı. Bu yaxınlarda dostum, şair-publisist Əli Rza Xələflinin qeydlərində də belə bir fikirlə rastlaşdım: "İnsan düşüncələri ilə böyükdür". Heç vaxt Əli Rza müəllimlə bu əsnada xüsusi bir fikir mübadiləmiz olmamışdı. Ancaq zamanla gördüklərimizdən formalaşmış qənaətin ölçülə-

ri görün nə qədər üst-üstə düşür!.. Füzulinin qəhrəmanlığı da onun düşüncələrinin məhsuludu. Füzulinin düşüncələri ona qəhrəmanlıqdan savayı, özgə bir variant, yol saxlamamışdı. Ona görə Füzuli atını birbaşa öz sonucuna - igidliyinin ekvivalentinin inikas edəcəyi məqama doğru çapmaqda idi. Bilirdi ki, məhz bu nöqtədə o böyük miqyaslı DÜŞÜNCƏSİ artıq sakitləşəcək, onu rahat buraxacaq... Füzuli şəhadətə qovuşaraq rahatlandı!..

Qoçaqlıqla şəhidliyin vəhdəti

...Bəziləri söyləyir ki, keçmişdən bu qədər bərk yapışmağa nə hacət?! Gələcəyi düşünmək, görmək lazımdı. Əcəba, keçmişsiz gələcək olurmu?! Keçmişin dərslərini unudanların gələcəyi quranda buraxdıqları səhvlərin yerini doldura bilmədiklərinin azmı şahidi olmuşuq?!. Ruhunu çox hörmətlə andığım mərhum müəllimim, professor Şirməmməd Hüseynovun "keçmiş gələcəyin iynəsidir" deyə səsləndirdiyi aforizmin dəyərini götür-qoy eləməyə səsləyirəm belələrini. Professor bununla demək istəyib ki, keçmiş gələcəyi iynələyə-iynələyə ayaqda saxlayır, onu inkişafa doğru məcburən sürükləyir, keçmişsiz bu günün və gələcəyin uğurlu sabahı yoxdur, ancaq dərs çıxara-çıxara gələcəyi daha mükəmməl qurmaq olar. Çox böyük arqumentdi bu. Şirməmməd müəllimin Azərbaycanın digər nəhəng şəxsiyyəti, ictimai-siyasi xadimi Üzeyir Hacıbəyli yaradıcılığına istinadla daim sitat gətirdiyi daha bir fikri buraya əlavə etməyi vacib bilirəm: "İnsan qoçaq olmasa istəklərinə çata bilmədiyi kimi, millət də qoçaq olmasa istədiklərinə nail ola bilməz". Füzuli haqqında bütün həmsöhbətlərimin işlətdiyi "qoçaqlıq" ifadəsinin dəyəri gör nə qədər dərin qatlarda möhürlə-

nibmiş... Üstelik qoçaqlıqdan vüsət alan şəhidlik zirvəsi... Qoçaqlıqla şəhidliyin vəhdəti...bu vəhdətdə qərarlaşan məqam Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin şəhidlərə rekviyem sayağı qələmə aldığı ölməz misraları ilə çox həmahəng səslənir:

- İnsan insan olur öz hünəriylə,
Millət millət olur şəhidləriylə.
Torpağın bağına cəsədləriylə
Azadlıq tumunu əkdik şəhidlər

...Füzuli həyatının fəlsəfəsində gen-qan izlərinin, nəsillərarası bağların qanunauyğunluqları da var. Dəyərli el ağsaqalı babası Kərim kişidən, qoçaqlıqda ad çıxarmış Məhəmməd babasından yeniyetmə Mərhəmətə qədər gələn yolların ən yüksək zirvələrini fəth etmək bacarığının məhək daşındır Füzuli! Onların nəslinin bu xalqa bəxş etdiyi Zamindi axı o...həm də sözün bütün mənalarındakı, düşüncənin ən dərin qatlarındakı ZAMİN...

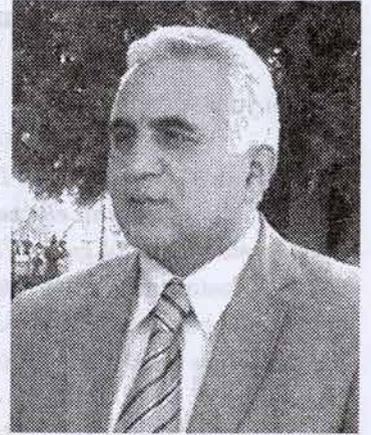
Nəzirməmməd Zöhrablı (Nəzirməmməd Cankişi oğlu Quliyev) 1965-ci ildə Masallı rayonunun Qədirli kəndində anadan olub. 1988-1993-cü illərdə M.Rəsulzadə adına Bakı Dövlət Universitetinin jurnalistika fakültəsində təhsil alıb.

Yüzlərlə publisistik məqalənin, "Üçrəngli bayrağa bürünmüş şairə", "Hər yarpaq bir sözümlər", "Gözlər yoldan yığılarmı..." kitablarının müəllifi, "Həsən bəy Zərdabi və "Əkinçi", "Şuşa və Ağdamın Turizm Potensialı", "Qarabağ muzeyləri" ensiklopedik-məlumat kitabı" kitablarının həmmüəllifidir.

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi Xatirə Kitabı Redaksiyasının layihəsi əsasında çap olunan "İgid ömrü" onun müəllif kimi dördüncü, həmmüəllif kimi yeddinci kitabıdır.

Azərbaycanda peşəkar jurnalistikanın formalaşdırılmasını, Qarabağ konfliktinin ölkə ictimaiyyətinin və beynəlxalq qurumların diqqətinə çatdırılmasını və Azərbaycan dilinin bütün səviyyələrdə qorunmasını stimullaşdıracaq çoxsaylı layihələrin müəllifi və icraçısıdır.

Xalq şairi Musa Yaqubun "Dövrün dəyirmanı", "Sevgi şeirləri", "İndi bildim nağıldı...", "Görək bu sözümlər daşlara yazam", "Qara daşın sədəsi", Moskvada yaşayan həmyerlimiz Elçin Qasanovun "Azəri qızı Yerevanda" və s. iri və kiçik həcmli onlarla kitabın, həmçinin məşhur detektiv yazarlar Aqata Kristinin "Üç pərdəli faciə", Çingiz Abdullayevin "Əclafın kredosu", "Namərdin üslubu", "Qələbənin səcdəgahı", Misir yazıçısı Necib Mehfuzun "Yeni Qahirə", Fransa yazıçısı Mark Levinin "Hardasan", Frederik Beqbederin "Ona və Selincer", Ukrayna yazıçısı Pavel Zaqrebelinin "Roksolana", ABŞ yazıçısı Stiven Kinqin "11/22/63" Con Kennedi" kitablarının azərbaycancaya tərcüməsinin redaktorudur.

Kitabın içindəkilər

Ağrının yaddaş ömrü (ön söz)	4
------------------------------------	---

I Bölüm

Ruhunu ehtiramla andığımız Füzuli

Əbədiyyətə doğru yol gedən Füzuli bərişmazlığı	17
Füzuli: "Xəstəxanada qalmıram, ermənilər gəcə kəndə hücum edər"	22
Anadangəlmə qəhrəman	31

II Bölüm

Xocalı günlər, Xocalı genosidi dostların, döyüşçülərin, şahidlərin dili ilə

Bu dəhliz yox, dərs vermək idi azərbaycanlılara!	41
Qar-sazağın içində kəsilən sonuncu ümid... ..	49
"Həmin Kətikdə ötən əsrin əvvəllərində qadınları süngüyə keçirib Qarqar çayına tökmüşdülər"	58
Kimisi canını qurtarmaq istəyirdi, Füzuli hamını... ..	65
Körpələrin ağlamaması üçün ağızlarına yarpaq salırdılar... ..	73
Adilə: "Onun elə bil yuxusu yox idi"	81
Ələ keçmiş "Xocalının yol xəritəsi"	87
"Füzuli oğuluydu, oğul!"	94
"Beşgünlük körpəmi əsgərin yoldaşına əmizdirdilər"	103
Qarabağın döyünən ürəyi - Xocalı	111
Cabbar: "Kürkümü çıxarıb sərdim yerə Zamini üstünə qoysunlar"	121
Füzuli: "Mən gərək o partlayışı gözümlə görüm"	129
Şahmar Usubov: "Zamin ermənilərdən qisas almağı həyat tərzinə çevirmişdi"	140
Kamikadze	147

Füzuli xilaskarlığının yaşayan izləri	153
Duman götürüldü!.. ..	161
Füzuli: "Yaşamaq istəyirəm"	168
Şükür: "Füzuli xocalılarçün - namus-qeyrətçün qayıdırdı"	179
"Qəmlo..."	190
Füzuli yekunlaşırımı?!	200

III Bölüm.

Füzuli doğmaların xatirələrində

Ana ZAMİNİNİ eldən təhvil alıb ağuşunda uyudur	211
İstiqanlı Füzulinin soyuq davranışları... ..	220
Xilaskarlıq məsuliyyəti	227
Füzuli tək-cə silahlı qəhrəman deyil, insanlığın da qəhrəmanıdır	242
Qəhrəman Füzuliyə son sözü	248

Nəzirməmməd ZÖHRABLI

İGİD ÖMRÜ

Nəşriyyatın direktoru: Ceyhun Xəlilov
Texniki redaktor: Cəfər Kərimov
Korrektor: Kamilə Dilbazi

Yığılmağa verilmişdir: 02.03.2021

Çapa imzalanmışdır: 10.06.2021

Kağız formatı 60x84. Ofset çapı 1/16.

Fiziki ç.v.16. Tiraj 1200

Ünvan: Sumqayıt şəh., 13-cü mkr. Niyazi küç 234.

E-mail: bilik-2008@mail.ru

Tel.: (012) 408 39 51; (018) 656 50 42

115963

00000000267599

